

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
նչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

2258

2259

84

V-66

ԱՐԻՊԸՆ

Մեր կամքէն անկախ պատճառներով՝ առաջին քանի մը էջերուն մէջ տառասխալներ պատահած են :

էջերու 1—12 թուանշանները պէտք է կարդալ 4—16

ՍԽԱԼ

ՈՒՂԻՂ

Երես 7 տող 1 Սիրել

Սերտել

» 10 » 23 ոչ

ալ

» 28 » 22 չափ

չատ

» 29 » 9 հոգու

հագաւ

» 33 » 1 բերանին

բառին

» 36 » 16 իր

իր հօր

» 47 » 2 իրենց

որ իրենց

» 92 » 15 ըսէ

լսէ

» 115 » 1 կը սուրբար կը սոսկար

Երես 65-ի առաջին պարբերութիւնը ԳԼՈՒԽ Զ-ով նշեալ է սկսի :

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ ԹԻԻ 37

413

391.99

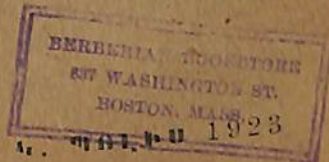
Ա-42

Ա. ԱԶԱՐՈՆԵԱՆ

ԼՌՈՒԹԻԻՆԸ

Ohannes N. Sa'aman'ian
237 L St. So, Boston Mass.

15267

Տպագրիչ — Հրատարակիչ Վ.Ա.Գ.ԼԵՆՆԱՅԻՆ ԲԻՐՈՍՏ

Այն ամառ մի քանի նկարչական էտիւդների համար որոշեցի արձակուրդներս գիւղում անցկացնել։ Յրանիսը հասնելուն պէս՝ պայուսակս և նկարչական պիտույքներս պատրաստեցի ու ճանապարհ ընկայ։

Մտածում էի ամբողջ երեք ամիս խաղառ կըտրուել աշխարհից, ուստի մի այնպիսի գիւղ էի ընտրել, ուր ոչինչ և ոչ ոք ինձ չպէտք է խանդարէր։ Ճանապարհորդ օտարականներ չէին գալիս այնտեղ, որովհետեւ կուրորտ չէր, մեծ հիւրանոցներ չկային, մինչեւիսկ մեծ ճանապարհներից էլ բոլորովին դուրս էր։ Խուլ մենաւորութեան մէջ մոռացուելու, լայնարձակ ու գեղեցիկ ընտրեան ծոցում ազատօրէն ապրելու ու երազելու բոլոր յարմարութիւնները ներկայացնում էր այդ գիւղը։ Նրա մի կողմից հոսում էր սահանքաւոր լեռնային գետակը, միշտ աղմկայող և միշտ էլ վճիտ, միւս կողմում ցցւում էր բարձրաբերձ լեռների մի գեղանկար շղթայ, որի ամեն մի կատարը իր մութ անտառներով ասես թիկունքը մորթիով պատած մի հսկայ լինէր, որ գէպի երկինքը ձգուելու գեղեցիկ խենթութեամբ էր բռնըւած։ Իսկ աւելի հեռուն՝ լեռների ոտների տակ, հրաշափեղ ելեէջներով տարածւում էր գեղեցիկ դաշտա-

վայրը, ինչպէս մի կանաչի ծով: Եւ աշխատում էի մի անկիւն գտնել, ուր կարողանամ ընկնուի, գտնաւ, շատ անգամ գարշելի իրականութիւնից խոյս տալ ու միայն երազել, երազել ու վախել միայնութեան խոհերով լի թախիծի պատճառած անխառն հաճոյքը. այժմ ապրում էի մի տեղում, ուր բնութիւնն ինքը մի սքանչելի երազ լինէր ասեւ, և ուր մարդկային հոգին, ծարաւի ու յուզումի գողում էր գեղեցիկութեան ներդաշնակութեան սքանչելի գաղտնիքի առաջ: Եւ այս բոլորը ես պիտի վաշելէի ամբողջ երեք ամիս. երջանիկ էի, և սիրտս թրքթուում էր անխառն հաճոյքից:

Ինձ պէս մի երազող, գեղապաշտ ու բնութեան սիրահար աւելի լաւ բնորութիւն ընել չէր կարող:

Տանտիկլիստ մի հաստ, չիկհաեր ու բարի դէմքով գեղջկան էր. յիսունից անց էր երեւում, բայց անմործ ու պարզամիտ էր, ինչպէս մի երեխայ: Նրա խոշոր թերութիւնը իր շատախօսութիւնն էր, որ էլ աւելի անախորժ էր դառնում չնորհաւ լսողութեան ծանրութեանը: Պէտ առաջին օրը նա ինձ ընդունեց ինչպէս իր վտարանդի որդուն, որ նոր է վերադառնում օտարութիւնից:

— Խաղաղ աշխատանքի՝ կամ պարզապէս հանգստութեան տեղ է, պա՛րոն, ասաց նա ցոյց տալով ինձ իր սենեակը, անցեալ տարի էլ ես մի նկարիչ ունէի հէնց այս սենեակում, աւելացրեց նա հոգարտութեամբ, որ սեւ, երկար մագեր, կարճ միտք ունէր, հապնում էր մետաքսէ բլուղ, կրում էր լայնեզր ցոզէ գլխարկ, շատ նկարում էր և շատ էլ գոհ մնաց. նման էր ձեզ, բոլորովին նման. այսօր

երբ հետուից ձեզ տեսայ, ինձ թեւաց, թէ նա՛ է դաւիա. լաւ մարդ էր: Եւ բախտ ունեւ, իմ պանսիօնը միշտ լաւ մարդիկ են գալիս:

Եւ այդ պանսիօնը... բնդամներ երկու համեստ սեանեակ վերին յարկում, խի ներքեւում մի խոհանոց, մի սեղանատուն և մի փոքրիկ ննջարան տանտիկնոջ համար: Բայց պատան ախպէս էր արտասանում « իմ պանսիօնը », կարծես դա մի չքեղ, հարուստ դղեակ լինէր: Նա երջանիկ էր, որ կարողանում էր ամեն ամառ մի երկու ուսանող կամ քաղաքացի հիւր ունենալ, խօսել նրանց հետ, բաներ լմանալ և յետոյ առանձին հպարտութեամբ պատմել իր հարեանութիւններն: Նայնիակ խրաքանչխաբ նոր պանսիօնէր ամբողջ ամառուայ բնիկացիում ստիպուած էր պատուից լսել իր նախորդի կեանքի և արտաքինի մասին հաղարտմի մանրամասնութիւններ: Խեղճ կիներ այնքան գոհ էր լինում, եթէ նուրեւն առանձին ուշադրութեամբ էր լսում նրա պատմութիւնները և բաժանում նրա դարմանքը, հիացմութիւնները և բաժանում զէպի բացակայ հիւրերը: մունքը, համակրութիւնը գէպի բացակայ հիւրերը:

Ինձ վիճակուել էր լսել մի անձանօթ նկարչի մասին, որ իր թէ ինձ պէս երկար մագեր ու միտք ունէր, որ շատ էր նկարում և լաւ մարդ էր: Ընդամենը երկու չարաթ էր, ինչ ապրում էի այս պանսիօնում, բայց արդէն գիտէի իմ նախորդի հասակի բարձրութիւնը, ասելիքը, դէմքի տարբեր մասերի ճիշտ նկարագրերը, աչքերի և մագերի դնքը, նրա զանազան սովորութիւնները, պատեկլու և վերկենալու ժամերը, սիրած կերակրները, ձայնը, շարժումները, մի խօսքով ոտքից գլուխ ծանօթ էի նրան, բայց իմ բարի պատուը կարողանում էր գետ էլի նու-

բանոր մանրամասնութիւններ պատմել, որոնք բոլորն էլ ծագում էին առնում ինձանից: Դժուար չէր նկատել, որ ինչ ես անում էի, տանախնդր ասելով նոյնն անպատճառ արած էր լինում իմ նախորդը: Ես իմ արտաքինով ու ներքինով, իմ ամբողջ էութեամբ կարծես մի տեսակ կրկնութիւնն էի ինձ անձանօթ, անյայտ, գուցէ և երեակայական մի մարդու:

Եթէ ես առաւօտներն իջնում էի գետակի ափը, գութն էր գալիս, որ իմ նախորդն էլ նոյնն էր արել և միևնոյն ժամին: Եթէ երեկոյեան ուշ էի վերադառնում, գրօսնում էի խոնաւ օդի մէջ, նախորդս անպատճառ նոյն անգգուշութիւնն արած էր լինում:

— Միշտ կրկնում էի, ըրդի, ասում էր նա, երեկոները չուտ ներս արի, խոնաւ օդը լաւ չի, էլի չէր լսում, ձեզ պէս, պարոն, ձեզ պէս, ա՛խ այդ նկարիչները. գիտեմ, գիտեմ ձեզ, թափառականներ էք, Եւ նա օրօրում էր գլուխը յանդիմանող եղանակով:

Ես սկզբում չափազանց գոհ էի, որ հարեան սենեակը պարապ է, որ պանսիօնում ինձ խանդավառող չկայ, կարող եմ ապրել ուղածիս պէս, ժամանակս պարարմունքներէս նուիրել, կամ մենմենակ թափառել լեռներում ու խորհել: Բայց կամայ—կամայ պատառի շատախօսութիւններն ինձ այնպէս ձանձրացրին, որ ի սրտէ կ'ուզէի մի բախտակից ունենալ այս պանսիօնում, նրա հետ բաժանել վիճակիս ծաւրութիւնը, որ տանախնդր երբեմն էլ ինձ ազատ ձգի և նրանով ղրաղուի: Տարաբախտաբար ամառն արդէն մօտենում էր կիսին և սենեակը շաբոնակում էր պարապ մնալ:

Տանախնդր շատախօսութիւնն ինձ սակայն մի օգուտ տուեց, ես այլևս երբէք տանը չէի նստում: Համարեա ամեն տաւօտ վաղ ճանապարհ էի ընկնում լեռները, վերադառնում էի ճաշին և էի լսելով լեռները, միայն ուշ երեկոյեան տուն գալուս կրկին դնում միայն ուշ երեկոյեան տուն գալու համար: Երբեմն ճաշ էլ առնում էի հետս և այն ժամանակ ամբողջ օրով տուն չէի գալիս. մի քանի անգամ նոյնիսկ գիշերները չգարձայ և անցկացրի լեռնային խողերում՝ հովիւների հետ:

Դա մի զարմանալի կեանք էր, խենթ ու գեղեցիկ, մաքուր յոյզերով հարուստ ու խորը: Ես դարձել էի մի մուրումնաւոր, թափառական քամի, որ էլ ոչ մի անգ ինչպէս չուներ: Ես սիրում էի մեծ նաւերը ու այլանդակ ժայռերը, որոնք կարծես գաղափարներով վրայ թռչնէին նստել և նոթներ կիտել պառաւած հսկաների պէս. սիրում էի և՛ մենաւոր ծառերը, որոնք չգիտես ինչ մի անհասկանալի քմաւորութեամբ անտառներից խոյս տալով՝ անմատչելի լեռնակառարներն են ընտրում իրանց լուս խոհերի համար, փոթորիկների տակ տնքում են ու հեծեծում, բայց սիրում են երկնքին մօտիկ լինել: Եւ այնպէս հաճելի էր անաւոր բարձրութիւններից գլխի պտոյտով ցած նայել անդունդները, կամ մի հայեացքով տուրքով լայնարձակ հորիզոնները ու վայելելի բնութեան լուս սարսափը ճաշակել: Մանուկ օրերից ես սիրում էի երեակայել կենդանութիւնը մեռած ողջ տիեզերքում, ուր ես եմ միայն կենդանի՝ ամայութեան ու անհունութեան մէջ տարուելիս՝ համալուծւած սղաւոր բնութեան մեծ վշտով: Այդ վիշտն էր, որ այժմ ես ճաշակում էի՝ այս մենաւոր լեռներում, ուր ժայռերի կառարներից գահաւիժուող

ջրվեժներն են հասաչում, և ուր պատուտ — պատուտ
ամպերը յոգնած կարաւանների պէս հեռու տեղերից
զալիս են հանդչելու: Այս հմայիչ բնութիւնն ասես
անվերջ երազում էր վեհ լուսեկեան մէջ, և նրա
երազները դեղեցիկ էին ինչպէս գլխածական հէքիաթ-
ներ: Ես կը կամենայի այդ երազներից մէկն ու մէկը
աչքիս առաջ ունենալ կենդանի ու հասկանալի,
շնչախուռ, բերանարաց հեալ նրա առաջ, գութ-
դուրեկ, փայլալեւ նրան, խնդալ ու լաց լինել նրա
հետ: Տարօրինակ, անկարելի մի տենչ, բնութեան
երազն ինչպէս բռնել, ո՞վ կը տայ ինձ:

Երբեմն ինձ թւում էր, թէ իմ վնասած երազը
մարմնացած է մի գեղեցիկ թռչնի, մի թիթեռի, մի
ծաղիկի մէջ: Թռչունը բարձրում էր, թիթեռը բռնել
չէր կարողանում, միայն ծաղիկն էր քաղում, նա-
յում, խաղաղնում ձեռքիս մէջ և սուր փետում ու
թերթիկները քամուն տալիս: Եւ նայում էի փախ-
չող թերթիկներին, սրանք գնում էին ո՞վ գիտէ ուր,
և ողջ բնութիւնը իր արտաքին գեղեցիկութեան տակ
դառնում էր իմ աչքին մի հսկայական գերեզման,
ուր մի կոյր անգիտակից ոյժ յեղեղում էր վեհօրէն,
ստեղծում էր ու փչում, ծնում էր և ջնշում չզիտես
ինչո՞ւ համար: Բնութեան երազը բռնելու իմ անգո-
րութեան մէջ՝ ես վնասում ու մոռալ, ցած էի
իջնում գէպի դաշտերը, ուր չարքաշ կեանքը ետում
էր մի անխորհուրդ թափով՝ կարծես զարձնալ ան-
գիտակից ու անտարբեր գէպի անխուսափելի վախ-
հանք: Ես էլ այդ կեանքի մի մասն էի, նրանից
անբաժան և ձեռք էի առնում վրձինս, կտաւի վրայ
քարացնում փախչող իրականութիւնը, նրա ցուտ
վայրկեանները, տառապող մարդու այնքան տան-
ջանքները:

Մի քանի օրուայ լացակայութիւնից յետո՛յ մի
երեկոյ տուն վերադառնալիս, գիւղին լալբովին
մօտիկ՝ հեռուից տեսայ երկու կին, սրանք զալիս
էին իմ հանգէպ գրասղանքի դանդաղ ու անհոյ
քայլուածքով: Նրանից մէկը տարիքով էր երեսում,
իսկ միւսը ջահիլ, վերջինս վարդապետ դղեստունէր
և նոյնպիսի հովանոց, մինչդեռ միւսը հագել էր
մուգ զղեստ և գլխին բռնել մի սև հովանոց: Արեւ-
գալը վաղաց էր թեքուել գէպի հորիզոնը, նրա
չօրերը հաղիւ էին կարողանում թափանցել ճանա-
պարհի երկու կողմերի ծառերի արանքից, բայց և
այնպէս գրասղանք կանայք բայց էին պահում հովա-
նոցները, երեւի հէնց այնպէս, առանց մտածելու:
Ճանապարհի ստուերոս ֆոն վրայ և կանաչների
չորձանակով եզերուած՝ նրանք ծրագրում էին ինչ-
պէս երկու պատկերների հետաւոր կիսախառարի մէջ:
Այս կանայք քղաաքացի են անշուշտ, մտածեցի ես,
և երև եկել են մի գրասանք կատարելու լուսնե-
րում: Ես ո՛չ ուրախացայ, ո՛չ տրտմեցի և կ'անցնէի
նրանց կողքով անտարբերութեամբ, առանց անդամ
ուշք դարձնելու նրանց վրայ, բայց մի անսպասելի
հանգամանք այդ անկարելի զարձեց: Դեռ հեռուից
ես նկատեցի, որ նրանք ինձ տեսնելով՝ սկսեցին մի
տաք խօսակցութիւն. տարիքով կիներ ինչ որ սնդում,
համազում, խնդրում էր, իսկ ջահիլը գլխի և ձեռքի
վճռական չափումով մերժում էր: Երբ ես լալբ-
ովին մօտեցայ ու պիտի անցնէի ջահիլ կնոջ կող-
քից, վերջնա հովանոցը թափով վար քաշեց, ամ-

բողջապէս ծածկեց ու գլուխը որ շտապով անցաւ հակառակ կողմը միւս կիսը հովանու տակ թաղանու-
րու կամ պաշտպանութեամբ համար, ինչպէս մի թռչ-
նիկ, որ բազէն տեսնելով շտապում է մօր թեւերի
տակ պահուել:

Եւ ապա մնացի:

Թուում էր, թէ այդ կիսն ինձ ճանաչեց ու գիտ-
մամբ խոյս տուեց, որ ես չկարողանամ իրան ճանա-
չել: Ուրիշ բացատրութիւն տալ անկարող էի: Առանց
կանգ առնելու, առանց յետ նայելու՝ շարունակեցի
ճանապարհս, բայց ոչք ու միտքս այն կանանց հետ
էր, ո՞վքեր էին նրանք, ո՞վ էր այդ ջանքի կիներ,
ի՞նչու թաղանուեց: Տարբարատառար ոչ մէկի, ոչ
միւսի գէմքը տեսայ: Մէկիկ—մէկիկ մտաբերում էի
ինձ ծանօթ բոլոր կանանց, միշտ էի իմ անցեալից
արկածներ, որոնց մէջ այսպէս թէ այնպէս խառն է
եղել մի կին, և չգտայ մի հատիկ գէպք, որ հա-
բաւոր դարձնէր այս աստիճան տարօրինակ հանդի-
պումն, այսքան վիրաւորիչ մի վերաբերմանը գէպի
իմ անձնութիւնը: Անախորժ զգացմունքով,
զժգոհ ու մտադրաղ տուն հասայ: Տանտիկինս ցրն-
ծութեամբ դիմաւորեց ինձ, նրա լիքը, բարի գէմքը
երջանիկ էր, իսկ խեղճ աչքերը վառուած էին բա-
ւականութեան կրակով:

— Է, սիրելի նկարիչ, ուրախ լուր, բայցա-
կանչեց նա հետուից, հարեան տնիք և մէկի տեղ՝
երկու:

— Ի՞նչ հարեան:

— Է՛հ, ես էլ ի՞նչ եմ ասում, հարեան չէ՛, այլ
հարեանուհիներ, չարտահանելիք այն կանանց:

— Այո՛, երկու կին տեսայ ճանապարհին:

— Մայր և աղջիկ են և պէտք է ապրեն միւս
սենեակում մինչև ուշ աշուն. ինչ բաւ եղաւ, այն-
պէս չէ՞, տունը ակաւր էր, հիմակ երեք էք, ես էլ
չորս: Հը՛, այսուհետեւ էլ շուտ-շուտ չէք փախչի
սարերը, ասենք՝ ինչ եմ ասում, փախչում էք՝ փա-
խէք, ես հիմայ ընկեր էլ ունեմ, խօսակից էլ, չէ՞ք
մնայ տանը... աւելի վատ ձեզ համար: Բայց դի-
տէ՛ք ինչ կայ, աւելացրեց նա ձայնը ցածրացնելով,
այն ջանքիլը մի քիչ այնպէս է — նա մատը ճակա-
տին դրեց — մի փոքր տարօրինակ է, բժիշկները
խորհուրդ են տուել, որ մեր գիւղը զայ, իմ պան-
սիօնում ապրի: Այնպէս սիրուն է, այնպէս սիրուն,
հա՛, աղնականներ են, անպատճառ աղնական,
եւ ատաջ էլ աղնականներ եմ ունեցել, ճանա-
չում եմ...:

Դեռ էլի շատ բան ասաց տանտիկինս՝ բայց ես
ալիւս չէի լսում նրան. խնդիրն ինձ համար այժմ
մասամբ պարզ էր, հարեան սենեակում, ինձ բոլոր-
րովին մօտիկ պէտք է ապրէին երկու անձանցով
կանայք, մի մայր ու մի աղջիկ, սրնցից մէկը հա-
մարեա պատու է, իսկ միւսը մի փոքր տարօրինակ:
Վերջին հանգամանքը բացատրում էր նաև ճանա-
պարհի անախորժ միջնադէպը, որ ես զգուշացաւ
պատմել տանտիկնոջս նոր շատախօսութեան առիթ
չտալու համար:

Լուսթեամբ բարձրացայ սենեակս, չորերս էի
փոխում և միւսնոյն ժամանակ մտածում: Որչափ և
տարօրինակ լինէր այդ, բայց ինձ թւում էր, թէ իմ
ատաջ դրուած է մի հանելուկ, որ ես անպատճառ
պարտական եմ լուծել: Եւ այդ հանելուկը հետեւեալն
էր — «Ինչ փոփոխութիւն ատաջ կը բերի իմ կեան-

բում՝ այս նոր հարեանութիւնը ։ Այս հարցը պատ-
նում էր իմ գլխում, կախում էր իմ շրթանքներից
մի պատճառով, որ ես բացատրել չէի կարողանում,
մի անողոշ զգացմունք էր պաշարել ինձ, որ երկիւղ
չէր, ո՛չ էլ անհանդուրժելի, այլ անհամբեր, ազա-
տագական դրոշման սլէս մի բան ։ Մարդկային կեանքը
մեծ ճանապարհ չէ՞, ուր այնքան անձանօթ գոյու-
թիւններ անցնում են իրար կողքից բոլորովին իրա-
րից անկախ ճակատադրերով . ինչո՞ւ համար չէ՞նց
այս կանաչք սրել ։ ազդեցութիւն սլէսք է ունենան
իմ ճակատադրի վրայ ։ Իմ հայեկան կացութիւնը
բացատրելու համար սրեցի մտածել, ի՞նչ մի գտնե-
լի բնէ իրար հետ չաղկապում բախտեր կան, որոնց
բաղխումը իրական, տարկադական պատճառ հա-
մար պակասում են միայն դիպումաներ . և ահա՛ այդ
վնասկան դիպումներից մէկը ։ Յետոյ այս բնա-
զանցական միտքը ինձ թեւաց անհեթեթ ա ծիծա-
ղելի, ժպտացի իմ թեթեւամտութեան վրայ . աղաքի,
ի՛նչ նշանակութիւն կարող էր ունենալ ինձ նման
փորձում, մեծ քաղաքի արկածային կեանքին լա-
ծանօթ մի նկարչի համար մի խեղճ պատուի և հա-
մարեա խննթ աղջկայ հարեանութիւնը, այն էլ եր-
կու ամառ ։ Հագեկան այս կացութիւնը արդիւնք էր
երեւի այն ծանր թափփմի, որ ես ամեն անգամ բն-
քում էի ինձ հետ հեռաւոր լեռներից ու անտառնե-
րից, ուր միացնութիւնը ամենատուրական երեւոյթ-
ները դարձնում էր խորհրդաստ ։

Վերջին միտքն ինձ զոհադրեց, բայց խելոյն իմ աչքին ներկայացաւ ճանապարհի անցքը, լեռին մանրամասնութեամբ, այն մոզ փոնի վրայ ծրար-բոսած երկու պատկերները, այն վարդապոյն հովա-

նայր, որ արագութեամբ իջաւ մի անձամբօժ դէմքի վրայ, և այն բարձրահասակ կինը, որ փախաւ, մօր յետեւում ծածկուեց: Տանտիկինս ասաց, թէ ջահիլ կինը մի բիշ այնպէս, տարօրինակ է, լայց էլի... Ինչո՞ւ համար փախաւ, կարող էր մի ուրիշ բան անել: Իւրաքանչիւր տարօրինակութիւն, մարդկային հոգու ամենատարտի արտայայտութիւն անգամ՝ արտաքին աշխարհում իր շարժաւորինքը, իր գրգիշներն ունի անշուշտ, ինչո՞ւ ես հանգիստացայ ներկայ դէպքում այն կնոջ անօրինակ վարմունքի պատճառ, ինչ կապ դառաւ այդ խղճուկ միտքի իմ արտաքինի և իր հոգու մէջ, ինչ հեմիտքը իմ արտաքինի և իր հոգու մէջ, ինչ հեռուոր՝ և ցաւոտ վերուշեր զարթեցրի և նրա գլխում:

Գլխում։
Աստիճանների վրայ լսուող ոսնածայնիկը
բնդհատեցին իմ մտքերը, նրանք բարձրանում էին։
Ես սկսեցի ուշադրութեամբ հետևել նրանց քայ-
լուածքին զգեստների խշխշոցին, նրանց յոգնած
հեղին ու թեթև բացականչութիւններին։ Ակա-
մայ հայեացքս դարձաւ դէպի այն դուռը, որ ինձ
բաժանում էր նրանցից, և մի անշաղթելի պահանջ
զգացի մօտիկից տեսնել նրանց դէմքերը, մանա-
ւանդ նրա դէմքը։ Շուռչա պահած՝ մօտեցալ
զգուշութեամբ և աչքս զրեցի կողպէքի ծակին,
որ իմ բախտից բաւական լացն էր և բանալիով
բռնուած չէր։ Ինչո՞ւ նայեցի, ինչո՞ւ գործեցի այս
լանցաւոր անհամեատութիւնը, չգիտեմ, բացատրել
չէի կարող, բայց զգում էի, որ կատարում եմ
ամենավատ տեսակի գողութիւն և կուրծքս սղմում
էի՝ սրտիս բարախումը մեղմելու համար։ Մայքը
չիստենն անցած մի կին էր, միջանասակ, հարուստ

մարմնով, տակաւին թարմ դէմքով, որ մի ժամանակ պէտք է խիստ գեղեցիկ եղած լինէր: Նա հանեց գլխարկը, դրեց մի կողմ, ծոյլ—ծոյլ նետուեց դիւանի վրայ ու յենուեց բարձերին: Աղջիկը բորձրահասակ էր ու բարեձև կազմուածքով, կարծես մարմարից կերտուած, մարմնի զանազան մասերի համաչափութիւնը, դասաւորութեան ներդաշնակութիւնն սքանչելի էր: Նա չիկահեր էր, պարանոցը կարապալին, աչքերը խոշոր, բայց առանց իր սեռին ու հասակին յատուկ կրակի. դէմքը ձուածկ էր, նուրբ գծերով, բայց գունատ. ծնոտը կոլոր, իսկ քիթը՝ հոմէական մատրոնայի: Մի կանացի դէմք աւելի կատարեալ լինել չէր կարող և սակայն այդ կինը անզօր էր գրաւել ուժ և լինէր: Նրա արտաքին գեղեցկութեան և ներքին իմացականութեան ներդաշնակութիւնը խախտող մի բան կար, որ արտայայտուում էր նրա և՛ շարժումների, և՛ ժպտի, և՛ մանաւանդ հայեացքի մէջ: Շրթունքները շարժելիս՝ նրա գեղեցիկ քիթի երկու կողմերում, բերանից վեր՝ կազմուում էին երկու այնպիսի խորշոմներ, որոնք մենակ բաւական էին ջնջելու համար նրա գեղեցկութեան բոլոր փայլը, իսկ աչքերը՝ այն խոշոր, սիրուն աչքերը կարծես ապակուց ձուլուած լինէին, տարօրինակ էր թւում նոյնիսկ, որ թերթունքները շարժուում են: Դա մի սառած, անյոյզ դէմք էր, որի խաղաղութիւնը ոչինչ չէր արտայայտում, իսկ ամենաթեթեւ յոյզը դարձնում էր ողբալի: Այդ կինը զարմանալի յիշեցնում էր միւլգէսների այն մոմէ դէմքերը, որոնք որքան աւելի են նմանում յնականին, նոյնքան նողկալի են դառնում:

Սրբարեւ իմ առջև կանգնածը կարծես կին չէր, այլ մի ուրիշ արարած, որի արտաքին փայլի ու գեղեցկութեան տակ ծածկուած էր մի ինչ որ աներևոյթ, անհասանելի ու մութ բան, որ խանգարել էր նրա հոգու ներդաշնակութիւնը, փշրել էր կամքը և նրան դարձրել միմիայն շարժուն մեքենայ: Թւում էր, թէ այն մութ, աւերիչ բանը այդ կնոջ ներքինի և արտաքինի մէջ քանդել էր կապերը, և այդ պատճառով դէմքը դադարել էր հոգեկան յոյզերի հայելին, արտայայտիչը լինելուց: Այդ սքանչելի աչքերը կարող էին լալ, երբ հոգին ժպտում էր, կամ ժպտալ՝ երբ հոգին լալիս էր:

Նա կանգնած էր հայելու առաջ անշարժ, հովանոցը ձեռքին, գլխարկը գլխին և անթարթ նայում էր իր պատկերին՝ կարծես հմայուած սեփական գեղեցկութեամբ: Մի երկու անգամ ժպտաց, մի անգամ էլ լեզուի ծայրը դուրս հանեց վարդադոյն շրթունքների միջից:

— Լեզուս ի՞նչ կարմիր է, մա՛յրիկ, այնպէս չէ՞, տե՛ս:

— Հա՛, կարմիր է, շտապեց համաձայնել մայրը, որ տխրութեամբ հետևում էր նրա շարժումներին:

— Գլխարկով լաւ եմ, ի՞նչ սիրուն եմ:

— Շատ լաւ ես, շատ սիրուն ես, Կլա՛րա:

— Մազերս կը քանդեմ:

— Քանդիր:

Երևում էր, որ մայրը վճռել է ամեն բանում համաձայնել նրա հետ և երբէք հակաճառել, չղայրացնել:

Ջահիլ կինը յետ քաշուեց, գլխարկը հանեց, ներվային շարժումներով երկայն, ոսկեգոյն մազերը

քանդեց, փռեց ուսերի վրայ ու կրկին եկաւ հայելու առաջ կանգնեց: Այսպէս նա է՛լ աւելի գեղեցիկ էր:

— Ես ի՞նչպէս գեղեցիկ եմ, մայրիկ:

— Շատ, շատ գեղեցիկ ես, կլարա:

— Ես մարդու չեմ գնա, որ արաքունն տղամարդիկ, ո՛չ մէկին չեմ առնի, թո՛ղ աչքները դուրս գայ:

— Հա՛, շատ լաւ կ'անես, մի՛ առ:

— Ա՛յ, ես այն պարոնին էլ չեմ առնի, որին քիչ առաջ տեսանք ճանապարհին:

— Մի՛ առ, նրան էլ մի՛ առ:

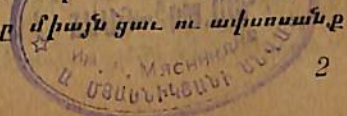
— Բայց նա ինձ կ'ուզի, անպատճառ կ'ուզի՝ այ, կը տեսնես, տղամարդիկ այդպէս են, չէնց որ մի սիրուն կին տեսնեն, իսկոյն առաջարկութիւն կ'անեն: Մաղերն էլ այնպէս երկար էին, տեսար, բո՛ւհ...

Եւ նա բարձրաձայն քրքջաց, հեռացաւ հայելուց, մօտեցաւ լուսացարանին, թե երբ մերկացրեց ու սկսեց լուսացուել: Հոյանի բազուկներն սքանչելի էին, նուրբ, բարեձև ու սպիտակ: Զեռքերը թաղեց ջրի մէջ, բայց երկար ժամանակ չէր լուսացուում, այլ երեխայի պէս խաղում էր ջրի հետ, մերթ բերանն էր լցնում, փչում այս ու այն կողմ, մերթ երկու ափի մէջ բռնում թափով սղմում ու ցնցուղները տարածում շուրջը: Կլարան իր խաղերով թրջում էր անկողինը, պատերը, յատակը, իր զգեստները: Մայրը բաւական ժամանակ տխրութեամբ հետեւում էր այդ տեսարանին առանց համարձակուելու խանդարել նրան, ապա ճարր կտրած մօտեցաւ կամացուկ ու քաղցրութեամբ տալ:

— Կլարա, ջուր անեմ՝ լուսացուե՞ս:

— Զէ, չէ՛, չէ՛, զայրացաւ աղջիկը, դէմքը ցաւալի կերպով ծամածռուեց, չրթունքները դողդողացին կատաղութիւնից, աչքերը փայլեցին մի անախորժ կրակով և նա սկսեց ոտները յատակին խփել և նետել սենեակի չորս կողմը ձեռքի տակ ընկած իրերը—աթոռ, սապոն, սանր, ջրաման: Մայրը գրկեց նրան, աղաչում էր, որ հանգստանայ, իսկ Կլարան ճշում էր, ոտները թափահարում և ապա սկսեց բարձրաձայն հեկեկալ: Այդ լացը սպանիչ էր, ամբողջ այդ տեսարանը մի ցուրտ, վհատեցուցիչ բան ունէր իր մէջ, որից մարդու մաղերն էին փշաքաղւում ու հոգին ցաւում: Ամաչեցի, որ նայում եմ, յոգնած ու ինձանից դժգոհ լեռ քաշւեցի, շտապով դուրս փախայ որ չլսեմ այդ աւերւած, խեղաթիւրուած հոգու աններդաշնակ հեծկլտանքները, մի կորած գիտակցութեան այս այլանդակ ու անգիտակից սուգը, փախայ դէպի դաշտերը, պէտք էր քայլե՛լ, քայլե՛լ... Կլարայի ճիչը հալածում էր ինձ: Երկար թափառում էի ու մտածում այդ օրուայ անցքերի մասին, քննում է իմ հոգին, որի անակնկալ յուզումները ինձ զարմացնում էին: Այնուամենայնիւ երկար խորհուլոց յետոյ հկայ այն հանգստացուցիչ եղրակացութեան, որ այդ բոլորը թէև չափազանց անախորժ, չափազանց անհաճոյ է, բայց այդ խեղճ կանայք պէտք է որ չկարողանան իմ կեանքում որևէ դեր խաղալ, թեթև անհանգստութիւններ պատճառելուց զատ, որ այն ջահիլ կիներ, այն օտարօտի կլարան որբան և գեղեցիկ լինի, ինձ համար մեռած է, քանի որ նրա հրաշալի արտաքինը միայն ցաւ ու անտոսանք

508-2002

է յարուցանում, և վերջապէս ծայրայեղ դէպքում, եթէ նրանք չատ ձանձրացնեն ինձ, կը ձգեմ ու կը հեռանամ այս պանսիօնից, ուր իմ խաղաղութիւնն ու միայնութիւնը այսպէս անակնկալ ու անախորժ ձեռով խանգարուեց: Ինչ և լինէր իմ հոգեկան կացութիւնը, հաստատ էր սակայն, որ սիրային արկածի հեռուոր հնարաւորութիւն անդամ չկար ինձ համար, իսկ դա աւելի քան կարեւոր հանգամանք էր, որովհետեւ հակառակ դէպքում իմ պարագմունքներն իսպառ կը խանգարուէին: Գեղեցիկ կիներ իմ կեանքում միշտ խաղացել է ճակատագրական դեր, չգիտեմ՝ աշխարհում կ'ոյ տղամարդ, որ իր մասին կարողանայ հակառակը պնդել: Գեղեցիկ կիներ մի սֆինքս է մեծ ճանապարհի վրայ, և նրա առեղծուածներից խուսափել անհնարին է: Փախել էի քաղաքից ու այս խուլ ամայութեան մէջ իմ հանգիստը թանգ էի գնահատում: Ուրախ էի, որ այս կիներ իր արտաքինով թէև մի սֆինքս է, բայց առեղծուածներ չունի, անսխալ է. չէ՞ որ կլարան համարեա խենթ էր:

Արդէն մութ էր, և ես իսպառ հանգստացած տուն վերադարձայ:

III

Այն երեկոյ էլ ես ու տանտիկինս դարձեալ մենակ ընթրեցինք. իմ հարեանուհիներն իրանց սենեակումն էին, տանտիկնոջ ասելով այդպէս էլ պէտք է չարունակուէր. նրանք սեղանատուն չպէտք է լնէին երբէք: Ես չգիտէի ուրախանալ, թէ տրտմել, որ մենք այսուհետեւ էլ մենակ պէտք

է լինենք սեղանատանը. մի կողմից այնուամենայնիւ ինձ հետաքրքրում էին այդ կանայք, միւս կողմից այդ օրը տեսածներս անհաճոյ էին դարձնում որեւէ նոր հանդիպումն: Տանտիկինն այդ օրը չէր խօսում անցեալ տարուայ նկարչից, նա բոլորովին յափշտակուած էր իր նոր հիւրերով:

— Ե, մայրը խելացի կին է, պարոն, խելացի կին, անպատճառ ազնուական ծագումից. քիչ առաջ տեսնէիք, երբ վերադարձան, նա մի ծաղիկ քաղեց պարտիզից, հա՛, տեսնելու բան էր, թէ ինչպէս կուացաւ, իսկ և իսկ ազնուականի պէս. և յետոյ ծաղիկն էլ ա՛յ այսպէս երկու մատի ծայրով բռնեց քնքշութեամբ ու տուեց աղջկան:

— Աղգանձւոր, հարցրի ես առանց մտածելու, հէնց այնպէս, և դժգոհ մնացի իմ հարցից:

— Աղգանձւոր... ճշմարիտ՝ չեմ յիշում, մի տեսակ էր, մի խոշոր անուն, ազնուականի անուն, բայց էլի մոռացայ, ես աղգանձները երբէք չեմ յիշում, մինչև իսկ ձերը չատ անդամ մոռանում եմ, անցեալ տարուայ նկարչինն էլ չեմ յիշում, աւելացրեց նա ժպտելով:

Դուռը կամացուկ բացուեց և չէմքի վրայ յայտնուեց կլարայի մայրը. անսպասելի էր, ես սաստիկ չփոթուեցի, ինձ թւաց, թէ նա գիտէ, որ ես նայել եմ դրան ճեղքից և յատկապէս եկել է իմ երեսովը տալու վարմունքիս բոլոր տղեղութիւնը: Պակաս չփոթուեց նաև տանտիկինս. նա թուաւ ոտքի, փորձեց մեղ ներկայացնել իրար, բայց այդ չյաջողուեց, միայն ձեռքը նախ մեկնեց դէպի նորեկը, ապա դէպի ինձ ու հազիւ կարողացաւ թոթովել:

— Կենսուր է, տիկին, նկարիչ, լաւ էլ նկարում է:

— Շատ ուրախ եմ, շատ ուրախ, տիկինը ձեռքը մեկնեց ինձ, արտասանելով իր անուէնը, որ ես լաւ չլսեցի:

— Հեռու էլ մի նկարիչ ունէի, կրկին մէջ ընկաւ տանտիկինը, իսկեհակ սրա նման, բախտս կտրում է, բոլոր լաւ մարդիկ ինձ մօտ են գալիս:

— Ես անշափ լախտաւոր եմ, որ առեթ ունեցայ այսպէս շուտ ծանօթանալ պարոնի հետ, շարունակեց նորեկը: Ձեզնից ներողութիւն ինդրելու հարկի մէջ եմ գտնուում, պարոն, դարձաւ նա դէպի ինձ. դուք անշուշտ չէք մոռացել այսօր ճանապարհին տեղի ունեցած անախորժ միջնադէպը. երեւակայեցէք, տիկին, պարոնը գալիս է մեր հանդէպ, աղջիկս ծածկուում է հովանոցի տակ և վազում է իմ յետևում թագնուելու. տարաբախտաբար իմ խեղճ Կլարան տղամարդկանցից և մանաւանդ անծանօթներից խոյս տալու ցաւալի մանիա ունի, մի քանի տարի է, որ այդպէս է, ինդրում եմ ներողամիտ լինէք, պարոն, դէպի խեղճ հիւանդը և ուրիշ բացատրութիւններ չլինուէք:

— Այն տխուր միջնադէպը, տիկին, ես համարեա մոռացել եմ և ի բոլոր սրտէ ցաւակցում եմ ձեզ, յարգելի օրիորդի հիւանդութեան համար, որից՝ յոյս ունիմ՝ նա շուտով կը բուժուի. լեռնային օդը, արձակ, սիրուն բնութեան մէջ անյոյզ, խաղաղ կեանքը հրաշագործ են մանաւանդ ներվերի համար:

— Շնորհակալ եմ, պարոն, շնորհակալ եմ, որքան բարի էք, ասաց նա և գլուխ տալով հեռացաւ:

Ես մնացի լուռ ու մտախոհ, խօսելու հերթը տանտիկնոջն հասաւ:

— Այդ ինչ անախորժ բան է տեղի ունեցել, Տէր Աստուած, բացականչեց նա. և դուք ինձ չասացիք. ուրեմն նա այդպէս ծածկուեց ձեզանից, և դուք ընծանից թաղցրիք, ինչ ցաւալի բան, և այդպէս սիրուն աղջիկ. իսկ մայրը... տես՞ք, ինչպէս է խօսում, աղնուականի պէս. չէք էլ վիրաւորուել, ինչ բարի էք, ճիշտ հեռուայնկարչի պէս. երեւակայեցէք, մի անգամ նրա հետ էլ մի նման դէպք պատահեց, անցնում է փողոցով, յանկարծ առաջն է դուրս գալիս մի մարդ, «գինի չե՞ս խմի, ասում է, գնանք մի—մի բաժակ կոնծենք» . կարո՞ղ էք երեւակայել այդպիսի վիրաւորանք. այդ անպիտանին ամբողջ գիւղը գիտէր, միշտ հարբած էր, և անտանելի: Ինքը նկարիչը ինձ ոչինչ չասաց, ես երեսից իմացայ, վրդովուեցի, ուղեցի գնալ... դէ ակը չի կարելի, ես միշտ պատուաւոր հիւրեր ունիմ, ո՞ւր կ'երթայ, եթէ նրանց վիրաւորեն զանազան հարբեցողներ, իմ պանսիօնը պատուաւոր հաստատութիւն է. հա, դուրս եկայ, որ գնամ... ուր հարկն է յայտնեմ, և, երեւակայեցէք, իմ սիրելի նկարիչը չի թողնում, չթողեց էլի՛, «Աստուած իր հետ, ասում է, թողէք նրան հանգիստ». ահա՛ այսպէս բարի մարդ էր, ձեզ պէս բարի, փառք Աստծու, բախտ ունիմ:

Հակառակ իմ սովորութեան այն երեկոյ ընթերիքից յետոյ ես չգնացի զբօսնելու և լուռութեամբ բարձրացայ սենեակս, ձգուեցի դիւանի վրայ, ձեռքերս գլխիս տակ դրած՝ անթարթ նայում էի այն դրանը, որ ինձ բաժանում էր իմ հարեանու-

հիներից: Նրանք լուռ էին, և այդ լուռութիւնը ինձ զբաղեցնում էր ու խորհել տալիս: Վճռել էի այլևս երբէք չնայել կողպէքի ծակից, երբէք անհամեմատօրէն չդիտել այն կանանց ներքին կեանքը, չտեսնել այն սքանչելի գեղեցկութեան աւերումները, այդ փշուրած բանականութեան ճշող փոստաբանները: Ես արդէն գիտէի համարեա ըստըրբ հարեան սենեակում իր մօր հետ ապրում էր մի հիւանդ, դժբախտ կին, որ ներսում՝ առանձնութեան մէջ իր անհասկանալի քմահաճոյքներն ունի, իսկ դրսում՝ աղտմարդկանցից ծածկուելու տարօրինակ սովորութիւնն ունի: Եւ այդ ջանքի կիներ գեղեցիկ է. մի գեղեցկութիւն սակայն, որ ամէն վայրկեան աւերում, խանգարում է ներքին, հոգեկան աններդաշնակութիւնից, ինչպէս մի ջինջ լճակ, որ իր յատակին նստած տիղմից պղտորում է ամեն անգամ, երբ քամին յուզում է ալիքները: Գիտէի այդ բոլորը, բայց և այնպէս նայում էի դրանք. չէի կարողանում աչքս հեռացնել կողպէքի ծակից. արդեօք իմ վատ արարքի ամօթն էր հայեացքս կապել այդ դրանք, թէ՞ մի ուրիշ բան, չէի կարող ասել, բայց նայում էի անթարթ, մտածկոտ ու դժգոհ:

Մութ էր արդէն, բայց մտքովս էլ չէր անցնում ճրագ վառել, չարունակում էի պառկած մնալ սենեակիս խաւարի մէջ և ուրախ եղայ, որ ուշադրութիւնս գրաւեց մի ուրիշ բան, լուսոյ մի փոքրիկ շող ներս էր թափանցել իմ սենեակը և խաղում էր պահարանիս վրայ, ինչպէս մի մոլորած թիթեռ: Նայում էի այդ լոյսին, որ գալիս էր հարեան սենեակից, և մտածում էի այն մասին, թէ

ինչո՞ւ այդ երեկոյ մնացի տանը և ինչո՞ւ ճրագ չեմ վառում: Մտածում էի, պատասխան գտնել չէի կարողանում և զայրանում էի: Վերջի վերջոյ եկայ այն եղբակացութեան, որ թէև չեմ ուզում ինքս ինձ խոստովանել բայց և այնպէս մնացել եմ տանը դարձեալ այդ կանանց համար, նրանց պատճառով. այս միտքը և՛ ամաչեցրեց, և՛ զայրացրեց ինձ: Մի՞թէ՝ ճշմարիտ՝ այդ խեղճ, կիսախելագար կլարան ինձ այդպէս կարող էր հետաքրքրել մի օրում: Այդ անկարելի է: Եւ որպէս ապացոյց՝ թափով վեր թռայ տեղիցս, լամպս վառեցի և սկսեցի մէկիկ—մէկիկ նայել ամառուայ ընթացքում իմ կատարած էտիւդները, որոնք կարգով շարուած էին սենեակիս պատերի վրայ:

Նկարները բազմաթիւ էին. այստեղ կար մի գիւղացի աղջիկ, որ հանդարտ գալիս էր դաշտերից՝ գետնախնձորով լի կողովը շալակած: Բեռը ծանր էր. նա կռացած էր և քայլում էր դժուարութեամբ. գեղեցիկ արնաբած էր, բայց, գրաւիչ դիմագծերով, որոնք սակայն ծռմուռում էին նրա ցաւոտ ճիգերով. աշխատանքը, մաշող, տրորող աշխատանքն էր այստեղ աւերած գործողը. բնութեան ներդաշնակութիւնը, որ այնպէս կատարեալ կարող էր լինել այդ անմեղ դէմքի վրայ, դարձեալ ալլանդակում էր. աղջկայ փոյի՛ը չէր, նա գնում էր ու գնում, ապրել էր պէտք:

Լերան վրայից մի պառաւ կին էր իջնում, նա քայլում էր երկուտակ ծալում ինչպիսի անկարողութեամբ, թէև բոլոր բեռը չոր փայտերի մի քանի կտորտանք էր, որ նա ածել էր իր պատառոտած դոդնոցի մէջ: Խրճիթը հեռու էր, և նա պիտի քայ-

լէր, քայլէր, լռութեամբ, առանց տրտնջալու մինչև կը հասնէր:

Մի գիւղացի կար, որ հեռաւոր դաշտերից սայլով խոտ էր բերում, փոքրիկ առուակից անցնելիս անիւը կոտորուել էր, և նա կանգնած՝ նայում էր հեռուն մի անյուսութեամբ, որ ցաւի խորին շեշտ ունէր, նա էլ պէտք է քայլէր մինչև գիւղը նոր անիւ բերելու, դործը մնում էր և ժամանակը փախչում:

Մի ուրիշ գիւղացի՝ արևից այրուած, թխացած դէմքով, որ այնպէս յիշեցնում էր մայր հողի գոյնը, հանգարտ քայլում էր արօրի յետևից, և աչքը չէր հեռացնում ակօսից, ուր թաղում էր իր քրտինքն ու յոյսերը: Զոյգ եղները քաշում էին՝ օրօրելով հնազանդ գլուխները, երկիրը սևանում էր նրանց ոտների տակ սերմն ընդունելու համար:

Եւ էլի ուրիշ շատերը... մտաբերեցի տեղը և ժամը, երբ նկարել եմ այդ տեսարանները մէկիկ մէկիկ մտքովս անցան այն անմեղ արկածները, որոնք այնպէս կապուած են թափառական նկարչի պարագմունքներին դաշտերում ու լեռներում: Ծրագի լոյսի առաջ փռուած էր մի ամբողջ գիւղական կեանք իր բազմապիսի, պարզ, դրաւիչ արտայայտութիւններով, չարաչար աշխատող, լռութեան ու խաւարի մէջ տքնող մարդկանց մի ամբողջ բազմութիւն, որոնց միայն տեսքը այնպէս առաքինի է դարձնում մեզ, այնպէս մեղմում է փոքրիկ իրերից յուզուած մեր խոշոր կրքերը, նոր սահմաններ է տալիս մեր անհատական ցաւերին, հասկացնում է մեզ մեր ներքին արժէքը: Այսպիսի տեսարանների առաջ միայն մենք զգում ենք սե-

փական վշտերի բոլոր ողնշութիւնը, զգում ենք, որ իրապէս տառապող, մորմոքող սրտերի ցաւերին ծանօթ չենք, և շատ անգամ հէնց զրա համար է մերը անտանելի թւում:

Եւ ինչպէս լաւ էին այդ բոլոր տեսարանները, և որքան վեհութիւն կար այդ տանջուած դէմքերի, այդ հնազանդ և հողին ուղղուած հայեացքների մէջ: Լռութեան, խաւարի մէջ սահող, ծանր աշխատանքով ծանրաբեռնուած այդ մութ կեանքի ամեն մի կտորը, ամեն մի խորշը աւելի մեծ ցաւ, աւելի խորը յոյզ է պարունակում շատ անգամ, քան բիւրաւոր մեղկ գոյութիւնների սին հառաչանքները: Իսկական ու խորունկ ցաւը լուռ է և գալարուած է լռութեան մէջ: Ինչով է՝ զբաղուած քիչ առաջ, մտածում էի ես. ի՞նչ էի ինձ համար ծանր հոգսի առարկայ դարձրել, սրտի թրթիռով աշխատում էի լսել, թէ ի՞նչ են խօսում երկու կանայք, որոնցից մէկը նոյնիսկ հոգեպէս հիւանդ է. արդեօք նրա համար չէ՞, որ նա՝ այդ կիւնը՝ գիւղացի չէ, այլ եկել է քաղաքից և պատկանում է այն դասակարգերին, որոնք երբէք չեն հասկացել բիւրաւոր մութ գոյութիւնների բիւրաւոր տառապանքները:

Ե՛հ, աշխարհը... Ես էլ այդ աշխարհի հարազատ զաւակն էի և ամաչում էի, որ այդպէս եմ: Իմ մտքերը ընդհատեց հարեան սենեակից լսուող խօսակցութիւնը: Մայրը խնդրում էր, որ աղջիկը անկողին մտնի, իսկ կլարան չէր համաձայնում և ինչ որ պահանջում էր, ինչ որ պայման էր դնում:

— Չե՞ս գնայ, չեմ պառկի, այ՛, անկողինը կը քանդում...

Ապա ես լսեցի սենեակի զանազան կողմերը նետուող առարկաների ձայնը, մի փափուկ բան էլ, երևի մի բարձ, դիպաւ իմ դրանը, որ խուլ թխկոց հանեց, յետոյ մէկը դուրս եկաւ սենեակից, և քիչ յետոյ դուռս կամացուկ թակեցին:

— Ներս մտէք:

Շեմքի վրայ յայտնուեց հիւանդ աղջկայ մայրը անհամարձակ, ամօթահար ու ընկճուած:

— Ներեցէ՛ք, պա՛րոն, առաջին օրն է, որ մենք այստեղ ենք, և արդէն քանի անգամ ձեզ անհանգիստ արի. կ'լարան խնդրեց ձեզ բարի գիշեր մաղթել:

Ես հասկացայ, դարձեալ մի տարօրինակ քմահաճոյք:

— Բարի գիշեր օրիորդին, ասացի բարձրաձայն՝ հարեան սենեակում յսելի լինելու համար:

— Շնորհակալ եմ, պարոն, որքան բարի էք, ասաց խեղճ կինը ու հեռացաւ:

Հարեան սենեակում կրկին խաղաղութիւն տիրեց, ես հազիւ լսում էի հանուող զգեստների խշխշոցը, անկողների թեթեւ ճոճոցը, քիչ յետոյ այն էլ դադարեց, և շուրջս իշխեց խորին լուսթիւն:

Հարեանուհիներս երևի քնեցին, իսկ ես երկար ժամանակ դեռ քնել չկարողացայ: Որտեցից յայտնուեցին այս կանայք, որոնք իմ կեանքի խաղաղ, երջանիկ ընթացքն այսպէս՝ անակնկալ և տարօրինակ ձևով խանգարեցին: Եւ եթէ այսուհետեւ էլ չարունակուի, կարո՞ղ եմ մնալ այստեղ թէ ոչ: Այս մտքերը պաշարել էին իմ գլուխը. համարեա տանջում էին ինձ: Հեռանալն անշուշտ ինձ համար դժուար չէր. բայց ես չէի կամենում վշտացնել իմ

խեղճ, իմ բարի տանտիկնոջը, նա այնքան էր սպասել, մինչև երկու սենեակներն էլ վարձուէին, այնպէս երջանիկ էր երեք պանսիօնէր ունենալով, և այժմ ես ամեն ինչ պէտք է տակնուվրայ անէի: Եւ յետոյ այդպիսի վիրաւորանք լի՞նչպէս հասցնել լեռներն ապաստանած այս կանանց, մանաւանդ նրան—կ'լարային: Հիւանդներն ու անկարները ուր և լինին, իրանց գերազոյն իրաւունքներն ունին, որոնց դիպելը յանցանք է: Ուշ գիշեր էր, երբ ես էլ քնեցի՝ թողնելով իմ որոշումը պատահականութիւններին: Փորձով գիտէի, որ չստանալամ ամենատուրական, ամենաանհշան գիտութիւնը աւելի է անում մի խոշոր, կենսական խնդիր լուծելու համար, քան բազմաթիւ խելացի մաքեր ու մշակուած ծրագրեր:

Անցան մի քանի օրեր, ես վերսկսեցի իմ սովորական կեանքը. ամեն առաւօտ վաղ ճանապարհ էի ընկնում դէպի հեռաւոր լեռներն ու խրճիթները և երեկոյեան վերադառնում լաւ աշխատելուց ու շրջագայելուց յետոյ: Տարբերութիւնն այն էր միայն, որ գիշերները հովիւների խուղերում չէի անցկացնում և իւրաքանչիւր օր որոշ ժամին տուն էի վերադառնում: Կեանքիս մէջ առաջ եկած այդ փոքրիկ փոփոխութիւնը ես չէի էլ նկատում, ինձ թւում էր, թէ ես ապրում եմ բոլորովին առաջուայ պէս, որ կ'լարան ու իր մայրը մազի չափ անգամ չեն ազդել իմ ամարային սովորութիւնների վրայ, և սաստիկ զարմացայ, երբ տանտիկինս մի օր առաց:

— Ի՛նչ լաւ է, որ ամեն երեկոյ տուն դառնում:

Իրաւունք ունէր. դա մի ճշմարտութիւն էր, որ ես չէի գիտակցում, այժմ ստիպուած էի ինքս ինձ

խոստովանել, որ այդ փոքրիկ փոփոխութիւնն անխորհուրդ չէր, որ ես վերադառնում եմ յատկապէս իմ հարեանուհիներին համար, որոնց ամեն երեկոյ ես պատահում էի հէնց նոյն ծառուղիի մէջ, մօտաւորապէս նոյն տեղում, ուր տեղի ունեցաւ մեր առաջին հանդիպումը: Առաջուայ պէս Կլարան վարդապետն զգեստ և հովանոց ունէր, առաջուայ պէս նա քայլում էր՝ սղմուած մօր կողքին ինչպէս մի վախլուկ այծեամբ, դարձեալ ինձ տեսնելիս շտապում էր հովանոցով ծածկել զէմքը, բայց էլ չէր փախչում հակառակ կողմը թաքնուելու համար: Որքան և անախորժ լինէր այդ, ես մօտենում էի, բարեւում և շտապով անցնում՝ չտեսնելու տալով անհաճոյ տեսարանը: Կարող էի վերադարձիս ճանապարհը կամ ժամը փոխել, բայց չզիտեմ ինչո՞ւ, չէի մտածում այդ մասին, և ինձ թւում էր, թէ նոյնիսկ պիտի վշտանամ, եթէ մի երեկոյ հարեանուհիներին միեւնոյն տեղում չպատահեմ: Հոգեկան մի վիճակ էր, որ խուսափում էր գլխիս տրամաբանութիւնից:

Եւ ամեն երեկոյ ընթրիքի ժամանակ տանտիկլինս պատմում էր ինձ հազարումի անօրինակ մանրամասնութիւններ իր կենտրոնների՝ մանաւանդ Կլարայ՝ կեանքից:

— Գիաէ՞ք, պա՛րոն, շարունակ ձեր մասին է հարցնում. երէկ սաստիկ աղաչում էր, որ ցոյց տանք ձեր նկարները. երեկոները մօրն ստիպում է դուրս դալ դրօսանքի յատկապէս այն ճանապարհի վրայ, որտեղից դուք գալիս էք:

Ընթրիքից յետոյ ես լուծեամբ բարձրանում էի սենեակս, ձգւում դիւանի վրայ խաւարի մէջ և աչքս յառում կողպէքի ծակից ինձ մօտ ներս թա-

փանցող լոյսի շողին, որ խաղում էր միենոյն տեղում: Իւրաքանչիւր երեկոյ մի բուռն ցանկութիւն, մի կիզիչ տենչ էր զարթնում սրտումս, որ ինձ մղում էր զէպի դուռը. ստիպուած էի մեծ ճիգեր գործ դնել վրաս այն փոքրիկ անցքին չմօտենալու, հարեանուհիներին հնայելու համար: Ի սրտէ՛ կ'ուզէի, որ նրանք ինքնաբերաբար, կանացի այն զգուշութեամբ որ, այնքան չըջանկատ է, երբ պէտք է աղամարդի անհամեստ աչքից թաքնուել, փակէին այդ անցքը թղթի մի կտորով և վերջ տային իմ ներքին կոխիւն: Բայց նրանք այդ մասին երեւի չէին էլ մտածում, և Կլարային գողունի կերպով տեսնելու տենչը ինձնում չէր մարում: Շատ անգամ ինքս ինձ հարց էի տալիս, թէ ինչո՞ւ եմ ցանկանում անպատճառ դիտել այդ կանանց և այն էլ այսպէս, գաղտագողի. ինչո՞ւ համար այդ փոքրիկ անցքը դարձել էր ինձ համար մի խորհրդաւոր աչք, որ ամեն երեկոյ ասես թարթում, հրաւիրում է ինձ: Պատասխան չէի գտնում, և՛ զայրանում էի, և՛ վշտանում: Եւ ամեն երեկոյ մտքերիս թելը կտրում էր Կլարայի մայրը, որ միշտ միենոյն ժամին դալիս էր, կանգ առնում դրանա առաջ ու կանչում բարձրաձայն.

— Պարո՛ն, Կլարան խնդրեց ձեզ բարի գիշեր մաղթել:

Ես պատասխանում էի միենոյն ձեռով. հարեանուհիներս անմիջապէս քնում էին խաղաղ, իսկ ես դեռ երկար աչք փակել չէի կարողանում: Ստիպուած դուրս էի դնում, մենմենակ թափառում ամայի ճանապարհներով կամ գիշերային անհանգիստ ոգու պէս նստում գետափին և ականջ դնում նրա միա-

կերպ շառաչին : Խաղաղ գիշերը, աստղազարդ երկինքը, անորոշ ու խուլ փախստցով նիրհող լեռնային բնութիւնը, այս բոլորը, բոլորը փոխանակ հանգստացնելու ինձ՝ է՛լ աւելի նպաստում էին իմ մտայն տրամադրութեանը, ծանր, խեղդող, անորոշ մտքեր պաշարում էին իմ գլուխը : Ինձ թւում էր, թէ ես մի անդառնալի կորուստ եմ ունեցել, որ մէկն ինձ անողորմ ձեռով խարել է, դաւաճանել է, խլել է ինձանից մի շատ թանկագին բան, որ ես է՛լ երբէք, երբէք երջանիկ լինել չեմ կարող, որ իմ կեանքը վերջնականապէս փշրուած է, և ես կորած մարդ եմ : Դա մի անորոշ, անհասկանալի սուգ էր, որ կատարւում էր իմ հոգու խորքում, աշխարհից ծածուկ և նոյնիսկ ինձ անհասկանալի :

Երբեմն ինձ թւում էր, թէ ես լալիս եմ մեծ բնութեան հսկայ ցաւը, որ՝ մի գիտէ ինչո՞ւ՝ յանկարծ բուն է դրել իմ խեղճ սրտում : Մտածում էի, թէ երեւի բոլոր բանական արարածներին յատուկ է մի այդպիսի ներքին կացութիւն, երբ մարդ առանց հասկանալու պատճառը՝ լուռ լալիս է՝ գուցէ տիեզերքի ցաւից, նրա յարատեւ երկունքից մի բաժին կայ մարդկային հոգու մէջ, և անհատը իրբեւ գերագոյն պարտք՝ երբեմն պարտական է սգալ մօր հետ :

Անցաւ այսպէս դարձեալ մի շաբաթ : Հեռանալու մասին այլևս չէի մտածում : Հարեան սենեակից համարեա ամեն օր լսուող աղաղակները, կարալի խնթ ժամհաճոյքները ինձ չէին վրդովում, ես կարծես սովորել էի այդ բոլորին : Մի քանի անգամ նոյնիսկ ամբողջ օրը տանը մնացի, ինձ թւում էր, թէ սաստիկ յոգնած եմ լեռների չրջադալուծիւնից : Լուսամուտին առաջ նստած՝ ես անհամբերութեամբ

սպասում էի հարեանուհիներին դուրս գալուն : սիրտս արօրում էր, երբ տեսնում էի կարալին, նրա ոսկեգոյն մազերը, նրա դարմանալի քիթն ու ճակատը, նրա կարապալին պարանոցը, անմահ հասակը : Նայում էի սիրով ու կրկար, մի տեսակ ակտրժելի, հեշտալիւր զգացմունքով : Կանացիութեամբ, հմայքով հարուստ այդ պատկերից մի աներեւոյթ բան բարձրանում էր վեր և պարուրում իմ էութիւնը, չլմեցնում ինձ, ինչպէս այն ժամանակ, երբ ես ծաղկաշատ բլրի լանջին փռուած՝ հեռւմ էի երջանկութեամբ, արեցած ծաղիկների անուշահոտ բուրմունքով : Բայց հէնց որ այդ գեղեցիկ դէմքի վրայ փայլում էր ինձ ծանօթ անմիտ ժպիտը, հէնց որ նրա քիթի երկու կողմերում կազմւում էին այն սպանիչ զծերը, աչքերի մէջ կարծես մեռնում էր իմացականութեան յետին մնացորդը, ես վշտով երեսս դարձնում էի նրանից, ծանօթ թախիծը պաշարում էր իմ հոգին, կուրծքս ճնշւում էր անծանօթ զգացմունքի ծանրութեան տակ, և քիչ էր մնում բարձրաձայն հեկեկալի :

Անտանելի էր, այսպէս շարունակել անկարելի էր : Կամաց—կամաց ես կորցնում էի իմ հանգիստը, աշխատելու տրամադրութիւնն ու խանդը, նոյնիսկ առողջութիւնս : Տանտիկինս մի մօր քնքշոյշ հոգատարութեամբ առաջինն այդ նկատեց :

— Հիւանդ չէ՞ք :

Այո՛, ես հիւանդ էի և չգիտէի ինչից, ինձ հետ մի վտանգաւոր բան էր կատարւում, մի աւերիչ զգացմունք կամաց—կամաց քանդում էր իմ սիրտը ինչպէզդ կրծող սրթ, և ես օր—աւուր խամրում, մաս մաս մեռնում է հիւանդ բոյսի պէս :

Վճռեցի այլևս չսպասել պատահականութեան և շուտով ձգել, հեռանալ այս պանսիօնից, ինչ և լինի :

IV

Այն օրն ամբողջ եւ թափառել էի լեռներում ու անտառներում, լսել էի իմ սիրած գետակի շառաչը և չնչել էի մարգագետինների բուրմունքը: Տուն էի վերադառնում երեկոյեան այնքան նշանակալից դարձած ծառուղիով ու մտածում էի, թէ ուր որ է, կը տեսնեմ իմ խաղաղ գոյութիւնն այսպէս աղմկող կանացի զոյգը: Ծանապարհը դատարկ էր, նրանք չկային: Ես դարմացած մնացի. այնքան օրերից յետոյ՝ առաջին անգամն էր պատահում այդ: Տարօրինակ էր, բայց ես ցաւեցի, որ նրանք դուրս չէին եկել. ինձ նոյնիսկ վիրաւորական թւաց նրանց բացակայութիւնը, կարծես մենք լռութեամբ խօսք էինք տուել իրար միշտ պատահել այս ճանապարհին, և այսօր նրանք դրժում էին իրանց խօսքը:

Մի փոքրիկ աղջիկ յայտնուեց, որ պարանով քաշ էր տալիս յետեւից մի վտիտ այծ. կենդանին չէր հնազանդւում և անդադար նետւում էր աջ ու ձախ՝ ճանապարհի եզրերի խոտը ճարակելու համար. աղջիկը չարչարւում էր, նա տխուր էր. ես նայեցի ու անցայ. ինձ զբաղեցնում էր միայն մի հարց, թէ ինչո՞ւ ծանօթ զոյգը չկայ այսօր: Յետոյ ինքս ինձ վրայ դայրացայ, որ ես կարող եմ միանգամայն անտարբերութեամբ անցնել այս փոքրիկ աղջկայ առաջից, որ այնպէս վշտացած էր և այնպէս կարօտ օգնութեան, և մտածել միայն այն կանանց

մասին: Ես միշտ հաւատացած էի, թէ լուրջ բարեխղճ մարդ եմ, կեանքի իրերի մէջ երկրորդականն ու առաջնակարգը դատել գիտեմ, այժմ տեսնում էէ, ու այդ էլ ճիշտ չէ, դրսի աշխարհի երեւոյթների կարեւորութիւնը միանգամայն յարարեւրական էր իմ եսի այս կամ այն տրամադրութեանը: Որքան դժուարութեամբ է մարդ ճանաչում ինքն իրան, և ինչպէս յաճախ նա անկեղծօրէն վերադրում է իր անձին յատկութիւններ, որոնցից միանգամայն զուրկ է, և հերքում է ուրիշները, որոնք իր հագուստական պատկերն են կազմում: Դարձեալ այդ ահաւոր լռութւնը, մտածում էի ես, նա՛ է, որ անգամ մեղանից ծածկում է մեր սեփական կարողութիւնները:

Հեռւում տան դրան առաջ նկատեցի տանտիկնոջը, յիշեցի որ այս երեկոյ նրան հաղորդելու եմ յաջորդ օրը մեկնելու իմ վճռական որոշումը. նա ընդառաջեց ինձ, ինչպէս այն առաջին երեկոն, երբ եկել էին իր նոր պանսիօնէրները:

— Է՛, սիրելի՛ նկարիչ, ասաց նա, տանտիկինը մեկնեց շտապով, և խնդրեց մնաս բարով ասել ձեզ:

— Մա՞յրը:

— Այո՛, նա ինքը, ուրիշ ո՞վ:

— Իսկ Կյարամն:

— Նա այստեղ է:

— Մենա՞կ:

— Ո՛չ, ի՞նչպէս կարելի է խեղճին մենակ ձգել. նրան այստե՛տե քայրն է խնամելու, որ քիչ առաջ եկաւ: Զահլ, սիրուն այրի է, այնքան սիրուն է, այնպէս նման քրոջը, այնպէս նման, որ կարելի է շփոթել. անունն էլ իմացայ՝ Մարգարիտ, ես սիրում եմ այդ անունը:

Նա էլի չատ բան պիտի պատմէր, անշուշտ վերջիվերջոյ աւելացնելու էր, թէ ինքը տարիներ առաջ ճանաչում էր այդ անունով մի սիրուն այրի, բայց ես առաջ անցայ, մտախոհ ու լուռ բարձրացայ սենեակս: Մէկը գնացել է, միւսը նրան փոխանակել: Մարդիկ են իրանց համար ապրում են, իրանց ցաւերն ու հոգսերն ունին, իրանց ուրոյն ճակատագիրը, որ իմի հետ ոչ մի կապ չունի անշուշտ, ինչպէս այն փոքրիկ աղջիկը, որ քաջ էր տալիս յետեւից իր վտիտ այծը: Եւ այնուամենայնիւ այդ երեկոյ ես չկարողացայ տանտիկնոջս յայտնել իմ մեկնելու որոշումը: Վարմունքս ինձ տարօրինակ էր թւում: Բացարձակ անհատականութիւնը՝ մտածում էի ես, երեւի մի անհիմն, անտրամաբան հասկացողութիւն է, մի անկարելիութիւն այս մեր ողբալի աշխարհում: Կեանքը իր ամենապարզ արտայայտութիւններով անգամ խճողուած բախտերի մի ցանց է, ուր մէկի ուրոյն, ըստ երեւոյթին միանգամայն անկախ շարժումը՝ միւսի համար մի անակնկալ ու վճռական դիպում է: Տիեզերքում ոչինչ և ոչ ոք բացառապէս իր համար չի շարժւում, ինչպէս որ ծովի ոչ մի օղակ չի կազմում առանց բիւրաւոր ուրիշ ալիքներ հրճելու:

Ինչո՞ւ տանտիկնոջս չը յայտնեցի վաղը մեկնելու իմ որոշումը: Պատասխանի փոխարէն յիշեցի նրա խօսքերը՝ « ջահիլ, սիրուն այրի է, քրոջը նման »: Վերջին երկու խօսքերը մեխի պէս ցցուեցին գլխումս: « Քրոջը նման... ինձ չափազանց հետաքրքիր էր թւում իմանալ, թէ որքան ճշմարիտ է այդ: Ես, որ մի կէս ժամ առաջ այդ անծանօթ կնոջ գոյութիւնն անգամ չգիտէի, այժմ ամբողջապէս

տարուած էի նրանով և այլուում էի նրան տեսնելու ցանկութեամբ: Ի՞նչ է կատարւում լուսնեան մէջ, որ մեզանից այնպէս խուսափում է և յայտնւում, երբ ինքն է կամենում. մի՞թէ մեր բախտերի տէրը միշտ լուսնիւն է և ոչ խօսքը:

Սենեակումս քայլում էի յետ ու առաջ և ամեն անգամ հարեանունիներիս ինձնից բաժանող դրանը հասնելով՝ դարձեալ մի անյաղթելի պահանջ էի զգում աչքս դնել այն փոքրիկ անցքին: Միւս կողմում այժմ մի անծանօթ կին կար, ջահիլ ու սիրուն, գայթակղութիւնը զօրեղ էր, նախկին կիզիչ տենչը իր բոլոր ուժգնութեամբ զարթեց սրտումս: Նոյն յանցաւոր թուլութիւնը չը կրկնելու համար՝ դադարեցի քայլելուց, կանգ առայ լուսամուտիս առաջ և նայում էի հեռաւոր հօրիզոնին: Լեռնաւատարներ զրայ վերջալոյսի յետին չողերը կամաց—կամաց մեռնում էին, ստուերները մեղմով կախւում էին երկնքից, և անտառները հազիւ էին սևին տալիս՝ լեռնալանջերի վրայ փռուած: Քիչ յետոյ խրճիթները հեռաւոր դաշտավայրի վրայ լուծուեցին ու շքացան իջնող գիշերուայ մէջ, իսկ նրանց տեղ սկսեցին պլպլալ հատ—հատ ճրագներ, որպէս լուսնեան և խաւարի թարթող աչքեր: Ինչքան շատ բան է ասում լուսոյ մի հատիկ շողորնին թւում էր, թէ ես տեսնում եմ այն խաղաղ տնակների ներսը, ուր օրուայ աշխատանքից յետոյ գեղջուկ կեանքը խորհում էր: Շնորհիւ մի հատիկ շողի լուսնիւնը խօսում էր և խաւարը տեսնում, և երբ կը մարի ճրագը, կեանքը կը նիւնի անդորր ու երջանիկ՝ երազելով նոր օրերի, նոր աշխատանքի մասին, և այսպէս անվերջ...

Մի փոքրիկ թըրխոց ընդհատեց իմ խոհերը, յետ նայեցի, սենեակումս արդէն իշխում էր խաւարը, և դրան ձեղքից ներս թափանցած փոքրիտ շողը կրկին խաղում էր սրահարանիս վրայ: Սիրտիկ մեղմիւ թրթռաց:

Դա էլ լուսթեան աչքն էր, այդ փոքրիկ ցոլքը, այդ խղճուկ, մոլորում շողը, որ գալիս էր միւս սենեակից որոշ մասին, լուս ու գաղտագողի, ինչպէս սպասումս սիրահարը և խօսում էր իմ սրտին: Իմ և հարեանուհիներին մէջ նա դարձել էր մի աննիւթ կապ՝ հիւսումս զիւթական երազներից: Այդ շողը... նա կարծես եկել էր ինձ կանչելու, եկել էր փափալու իմ ականջին մի բան, որ միայն ես կարող էի հասկանալ և ուրիշ ոչ ոք աշխարհում: Դիմանալ անկարող էի. այն տենդոս, խենթ չարժումով, որ յատուկ է անդառնալի, յանդուգն վճիռներին, ես մօտեցայ դրանք, կուրծքս սղմեցի երկու ձեռքով սրտիս ուժգին զարկը խեղդելու և բոցոտ հեքս մեղմելու համար ու նայեցի... անօրինակ յուզմունքից ճակատս դրանք զիպաւ, խուլ թըրխոց բարձրացաւ, բայց ես չհեռացայ, այն՝ ինչ որ ասեայ, ասես ինձ քաբացրեց, մեխեց իմ տեղում: Մարդարիտը քոջ հետ թեանցուկ՝ գնում—գալիս էր սենեակի երկարութեամբ և մօր քնքշութեամբ գուրգուրում, փայլփայում էր նրան: Ամեն անգամ, երբ նրանք շուռ էին գալիս և քայլում դէպի ինձ, ես բերանարաց, հեալով նայում էի կանացի այդ երկու գեղանի պատկերներին, որոնք այնքան նման էին իրար, որքան կարող եմ լինել երկւորեակները: Նոյն ոսկեփայլ հարուստ մազերը, նոյն ճակատը՝ լայն ու

բարձր, նոյն վարդագոյն շրթունքները, որոնք կարծես միայն համարյի համար են, և մանաւանդ նոյն աչքերը խոշոր ու գեղեցիկ, որոնց վրայ երկար թերթունքները իջնում էին զգուշութեամբ, ասես ափսոսալով, որ մի վայրկեան ծածկում են նրանց հմայիչ փայլը: Տանտիկինս իրաւունք ունէր, երկու քայրերի նմանութիւնն ապշեցուցիչ էր, տարբերութիւնը միայն այն էր, որ Մարգարիտի հայեացքի մէջ կանացի քնքշութեան հետ միաժամանակ փայլում էր իմացականութեան վսեմ կրակը, և նրա սքանչելի դէմքի վրայ գեղեցկութեան ներդաշնակութիւնը կատարեալ էր ինչպէս գարնանային մի լուսազարդ առաւօտ, և նրա հոգին վառում էր իր հմայիչ աչքերի մէջ: Դա կին չէր, այլ ընտելեան մի սքանչելի խաղ, նրա ուրախ վայրկեանի մի երջանիկ, հազուադիւս ծնունդ: Հոյակապ ու բարիձե ալդ երկու կանացի իրանները ասես իրար սլլումս երկու սիրուն կաղնիներ լինէին, որոնք չգիտես ինչու՝ թափ առած չարժում էին միասին. տեսարանն այնքան գեղեցիկ էր, որ ես ծեփում կը մնայի դրանք, հեալով, դողդողալով կը նայէի անվերջ, եթէ ոչ ոք և ոչինչ ինձ չխանգարէր: Եւ որքան ժամանակ մնացի այդպէս՝ չգիտեմ, գլուխս պտտում էր, ծնկներս դողդողում էին, ես կարծես մեղմիւ մարում, մեռնում էի երազանքի աշխարհում և սթափուեցի միայն այն ժամանակ, երբ մէկը դուռս կամացուկ ծեծեց: Տանտիկինս էր:

— Ընթրիքի ժամն է՝ ի՞նչ է պատահել, այսօր ցած էլ չէք գալիս. ճրագ էլ չունի, Տէ՛ր Աստուած, այն այդ նկարիչները, ամեն բանում տարօրինակ են:

Իրաւունք ունէր. շտապով դուրս ընկալ սենեակիցս և յանցանքի մէջ բռնուած երեխայի պէս լռութեամբ հետեւեցի նրան:

Ես չիմացայ՝ ինչպէս ընթերցի և շտապով կրկին վերեւ բարձրացայ: Այնքան բան ունէի մտածելու: Եւ յետոյ սենեակս, այն դուռը, այն փոքրիկ շողը՝ բոլորը միասին քաշում էի ինձ: Ներս մտայ, փոքրիկ շողն այլեւս չկար, նա անյայտացել էր, ինչպէս մի թռչուն: Դրան ծակը միւս կողմից խցուած էր: Կանգ առայ խաւարի մէջ առժամանակ՝ հայեածքս դրանը յառած, ապա անյոյս ու վշտացած նստեցի դիւանի վրայ: Ինքս էի առաջ ցանկանում, որ ինձ գայթակղեցնող այդ փոքրիկ անցքը փակուէր, և այժմ դժգոհ էի, որ այդ կատարուել է: Հաւատացած էի, որ Մարգարտի գործն էր, և այդ աւելի էր վշտացնում ինձ: Մի՞թէ իմացաւ, որ ես նայում էի գաղտագողի կերպով, թէ՞ հէնց այնպէս, իբրեւ փորձուած կին ինքնաբերաբար, իր սեռին յատուկ բնազդով որ եւ է անհամեստութեան հնարաւորութիւնն է խափանել: Այսպէս թէ այնպէս այդ նրա գործն էր և ես ի սրտէ ցաւեցի. կարծես մի ձեռք կրծքիս հարուածեց ու յետ մղեց ինձ, երբ ես այնպէս մօտ էի իմ երջանկութեանը:

Մի բան սակայն հաստատ էր. ես թէեւ այլեւս գաղտագողի նայել չէի կարող, բայց Մարգարտի պատկերն այժմ իմ սենեակումն էր այն շողի պէս և խաղում էր իմ աչքի առաջ, իմ երեւակայութեան հետ: Եւ ինձ թւում էր, որ վաղուց է, ինչ եւս ծանօթ եմ այդ պատկերին, վաղուց է, որ ես նրան գուրգուրում եմ հողուս խորքում եմ նրա

հետ անդիտակցաբար, լռութեամբ: Լեռներում ու ձորերում մինակ թափառելիս որքան անգամ ես աշխատում էի բռնել, փայփայել բնութեան երազը կենդանի ու գեղեցիկ. այժմ այդ երազն է ապրում հարեւան սենեակում, և վշտանում էի, որ այնտեղից ինձ մօտ թափանցող խորհրդաւոր շողը խաւարեց:

Ճարս կտրած՝ դուրս եկայ սենեակիցս և գնացի թափառելու խաւար դաշտերում, ուր նոյնպէս մարել էին բոլոր լոյսերը, լռութեան պլպլան աչքերը: Ոչինչ չէր խանգարում ինձ, և մտքեքս դառնում էին գլխումս անօրինակ ուժգնութեամբ: Իմ սրտում սկսուած հին փոթորիկը, բոցոտ յոյսերի չփոթը—անսրոշ ու անհասկանալի՝ այժմ պատկեր ու նշանակութիւն էր ստանում: Ընդհատումն չկար. մի օր հողուս խորքում մի գգացմունք էր ծնել, աճել էր դանդաղութեամբ և այժմ կարծես այլեւս պարտակել չէի կարողանում, այն աստիճան նա բուռն էր ու խորունկ: Որչափ և տարօրինակ լիներ այդ բայց պարզ էր, որ երկու քոյրերը փոխադրուելու բոքրեքել էին իմ սրտի կրակը, որ այժմ հրդեհում էր ինձ: Չգացի, որ այսպէս հեռանալ չեմ կարող, և որ լռութեան ու խաւարի մէջ իմ ներքին աշխարհում կատարուել է մի անդառնալի բան:

Տուն դարձայ մտախոհ, հարեւան սենեակում դեռ ձայն ու խօսակցութիւն կար: Կլարան դարձեալ մի բան էր պահանջում, քոյրը նախ փորձեց համոզել, մեղմացնել, և երբ այդ անկարելի եղաւ, դուրս գնաց: Քիչ յետոյ դրանս մօտից տանաւ ինկնոջս ձայնը լսեցի:

— Պարոն, օրիորդ Կլարան ձեզ բարի գիշեր է մաղթում:

— Բարի գիշեր օրիորդ Կլարային:

Հասկանալի էր Մարգարիտը քրոջ անօրինակ քմահաճոյքը կատարելու համար ստիպուած էր եղել զիմեղ տանտիկնոջն օգնութեանը՝ անծանօթ պարոնին անձամբ անհանգիստ չանելու համար:

Երբ հարեւան սենեակում ամէն ինչ դադարեց, ես էլ անկողին մտայ, բայց երկար ժամանակ անքուն էի, ուշադրութեամբ լսում էի դրան միւս կողմում քնած կանանց շնչառութիւնը և աշխատում էի որոշել, թէ ո՞րը որին է, կամ աւելի ճիշտ՝ ես ուզում էի լսել միայն Մարգարտի հեւքը: Ապա սկսեցի մտածել, որ բոլոր իմ արածը երեսխալութիւն, անմտութիւն է, որ ծրծաղելի է այսպէս դրադուել մի կնոջով, որ իմ երեսն էլ չի տեսել, և որին ես դիտել եմ միայն մի անգամ, այն էլ գաղտագողի: Բայց իսկոյն յիշեցի, որ նրանից առաջ քոյրը կար իր այն հմայիչ արտաքինով, որին պակասում էր միայն իմացական կրակը ինձ բոլորովին յափշտակելու համար: Ահա այժմ այդ կրակը, ահա նոյն Կլարան կերպարանափոխուած ու կատարեալ և իր հոգու խախտուած ներդաշնակութիւնը կարծես հրաշքով վերականգնած Մարգարտի մէջ: Առաջինից ես համարձակ կարող էի փախչել, նա վտանգաւոր չէր, բայց այս երկրորդը, այս աննման Մարգարիտը իսկեւիսկ մի սփինքս էր իմ ճանապարհի վրայ, և նրա առեղծուածներն իրանց խորհրդաորութեամբ ինձ աղմում էին ինչպէս երկաթէ օղակներ: Ինքնախաբէութիւնն անօգուտ էր. զգացի, որ չեմ էլ փորձում ազատուել եւ նոյնիսկ ինքս եմ նետուած դէպի նա, ինչպէս

թիթեռնիկը դէպի բոցը: Ես նման էի լեռնակատարից պոկուած ժայռին, որ արագութեամբ ներքեւ է գորւում եւ յայտնի չէ՝ թէ ուր կը հանդչի:

Y

Օգոստոսի սկիզբն էր, մի սիրում առաւօտ: Վճռել էի ամբողջ օրը տանից չհեռանալ. ինչո՞ւ, չէի կարող տեսլ. գուցէ մի պարզ քմահաճոյք էր՝ արդիւնք իմ ներվային դրութեան կամ գուցէ մի ներքին պատճառ կար, որ ինձանից էլ դադանի էր: Մարդ յաճախ իր սեփական վարմունքի դրդիչները հեշտութեամբ գտնել չի կարողանում: Տրամադրութիւնս սկզբում վատ էր. յետոյ չափազանց ուրախացայ, որովհետեւ տանտիկնոս հաղորդեց, թէ Մարգարիտը կարող է մեզ սեղանակից լինել ճաշին, եթէ մենք սովորականից ուշ ճաշենք, մինչեւ նա կարողանայ քրոջը կերակրել:

— Խեղճ կ'ընր սաստիկ ձանձրանում է, աւելացրեց տանտիկնոս, մեզ հետ գտնէ կը խօսի, սիրտը կը բացուի: Քոյրը ճաշից յետոյ պատկում է հանգստանալու, այն ժամանակ նա կարող է ցած գալ:

Այս նորութիւնն ինձ այնպէս ուրախացրեց, որ ես յիմարացած բացականչեցի՝ «Հնորճակալ եմ»: Տանտիկնոս զարմացած նայեց ինձ, ինքս էլ չփոթեցի ու կարկամուցի: Ինչի՞ համար էի հնորճակալ և ո՞ւր... Զգիտեմ, բայց ես այնպէս երջանիկ էի, որ վերջապէս մօտիկից պիտի կարողա-

նում տեսնել այն սքանչելի գեղեցկութիւնը, խօսել նրա հետ, իմանալ վերջապէս՝ ով է նա, եւ ինչու է այստեղ, պարզել մանաւանդ՝ թէ ներքին կապ կայ իմ եւ նրա բախտի մէջ:

Համբերութիւն չկար, ժամանակից շատ առաջ ցած իջայ սեղանատուն, բայց ինչ անելս չգիտէի: Նստել չկարողացայ, սկսեցի քայլել մի պատից միւսը: Մօտեցայ հայելուն մաղերս յարդարելու համար եւ սարսափով նկատեցի, որ չփոթութեան մէջ մոռացել եմ փողպատոս կապել: Շտապով դուրս փախայ սեղանատնից, սենեակս բարձրացայ, կարգի ձգեցի զգեստս, կրկին յետ եկայ: Դարձեալ մինակ էի, դարձեալ քայլել սկսեցի, հայելու մէջ նայեցի, մաղերս յետ ձգեցի ու շտկեցի, սիրուն էի, գոհ մնացի, որ այդպէս է: Տանտիկինը գեռ աշխատում էր խոհանոցում: Դրան առաջ լսուեց կանացի զգեստի թեթեւ շրջիւն: Եւ յետ նայեցի յուզմունքով... նա էր: Մարգարիտը, որ մտաւ ու կանգ առաւ շուարած: Մենք նայում էինք իրար լուռ-թեամբ. դա մի վայրկեան էր, որ ինձ շատ երկար թւաց, ուղեցի մի բան ասել, բայց չկարողացայ եւ դարմացած էի, որ այդ կինն այդպէս չփոթում է ինձ: Լոռութիւնն ընդհատեց նա:

— Ներեցէ՛ք, պարոն, ես կարծում էի, թէ տանտիկինն այստեղ է... ձեր մասին նա ինձ շատ է պատմել, մենք համարեա ծանօթներ ենք, մեզ ներկայացնող չկայ, անհրաժեշտ պարտքը մենք ինքներս կատարենք:

Նա չնորհալի ձեռով ձեռքը մեկնեց, որ ես բռնեցի հազիւ զսպուած յուզմունքով եւ մի ան-չնորհք շարժումով դիպայ աթոռին, որ քիչ մնաց

քնկնի: Մարգարիտը անուշադրութեան տուեց այդ բոլորը, հանդարտ մօտեցաւ լուսամուտին եւ նայում էր դուրսը: Սեւ զգեստի մէջ նրա գեղեցիկ, հոյակապ մարմնի ձեւերը իրանց բոլոր կատարելութեամբ ծրագրւում էին ակնապարար կերպով: Այդ ընդհանուր սեւութեան վրայ էլ աւելի գրաւիչ էր նրա դէմքի քնքոյշ սպիտակութիւնը եւ հարուստ մազերի ոսկեգոյն փայլը: Զգաց արդեօք որ նայում եմ նրան յափշտակուած, չգիտեմ, միայն յետ դարձաւ, անհոգ կերպով ասաց:

— Հրաշալի վայրում էք ապրում, հրաշալի մի գիշեր եմ անցկացրել այստեղ եւ այնպէս լաւ եմ զգում ինձ այնպէս լաւ:

— Ես շատ ուրախ եմ, տիկին... այո՛, այստեղ շատ գեղեցիկ է, կազդուրիչ, մեղմ օդ... յուսամ՝ չէ՛ք ձանձրանայ, գրօսանքներ կատարելու շաա յարմար անկիւններ կան, եւ ես...

Ուզում էի յիմարարար ասել, թէ ես պատրաստ եմ ձեզ ծառայելու, բայց զգացի, որ շատախօսում եմ, ոտքովս թեթեւ աղմուկ հանեցի ու լոռեցի: Հաւատացած եմ սակայն, որ նա լսեց ինձ եւ հասկացաւ դրութիւնս. ինքը բնաւ չէր չփոթւում, ես էի երեսայ դարձել մինչեւ այն աստիճան, որ վախենում էի շարունակել խօսակցութիւնը. զգում էի, որ անպատճառ յիմարութիւն կ'ասեմ: Մարգարիտը յետ եկաւ մինչեւ սեղանը, յետեւից ձեռներով յետուեց նրան, աջ ոտքի թափը յատակի վրայ խաղացնելով, ինչպէս անում են մտախոհ կամ երազող մարդիկ. գեղեցիկ աչքերը լուսամուտից դէպի հեռուն յառած՝ նայում էր լուռութեամբ:

— Ես ինչպէս նախանձում եմ ձեզ, մրմնջաց
նա կամացուկ. — դուք կարող էք գնալ հեռու,
հեռու, այն աշտ լեռներն ու ձորերը, որոնք կար-
ծես հեռում են մշուշի մէջ:

— Այո, այնտեղ շատ գեղեցիկ է, դուք էլ
հեշտութեամբ կարող էք վայելել լեռնային բնու-
թիւնը, այդ ամենեւին դժուար չէ:

— Բայց քոյրս կալ, ես նրան մենակ ձգել
չեմ կարող. նա այնպէս հեռու չի գնաց, այսինքն
չի կարող գնալ:

Նա մի փոքր լռեց՝ միշտ աչքերը հեռուն ուղ-
ղած, ապա յանկարծ աւելցրենց՝ առանց ինձ նա-
յելու:

— Այնպէս չէ՞, բարձր լեռներն ու մթին ան-
տառները սարսափելի են գիշերով. դուք զգացել
է՞ք այդ սարսափը:

— Սարսափելի՞... ո՛չ, միայն խորհրդաւոր
են ու ճնշող:

— Չգիտեմ, ինձ միշտ թւացել է, թէ նրանք
խաւարի մէջ սարսափելի են:

Նա լռեց, բայց շարունակում էր ոտքով խա-
ղալ յատակի վրայ և ըստ երեւոյթին բոլորովին
ուրիշ բան էր մտածում: Ներս մտաւ տանիքին
ճաշի պարագաներով:

— Ախ, դուք արդէն ծանօթացել էք, ինչ լաւ
է. գիտէ՞ք ինչպէս ուրախ եմ այսօր. վաղուց է,
ինչ երեքով սեղան չենք նստել. այս նկարիչն էլ
շատ անգամ օրերով անյայտանում է, և ես մնում
եմ բոլորովին մենակ, այնպէս տխուր է լինում,
այնպէս տխուր: Չեր ոտքը բարի է, տիկին,
դուք եկաք, ահա նա էլ տանն է, այսօր դուք
չի գնացել:

— Այսօր ինձ այնպէս յոգնած էի զգում,
ասացի ես և զգացի, որ կարծում եմ: Նոյն վայր-
կենին Մարգարիտն ինձ նայեց մի հայեացքով, որ
կարծես ուզում էր ասել՝ «մի՞թէ»: Ստում էի
և նրա հայեացքը տանել չկարողացայ, գլուխ քաշ
ձգեցի: Եւ վայրկենապէս գլխով անցաւ մի անա-
խորժ միտք, թէ դուցէ նա գիտէ իմ ներքինը և
նոյնիսկ նկատել է, երբ ես նայել եմ դրան ձեզ-
քից: Ճաշի ընթացքում ես ինձ զգում էի յանցա-
ւոր երեխայի կացութեան մէջ, որ սպասում է,
թէ չուտով իր ծածուկ արարքը կը բացուի, և
ինքը կը պատժուի: Տանտիկինը հանաքներ էր
անում, Մարգարիտը խօսում էր աշխարհ տեսած
ու ապրած կնոջ համարձակութեամբ ամեն բանից:
Ես լսում էի լռութեամբ. ամեն անգամ, երբ փոր-
ձում էի նայել նրան, հայեացքս նրա աչքերին էին
հանդիպում, իսկոյն գլուխս քաշ էի ձգում և
կարմրում, անկարելի էր գիմանալ: Ի՞նչ ունէր
այդ կինը իր գէժքի վրայ, մանաւանդ աչքերի
մէջ, որ ինձ ստիպում էր լսել, բայց աներկրայ
էր, որ նա զգում էր իր ոյժը, որ դանդաղ համար
նորութիւն չէր, ու կարծես զուարճանում էր իմ
յուզմունքով, խաղում էր ինձ հետ, ինչպէս երե-
խան կը խաղար իր գնդակի հետ: Ես այլեւս չէի
լսում, թէ նա ի՞նչ է խօսում, ի՞նչ է պատմում,
նրա ձայնի ելեւէջերը հնչւում էին իմ ականջին
որպէս մի անըմբռնելի երաժշտութիւն, և միայն
մտածում էի այն մասին, թէ ես ինչո՞ւ եմ լռել,
ինչո՞ւ չեմ կարողանում խօսել: Դարձեալ այս ան-
օրինակ լռութիւնը, հզօր, ամենակարող, որ գոր-
ծում է համբօրէն ու տիրաբար, որ ընկճում, յաղ-

Թահարում է, ինչպէս ինձ այս ժամին: Յիշեցի որ մի տեղ կարդացել եմ. «Երբ շրթունքները նիրհում են, հոգին զարթնում է և գործի կենում»: Ո՛րտեղից յիշեցի. այժմ այս նախադասութիւնը դառնում էր իմ գլխում՝ ինչպէս ծանօթ երգի մի կտոր, որ չգիտես ինչո՞ւ՝ մարդ անդադար կըրկնում է:

Կացութիւնս խղճալի էր ու վտանգաւոր. ես մի բառ չէի կարողանում ասել խօսակցութեանը մասնակցելու համար: Երբ տղամարդը կարկամւում է մի կնոջ առաջ, վստահ կարող է լինել, որ հոգին գործում է անօրինակ ու ժգնութեամբ, ինչպէս հէնց նոր վանդակի մէջ դրած թռչնակ, որ թրպրտում է դուրս թռչելու համար: Այս կնոջ հանդէպ իմ շրթունքներն էին կարկամուել. ես համար էի կտրել, բայց հոգիս գալարւում էր լուսութեան մէջ, և ինչ որ մութ իղձեր աղմկում էին նրան:

Դաւադրական մի գեղեցկութիւն կայ այն լուսութեան մէջ, ուր օրօրւում է դիմացդ նստած կնոջ պատկերը, և երբ համրօրէն, պաշտամունքի երկիւղածութեամբ աշխատում ես քո ներքին աշխարհում պարփակել մի գեղեցիկ գոյութիւն, աներեւոյթապէս միացնել քո հոգուն մի այլ հոգի, որ անգիտանում է իրանից այնքան մօտիկ կատարուող սքանչելի պայքարը: Բաժանուած սէրը կամ տանջանքը խիստ դունատ է այն մենաւոր զգացմունքի հանդէպ, որ բուն է դնում մի սըրտում՝ ինչպէս փոքրիկ օձը մի սեւ խորչում կծիկ կծիկ գալարւում: Հոգիների յատակը ծալքեր ունի, որոնք ահաւոր են կամ սքանչելի, երբ չըր-

թունքները իտպառ համր են: Սէրը և ոճիրը այնտեղ են հանդէսում լուսութեան մէջ: Ահա այդ դիւթական լուսութիւնն էր, սիրոյ լուսութիւնը, որ համակել էր իմ ամբողջ էութիւնը, և ես ցաւով էի մտածում, որ գուցէ իմ հոգին աղմկող այդ բուն զգացմունքի ծանրութիւնը մեն-մենակ տանեմ, անընկեր ու լքուած:

Ես տանջւում էի...

— Չէի՞ք կամենայ մի փոքր տապակած գետնախնձոր, հարցրեց տանտիկինս:

— Ո՛չ:

— Հիւանդ չէ՞ք:

— Ո՛չ:

— Պարոնը համարեա ոչինչ չկերաւ, ասաց Մարգարիտը:

— Մի օր մնաց տանը և ահա այսպէս վատ է զգում իրան:

Պատասխանի փոխարէն ես լուռ նայեցի խօսակիցներիս անորոշ, համարեա ապուշ հայեացքով:

Չիմացայ, թէ ինչպէս վերջացաւ ճաշը, ինչպէս մենք պարտեղ դուրս եկանք: Տանտիկինը մեզ շուտով թողեց և մենք երկսով կրկին մնացինք երեսառերես: Մարգարիտը մի շինծու հետաքրքրութեամբ, որ այնպէս յաջողւում է կանանց և այնքան գողտրիկ է, նայում էր ծաղիկներին: Մի ամբողջ խումբ մեղուններ աշխատում էին նրանց վրայ՝ գլուխները թաղած ծաղկաբաժակների մէջ: Ես ստիպուած էի ցոյց տալ, թէ բաժանում եմ նրա հետաքրքրութիւնը, բայց իրօք մտածում էի խօսակցութիւն սկսել:

— Նայեցէք այս մեղուններին, ասաց նա,

որանց ըստ երևոյթին խելացի, գիտակցական աշխատանքի տակ թագնուած անգիտակցութիւնը ինձ համար միշտ եղել է՝ մի գարմանալի առեղծուած:

— Ինչո՞ւ չէք ասում տիկին, արտաքին անգիտակցութեան տակ թագնուած գիտակցութիւնը նրանց աշխատանքը մեզ թւում է մեքենայական, բայց այդպէ՞ս է արդեօք:

— Թո՛ղ այդպէս լինի, էականն այդ չէ, այլ ներքինը, որը մնում է առեղծուած:

— Լռութեան մէջ, տիկին, չստ, չափազանց չստ լսան կայ, որոնք միշտ կը մնան առեղծուածներ. մեղուների ներքինն էլ այն մէծ լռութեան մի մասնիկն է, որի մէջ կատարուած են այնքան սքանչելիքներ:

— Սքանչելիքներ... հաւատացած էք

Նա թափով մի ծաղիկ քաղեց և նայում էր թերթիկներին մտախոհ կերպով՝ ասես այնտեղ փնտռելով իր հարցի սխառտախոհներ:

— Լռութեան մէջ կատարուածը տարաբախտորար միշտ սքանչելի չէ, ասաց նա և ներվային շարժումով փետեց ծաղկի թերթիկները, ջրիւ տուեց:

Տանտիկներ յայտնուեց:

— Տիկին, կլարան դարձնել է և ձող է կանչում:

Մարգարիտը հեռացաւ շտապով, թողնելով որ խորհեմ նրա վերջին ասածի վրայ: Արդարեւ, ինչ էր ուղում ասել « լռութիւնը միշտ սքանչելի չէ » խօսքերով: Մի՞թէ նա դուշակել է իմ հոգում կատարւածը և դժգոհ էր, մի՞թէ ուղում էր ասել, թէ ինքը գիտէր, որ ես նայել եմ նրան դադտագողի ձևով և ակնարկ էր անում ինձ պատժելու համար: Բոլոր մտքերս վատ էին, ճաշից առաջ այդ կնոջը տեսնե-

լու երջանիկ տրամադրութիւնս կորաւ, և նրա տեղը մնաց մի ճնշող զգացմունք, ուր ամօթն ու անորոշութիւնը, երկիւղն ու թախիծը խառն էին: Ափսոսացի, որ մի քանի օր առաջ չմեկնեցի: Բարձրացայ սենեակս, պայուսակս կապեցի և վար իջայ, տանտիկնոջս մնաս բարի ասացի:

Մէք դարձեալ:

— Լեռները:

— Երեկոյեան կը վերադառնա՞ք:

— Չեմ կարծում:

— Դարձեա՛լ... ասի այդ նկարիչները:

Ես մեկնեցի, յուսալով՝ որ մինչև վերադարձս մի րան տեղի կ'ունենայ, մի անսպասելի փոփոխութիւն, որ ինձ կ'ազատի այս ծանր վիճակից:

VI

Երեք օր յետոյ վերադարձայ:

Պանսիօնում ոչ մի փոփոխութիւն. իրերն ընթանում էին առաջուայ կարգով:

— Ահա և թափառականը, ասաց տանտիկնոս ճաշի ժամանակ. կարծում էի, թէ ձեր ոտքը բարի է, տիկին. այսուհետեւ մի քիչ էլ տանը կը նստի, քայց էլի մեզ մենակ թողեց:

— Երեւի ո՛չ միայն ոտքը բարի չէ, պատասխանեց Մարգարիտը, այլ և ճանձրացնում ենք նրան:

— Տիկին, լաւ գիտէք, որ ձեր ասածը ճշմարիտ չէ, որ դուք ինձ բնաւ չէք ճանձրացնում:

— Ես գիտե՞մ... օհօ:

Լռութիւնը

Նա ծիծաղեց բարձրաձայն, և ես կրկին կար-
մրեցի ասածիս համար ու գլուխս քաշ ձգեցի:

— Ես միայն մի բան գիտեմ, որ դուք սիրում
էք բնութիւնը, լեռնային տեսարանները, ինչպէս
բանաստեղծ—Նկարիչ:

— Ե՛ւ ձորերի խուլ լուսթիւնը, և՛ անտառ-
ների հազիւ լսելի շշուկը...

— Թռչունների երգը, ջրերի կարկաջը, խոտերի
փափոցը, գեպիւռի սլուցը, շարունակեց նա կա-
տակելով և կրկին քրքշաց բարձրաձայն ու լռեց:
Նա մտախոհ խաղում էր ձեռքի պատառաքաղի
հետ, քիչ յետոյ շարունակեց.

— ... Իսկ ես ձեր լուսթիւնը բնաւ չեմ սի-
րում... լուսթիւնը դարձուբելի է... նա բարոյա-
կան աւերածն է... ներքին թշնամին, որ կրծում է
այնքան ազնիւ, անմեղ հոգիներ խուլ խաւարի մէջ.
ո՛չ, ես դողում եմ լուսթիւնից:

— Մի՞շտ:

— Միշտ... լուսթիւնը ինքը սոսկումն է. եթէ
բնութեան մէջ ձայնը չլինէր, երկիրը սարսափից կը
ձայթէր ու փշուր—փշուր ցրել կը գար անհունու-
թեան մէջ. եթէ մարդը խօսք չունենար, հոգին կը
պայթէր զարհուրանքից. վա՛յ այն հոգուն, ուր իշ-
խում է լուսթիւնը: Համբերք միշտ խենթեր են
նաև... Ես լուսթիւն չեմ սիրում:

Նրա ձայնը դողում էր. խօսքերը, որոնք հնչ-
ւում էին անօրինակ ուժգնութեամբ, կարծես մի
մութ գաղտնիք էին թաղցնում: Ես չէի սպասում,
թէ նա այսքան լուրջ կերպով կը զբաղուի մի ան-
մեղ խնդրով, այսքան կիրք ու յոյզ կը դնի իր
համոզմունքների մէջ: Զարմացած էի ու հետա-
քրքրուած, ուստի մեղմութեամբ շարունակեցի.

— Ես ձեզ հետ համաձայն չեմ, տիկին. խօսքը

լուսթեան մի մասն է միայն, ամենաչնչին, ամե-
նախեղճուկ մասը, հաւատացնում եմ ձեզ, կեանքի
և տիեզերքի խորհուրդը լուսթեան մէջ: Խօսքը
լուսթեան մի անկիւնը բացող քօղն է, իսկ նուի-
րական ստեղծագործութիւնը տիեզերքի մէջ կամ
մարդկային հոգում միշտ կատարւում է համբօրէն,
մի վեհ խաղաղութեան մէջ, ուր վայրկեանները
յաջորդում են իրար անշուշտ, և ամեն մէկը քար
լուսթեամբ կերտում է սքանչելիքներ: Մի՞թէ հա-
մաձայն չէ՞ք, որ նոյն իսկ անկեղծ ու խորունկ
սէրը միշտ համր է լինում. դուր չէ ասուած, որ
«երբ շրթունքները նիրհում են, հոգին զարթնում
է և գործի կենում»:

— Տիկին, ձեր կարկանդակն այսօր հիանալի
է, դիմեց նա յանկարծ տանտիկնոջը:

Ես կարկամեցի ու զայրացայ, աւելի պարզ ու
վճռական ձևով դժուար էր հեզնել իմ ասածը, մա-
նաւանդ սիրոյ իմ փիլիսոփայութիւնը:

— Ճաշի ժամանակ մետաֆիզիկական բաւական
անմարս բան է, այնպէս չէ՞, ասաց նա անհոգ
ծիծաղելով:

Այրի է, մտածեցի ես, իսկ այրիները նման են
այն թռչուններին, որոնք մի անգամ աղատուել են
թակարգից: Սէրն իբրև իդէալական, եթերային մի
յարաբերութիւն սեռերի՝ դադարել է նրանց համար
որևէ գին ունենալ, որովհետև կեանքը և իրերը
դարձել են դրական: Իմ բաւերը երեւի խիստ օտա-
րոտի են հնչում այս այրի կնոջ ականջին, և իմ
հոգին բորբոքող կրակը գուցէ երբէ՛ք չի վարակի
սրան: Ո՞վ գիտէ, գուցէ նա իր գեղեցիկ արտաքինի
տակ թաղցնում է կեանքի տգեղութիւններից կամ

անարդարութիւններէց ցաւած, յոգնած մի հոգի, հեղնող ու թերահաւատ դէպի ամենը և ամեն ինչ, որ վերարեբոււմ է մարդկային իդէսլական յարաբե-
րութիւններին:

Այս բոլորն անցնում էր իմ գլխով այն ժամա-
նակ, երբ Մարգարիտը հանդարտ ուտում էր կար-
կանդակները և վրաս չէր էլ նայում: Այսպիսի
լուութիւնը ճիշտ որ զարհուրելի էր, որովհետեւ իմ
ներքին աշխարհում գալարուող լուս գգացմունքին
այս գեղեցիկ, այս զիւթական արարածը պատաս-
խանում էր իր կարկանդակներով: Դա էլ մի տեսակ
աններդաշնակութիւն էր, որ իմ սիրտը ցաւեցնում
էր: Ինձ թւում էր, թէ գեղեցկութիւնը երբեք
բիրտ չպէտք է լինի:

Ճաշը վերջացաւ. մենք կրկին դուրս եկանք
պարտէզ:

— Հրաշալի օր է, ասաց նա՝ դէպի հեռուն,
դէպի կապուտակ լեռները նայելով. իսկ իսկ թա-
փառելու և լուութեան հմայքը ճաշակելու օր,
այնպէս չէ՞...

Նա հեգնում էր:

— Ես այսօր զրօսանքի չեմ գնալու:

— Ի՞նչպէս ասացիք ճաշի ժամանակ. «երբ
չրթունքները ներհում են, հողին զարթնում է և
գործի կենում». լաւ է ասուած, բայց ինձ հետ
ձեր հողին գործի կենալու պէտք չի զգայ, որով-
հետեւ մենք միշտ կը խօսենք: Ա՛յ, գնանք դէպի
այն ծառուղին, ուր այնպէս զով է, տանտիկինն
ինձ կը կանչի, եթէ կարան զարթնի:

Նա ներս մտաւ, հովանոցը վերցրեց, և մենք
քայլեցինք լուութեամբ՝ կողք կողքի՝ ճանապար-

հին մի քանի անգամ նրա գիրդ բազուկը գիպաւ
իմ թւին և անորոշելի սարսուռով ցնցեց ինձ: Ես
նայեցի զազտագողի կերպով՝ իմանալու համար,
դըպուածով եղաւ այդ հպումը, թէ՞ դիտաւորեալ,
բայց նրա դէմքի վրայ ո՛չ մի փոփոխութիւն: Նա
քայլում էր իմ կողքից հոյակապ ու սևագգեստ և
անհող կերպով խաղացնում էր ձեռքի հովանոցը:
Ծառուղին հրաշալի էր. երկու կողմից ծառերը
բարձրացել էին և վերեւում սիրահարների պէս
գրկուել իրար հետ՝ ոտ ոտի խառնելով: Մեր
գլուխների վրայ կանաչի մի սքանչելի կամար էր՝
տերեւների մոզայկներով զարդարուած, որոնց արան-
քից արեւ շողերը թափանցում էին, մի վայրկեան
խաղում իմ գեղեցիկ ուղեկցուհու ոսկեդոյն մազե-
րի ճակատի, կամ այտերի հետ, ինչպէս փայլուն
թիթի՛ւռներ, իսկ նա շարունակում էր քայլել, հայ-
եացքը միշտ դէպի հեռուն, դէմքը մտադրաղ,
երազող:

Ես լուում էի յամառաբար և սպասում. արդէն
ծառուղիի մէջտեղումն էինք, երբ նա ընդհատեց
լուութիւնը:

— Ես ասացի, որ լուութիւնը զարհուրելի է,
իսկ դուք շարունակում էք լսել:

— «Երբ շրթունքները նիրհում են, հողին
զարթնում է և գործի կենում» պատասխանեցի ես
առանց վերեւ նայելու: Նա յանկարծ կանդ առաւ,
իր ուժեղ, դիւթիչ հայեացքն ինձ ուղղեց մի վայր-
կեան, ապա հովանոցի ծայրով մի չոր տերեւ ծակեց
ու վերցրեղ:

— Դուք ինձ սիրո՞ւմ էք, հարցրեց նա վճռա-
կան ու լուրջ կերպով:

յետոյ ոչնչացնում ենք գեղեցիկ ծաղիկները, վազ-
վըղում ենք կանաչի վրայով ու արորում խոտերը,
բռնում ենք գրաւիչ թիթեոր և սպանում մեր ձեռ-
քերի մէջ: Ամեն մի մասնակի գեղեցկութեան տակ
մենք վնասում ենք անհունը և չգտնելով՝ ասես
զայրացած փչրում ենք ու անցնում: Բնութիւնը
ստեղծում է, և մարդը միայն աւերում...

— Վերատին ստեղծելու համար:

— Անշուշտ, բայց աւելի նուազ կատարեալը,
քան բնութեան ստեղծագործութիւնն է: Բայց
գուցէ ես ձեզ ձանձրացնում եմ, տիկին:

— Խօսեցէ՛ք, խօսեցէ՛ք, ես սիրում եմ, երբ
այսպէս խօսում են:

— ... Եւ ահա հոգեկան այս կացութեան
մէջ անսպասելի կերպով ես տեսայ ձեր քրոջը...

— Իմ քրոջը... կրկնեց նա յուզմունքով. —
նստե՛նք այս նստարանի վրայ:

— Ձեր քրոջը, շարունակեցի ես՝ նստարանի
վրայ տեղ բռնելուց յետոյ. — նրա դիւթական ար-
տաքինով յափշտակուած՝ ինքս ինձ ասացի. «Ահա՛
նա, այն երազը մարմնացած մի չքնաղ արարածի
մէջ», բայց անմիջապէս այն սպանիչ ժպիտը, նրա
խախտուած, խեղաթիւրուած հոգին, նրա փշրուած
բանականութիւնն ինձ յետ մղեց: Հոգուս մէջ մը-
նաց միայն մի կիզիչ ցաւ և նրա հմայիչ պատկերը
աննիւթ, եթերային, դարձեալ երազի պէս, որ
չգիտէի՝ ո՛ւմ հետ կապել, ո՛ւր մարմնացնել: Որո-
շել էի հեռանալ այդ ցաւով, դուք եկա՛ք... և ինձ
համար պարզուեց ամեն ինչ, ես տեսայ վերջապէս
իմ սեփական հոգին... Ես ձեզ սիրել եմ առանց
տեսնելու, ես ձեզ սիրել եմ ձեր քրոջ մէջ առանց

այդ իմանալու, իմ հոգին ձեզ փնտրում էր՝ ինչ-
պէս թափառական ամպը մի բարձր լեռնակատար,
ինչպէս ծովեզրը կտրող թռչունների երամը հանգ-
չելու մի ժայռ: Ես անկեղծ եղայ, տիկին, բայց
ձեր յուզմունքը ինձ ընկճում է, ինձ ցաւեցնում.
գուցէ դուք մի հիասթափուած էք, մի վշտահար,
ներեցէ՛ք ինձ՝ եթէ իմ խօսքերը եկան մի ծածուկ
վէրք մորմոքելու, մի հին ցաւ նորոգելու...

— Դուք ինձ սիրել էք իմ քրոջ մէջ... կըրկ-
նեց նա մեքենայարար՝ աչքերը մի կէտի յառած և
խորին ցաւով. — Խեղճ քոյր, խեղճ քոյր, շարու-
նակեց նա յուզմունքով, և ես նկատեցի որ աչ-
քերը թացացան և շրթունքները դողդողացին:

Ես սպառում էի. նա հովանոցի ծայրով խազ-
խըղում էր գետինը՝ կիսով չափ առաջ կուացած:

— Շնորհակալ եմ ձեր անկեղծութեան համար,
ասաց նա՝ յանկարծ ոտի կանգնելով. — իրաւունք
ունէիք ասել այդ բոլորը... խօսելը լաւ է, թող
ամենքը խօսեն, ամենքը, լուծթիւնը զարհուրելի
է. խեղճ քոյր... Բայց մենք չատ ուշացանք այս-
տեղ, քոյրս երեւի զարթնեց ահա տանտիկինը
դուրս եկաւ դռնից. ցտեսութիւն:

— Բայց, տիկին...

— Ցտեսութիւն:

— Եւ նա շտապով դիմեց դէպ ի տունը:

Ես մնացի կանգնած. լուռ նայում էի նրա
սքանչելի հասակին, նրա բարձր, նուրբ իրանին,
որ թեթեւ, օրորում էր ծառերի տակ, բոլոր այդ
գեղեցիկ մարմնի բարեձեւութեանը, որի վրայ բը-
նութիւնը դործել էր ասես մի կանխամտածուած
ծրագրով: Նայում էի, և ինձ թւում էր, թէ այդ

փախչող պատուիրից մի բան մնաց ինձ մօտ, մի աներեւոյթ բան նրա էութիւնից, որ չշմեցրեց ինձ: Էլ ոչ մի կատկած չկար, խենթի պէս սիրում էի այդ կնոջը. իսկ նա՞...

Վերստին նստեցի նստարանի վրայ, երբ նա իսպառ ծածկուեց, և ընկղմուեցի խոհերի մէջ: Իմ բախտն էր վճռում...

VII

Անցան էլի մի քանի օրեր առանց սեւէ փոփոխութիւն բերելու մեր յարաբերութիւնները մէջ: Ճաշին և ընթրիքին Մարգարիտան իրան պահում էր այնպէս, կարծես ոչինչ չէր պատահել մեր մէջ, ոչ մի խօսակցութիւն անողի չէր ունեցել: Երջանիկ տանտիրկինս խօսում էր մերթ իր հէրուայ նկարչից՝ մերթ ուրիշ կենողներից, յաճախ եղանակից. Մարգարիտը կանայցի յամառութեամբ միանգամայն անուշադիր թողնելով ինձ՝ առանձին հետաքրքրութեամբ լսում էր նրան, ինքն էլ իր կողմից պատմում էր հազար ու մի աննշան բաներ, կեանքի մանր դիպուածներ, անմեղ արկածներ, որոնց յերկրելու կանայք այնպէս վարպետ են: Երբեմն ես մի խուլ կատաղութեամբ աչքս յառում էի նրա երեսին՝ նրա ուշադրութիւնը գրաւելու հաստատ որոշումով. նա երկար ժամանակ տանում էր իմ հայեացքը դիտաւորեալ, խորամանկ ձեւով և յանկարծ այնպէս էր նայում, որ ես ստիպուած քաշ էի ձգում գլուխս: Այդ զարմանալի աչքերի լուռ հայեացքին ես երբէք զիմանալ չէի կարողանում: Ես մտում էի վհատուած ու դատապարտուած

լսելու այս երկու կանանց խօսակցութիւնները, որոնք կարծես դաւադիրներ լինէին իմ դէմ:

«Այրի է, մտածում էի ես, գուցէ և մի անսիրտ կին, իսկեւիսկ մի գրաւիչ սփինքս, որի առեղծուածները լուծել ես երբէք չեմ կարողանայ»:

Ճաշերից յետոյ նա այլեւս բնաւ ինձ հետ պարտեղ չէր իջնում, դէպ ի ծառուղին չէր գնում և փակում էր սենեակում քրոջ հետ՝ ասես մի անասելի վտանգի առաջ:

Երեկոները ես լսում էի նրա ձայնը գրանս առաջ:

— Պարո՛ն, Կլարան ձեզ բարի գիշեր է ցանկանում:

Ես պատասխանում էի միեւնոյն ձեւով, բայց վրդովուած, որ այդ կինը ինձ յիշում է միայն այդ ժամանակ. ապա ես լսում էի հարեւան սենեակից կանացի զգեստների այն մեղմ ու հաճելի խշխշոցը, որ յիշեցնում է ծառերի սօսափունը գիշերին, անկողինների թեթեւ ճոճուցը մարմինների ծանրութեան տակ, և յետոյ ամեն բան լռում էր, և իմ շուրջն իշխում էր մի զարհուրելի ամայութիւն: Ես սկսում էի մեղմիւ քայլել սենեակումս յետ ու առաջ միակերպ, անվերջ, բնկճուած խեղդող թախծի ծանրութեան տակ: Ինձ թւում էր այդ ժամերին, որ ես մոռացուել եմ մի տեղ, ուր ինձանից դուրս էլ ոչ ոք չկայ: Ապա մի թեթեւ շուկ, մի ջնջին ձայն հարեւան սենեակից ինձ պարզում էր իրականութիւնը, և այն գիտակցութիւնը, թէ այս փոքրիկ դուռը բաժանում է ինձ այն չքնաղ էակից, որ խել է իմ հանգիստը, աղմուկել իմ հոգին, սիրտս համակում էր անհուն

ցաւով : Գոնէ հեռու լինէր , գոնէ թողնէր հեռանար , կամ ես կարողանայի գլուխ առնել կորչել , բայց այնքան մօտիկ , միայն մի դռնով բաժանուած — այդ սնտանելի էր : Երբեմն մի խելագար տենդ էր բռնում հոգիս , ես մտածում էի մօտենալ այդ դռանը , կամացուկ կանչել նրա անունը , աղերսել , աղաչել , դուրս գայ : Եւ այս ցանկութիւնը գնալով աճում , զօրանում էր իմ սրտում մինչեւ այն աստիճան , որ այդ աներեւակայելի գոլթիւնը չանելու համար դուրս էի փախչում սենեակիցս , նստում պարտիզում , կամ գնում թափառելու խաւար դաշտերում :

Զարհուրելի էր . այդ կիներ իմ ճակատագիրն էր դարձել , որից ես մի վայրկեան խուսափել չէի կարողանում : Ես հաւատացած էի , թէ նա գիտէ բոլորն , ինչ ես կրում էի , հասկանում է իմ հոգեկան կացութիւնը և վարւում է ինձ հետ՝ ինչպէս բազէն իր որսի հետ , ճաշակում է իմ տանջանքը , մասմաս ապրում է աւերածի գերագոյն հաճոյքը , ով գիտէ՞ ինչ մի սարսափելի գողտնի քէն է յագեցնում տղամարդի սիրտ այսպէս քրքրելով : Ես գիտէի , որ խարուած սէրը շատ անգամ սարսափելի է դարձնում կանանց , որ նրանք ընդունակ են այնուհետեւ կոյր ատելութեան և վրէժի առարկայ դարձնել առաջին պատահած տղամարտին : Որքան բուռն ու անդուստ է մի կին իր սիրոյ մէջ , այնքան կատաղի է և ահաւոր իր ատելութեան մէջ . արդեօք մի այդպիսին չէ՞ իմ ճանապարհի վրայ :

«Սֆինքս , սֆինքս , զարհուրելի առեղծուածներով» , մրմնջում էի ես՝ խաւարի մէջ քայլելով :

Բայց և այնպէս մի բան պէտք էր անել , մի վճռական բան :

Մի օր ճաշի ժամանակ , երբ տանտիկինը մի վայրկեան խոհանոց մտաւ և մեզ մենակ թողեց , Մարգարիտը դարձաւ ինձ :

— Դուք դեռ երկա՞ր կը մնաք այստեղ :

Պատասխանի փոխարէն ես նրան նայեցի լուռ ու վշտացած :

— Հարցոյ ձեզ զարմացնում է :

— Ոչ միայն զարմացնում , այլեւ վշտացնում է . եթէ ես ձեզ արդէն խիստ եմ ձանձրացրել , տիկին , կարող եմ հեռանալ . բայց կարծում եմ , որ իմ վերաբերմունքը գէպի ձեզ վայելչութեան սահմանից բնաւ չի անցել :

— Օ , բոլորովին այսպիսի պատասխանի համար չէր ձեզ սուած հարցոյ , ասաց նա ժպտելով , — այլ հէնց այնպէս , մի բան ասած լինելու համար — դուք այնպէս լուռ էք միշտ :

— Ի՞նչ կայ որ , լռութիւնը թէեւ զարհուրելի է ձեր ասելով , բայց նրա պատճառած սոսկումը շատերին խիստ հաճելի է :

— Դուք անարդար էք դէպի մի կին , որին չէք ճանաչում . ասե՛նք՝ դա զարմանալի չէ , տղամարդիկ միշտ հեշտութեամբ անարդար են լինում , երբ խնդիրը կանանց է վերաբերում :

— Լսեցէ՛ք , տիկին , չէ՞ք գտնում որ մեր այն խօսակցութիւնից յետոյ դուք ինձ գոնէ մի վերջին խօսք պարտական էք :

— Դուք գերադասում էք լռութիւնը , և ես ձեզ հաճելի լինելու համար լուռ եմ : Եւ նա դարձեալ քրքջաց իր հնչուն , անհոգ

ծիծաղով, որ երբեմն ինձ այնքան հաճելի էր և որ այժմ սրի պէս ցցւում էր սրտումս :

— Մի՛ շահագործէք այդ նախադասութիւնը , մի՛ աղաւաղէք նրա միտքը , աղաչում եմ ձեզ :

Ներս մտաւ տանտիկինը՝ բերելով երկրորդ կերակուրը :

— Հրաշալի է , ես չատ եմ սիրում մակարոնի , բացականչեց Մարգարիտը՝ կարծես ուրախացած , որ ինձ կարող է թողնել անպատասխան :

« Սֆինքս , սառն , անողորմ սֆինքս » , մոմաջլի ես՝ ճմրտիկելով ձեռքիս մէջ անձեռոցիկը :

— Տիկին , դարձայ ես դէպի տանտիկինս , — ծոռացայ ձեզ ասել , որ վաղը մեկնում եմ :

— Դարձեա՞լ , Տէ՛ր Աստուած , քանի՞ օրով . ա՛խ այս նկարիչները :

— Ես մեկնում եմ իսպառ , աւելացրի ես վճռական եղանակով :

— Խնչպէս , ինչո՞ւ այդպէս յանկարծ , բացականչեց տանտիկինս չփոթւած ու լացակամած . — որքան ցաւալի է . . . ես ձեզ սիրում էի որդու պէս . . . յետոյ՝ ամենքս այնքան ուրախ էինք . և այն սենեակն էլ , որ պարապ է մնալու :

— Ապահով եղէք , ես կը վճարեմ ամբողջ ամսուայ վարձը :

— Ա՛խ , այդ ոչինչ . վճարը չէ բանը . . . չնորհակալ եմ . բայց առանց ձեզ այնքան ձանձրալի կը լինի այստեղ , այնպէս չէ՞ , տիկին , դիմեց նա Մարգարիտին :

— Հա՛ , ի հարկէ , պատասխանեց վերջինս , — պարոնն ի զուր է շտապում այդպէս . բայց երեւի ձանձրացրինք . ի՞նչ կարող ենք ասել :

Ճաշը վերջացաւ . ես լուութեամբ բարձրացայ սենեակս՝ հաստատ որոշելով մեկնել յաջորդ առաւօտը : Ուրիշ ելք չկար :

Նոյն գիշեր , երբ ամենքը քուն մտան , ես դուրս եկայ սլարտէզ լուութեամբ և նստեցի մի նստարանի վրայ : Ուզում էի վերջին անգամ ճաշակել այն վարերի քաղցրութիւնն , ուր այնքան ախորժելի և դառն ժամեր էի անցրել : Գիւղում ձայն չկար . ճանապահների վրայ դադարել էին ոտնաձայները . լեռ ու ձոր , բլուր ու անտառներ նիրհում էին հսկայ քնով , և երկինքը՝ աստղազարդ ու անմռունչ՝ ասեա վեհօրէն հսկում էր նրանց վրայ : Այնպիսի ժամ էր , որ կարծես ընութիւնը ընկղմուած լուութեան մէջ՝ մոմտում էր մեղմիւր անհասանելի գաղտնիքները , որոնցից ծնունդ պիտի առնէին այնքան սքանչելիքներ : Ինձ թըւում էր , թէ այն թանձր խաւարի մէջ բոլոր բարերար ոյժերը գործում են մի առանձին ուժգնութեամբ , և նրանց ընդհանուր ճիգերը միանում են այն զարմանալի ներդաշնակութեան մէջ , որ այնքան աննիւթ վայելքների աղբիւր է և այնպէս օրօրում է մարդկային հոգին սիրուն անուրջներով : Այդ բարերար , ստեղծագործող լուութիւնը բռնում էր նաեւ իմ ամբողջ էութիւնը , թափանցում էր մինչեւ իմ սիրտը , ես կարծես լուծւում , ապրում էի նրա հետ և երազում էի նրա հետ , բայց դժբախտ էի : Տէ՛ր Աստուած , որքան գեղեցիկ էր ամեն ինչ : Եւ ինչո՞ւ մարդկային հոգին այդպէս աղմկող այնքան ցաւոտ յոյզեր , ինչո՞ւ այդ սքանչելի ներդաշնակութիւնը բալ՝ դամի կաթիլներով իջնում նաեւ տանջուող սրտերի վրայ :

Ես մտածում էի, և իմ մտքերը սեւ էին:

Իմ ճակատագիրը՝ որպէս մարդի, ինձ զայրացնում էր և վշտացնում: Անդամ սէրը, անխառն, գերազանց վայելքի միակ աղբիւրը նոյնպէս թունոտ է: Ինչ ողորմելի են մարդկային երջանկութեան երազները, եթէ հնար լինէր բոլոր ցաւերը ջնջել, այնուամենայնիւ դեռ էլի միլիոնաւոր սրբաւոր չէին մնայ մենակ ու չհասկացուած. դժբախտ սէրը յաւիտենական է, քանի որ մի հոգի անհասկանալի ու բուռն մղումով կը նետուի դէպի մի ուրիշը առանց պատասխան գտնելու:

Ո՞վ և ի՞նչը կարող է ինձ ամօքել. սիրում եմ, չգիտեմ ինչու և սիրուած չեմ՝ նոյնպէս առանց հասկանալու պատճառը: Եւ կուրծքս ուռաւ, բարձրացաւ անյոյս վշտից և դուրս թափուեց յորդ արցունքներով: Ես լալիս էի դառնագին, և իմ հեկեղոյը միակ աղմուկն էր, որ վրդովում էր բնութեան լուսթիւնը: Գիշերային վեհ գեղեցկութեան, այս զարմանալի հմայիչ ներդաշնակութեան մէջ մէկ եւս էի լալիս, և իմ հեծկտանքն էր հնչում աններդաշնակ կերպով: Եւ դա հասկանալի էի, չէ՞ որ մարդը բոլոր արարածներից ամենադժբախտն է:

Եւ նոյն վայրկեանին ես լսեցի իմ յետեւում խոտերի մեղմ խշխշոց և մի ձեռք քնքշութեամբ դրուեց ուսիս: Յետ նայեցի... առջեւ կանգնած էր մի բարձրահասակ սպիտակազգեստ կանացի պատկեր. չգիտէի՝ աչքերիս հաւատամբ, թէ ոչ, նա՛ էր, Մարգարիտը:

— Դուք շատ էք տանջւում, ասաց նա քնքշութեամբ:

— Տանջւում, եմ թէ ոչ, մի՞թէ դա կարող է ձեզ դրազեցնել:

— Զրազեցնե՞լ, ինչո՞ւ չէ, ես սիրում եմ արդամարդի արցունքը: Այնպէս լաւ էր հնչում ձեր հեծկտանքը խաւարի ու լուսթեան մէջ. դա խիստ բանաստեղծական է, լուսթեան մէջ հեկեկանք... այնպէս չէ՞, և ես վաղուց էի ձեզ լսում հաճոյքով:

— Դուք խստասիրտ էք, օ՛, չափազանց խստասիրտ, և դուք կին էք:

— Այո՛, և հէնց դրա համար ինձ արցունք է հարկաւոր:

— Ձեւ հասկանում:

— Ձե՞ք հասկանում, արցունքը, ծածուկ վիշտը, սիրոյ միակ, հատառտուն նշանն է, իմ կանացի ինքնասիրութիւնը դո՛հանում է, երբ և ինձ համար լալիս են, հասկացա՞ք:

— Միայն այսքա՞ն:

— Բաւական չէ՞:

— Շնորհակալ եմ ձեր անկեղծութեան համար, բարձր գիշեր, ես կ'աշխատեմ մոռանալ ամեն ինչ և միւս անգամ երբէք, երբէք չարտասուել որեւէ կնոջ համար:

Ես վեր կացայ և պատրաստուում էի ներս գնալ: Նա բռնեց ձեռքս:

— Նստեցէք այստեղ:

Ես լուսթեամբ հնազանդուեցի: Մենք անդաւորուեցինք նստարանի վրա կողք-կողքի: Միառժամանակ լուսթիւն ափրեց, ես լսում էի նրա ընդհատ-ընդհատ չնչառութիւնը, ես տեսնում էի, թէ նա ինչպէս ձեռքը տանում էր դէպի ճակատը և յետ ձգում մաղերը ներվային շարժումով. պարզ էր, որ նա ինձ կարեւոր յայտնութիւն ունէր աշխու և չգիտէի ինչպէս սկսել:

— Լսեցէ՛ք, դուք վաղը մեկնո՞ւմ էք:

— Ես արդէն ասացի, որ մեկնում...

— Չեմ հաւատում:

— Դուք տարօրինակ էք, ես յայտնեցի տան-տիկնոջը հէնց ձեր ներկայութեամբ:

— Դա դեռ ոչինչ չի նշանակում, երբ մի կնոջ համար լաց են լինում, այդպէս հեշտութեամբ չեն հեռանում:

— Ի՞նչ էք ուզում ասել:

— Ուզում եմ ասել այն, որ դուք է՛ք հեռանայ, և այդ վատ, շատ վատ կը լինի թէ ձեզ և թէ մանաւանդ ինձ համար:

— Եւ թէ մանաւանդ ձե՛զ համար, կրկնեցի ես դանդաղութեամբ, — ազաչում եմ ձեզ, տիկին, մի՛ խօսէք այսպէս հանելուկներով, դուք տեսնում էք, որ իմ բախտը ձեր մի խօսքից է կախուած, խօսեցէ՛ք սլարդ, հասկանալի լեզուով, որ ես իմ անելիքը գիտենամ: Աղէ՛ւ խօսք եմ տալիս ձեզ կատարել բոլորը, ինչ որ պահանջէք ինձանից, միայն թէ ես ճանաչեմ ձեր հոգին:

— Իմ հոգին... դա մի խղճուկ թռչուն է, որ իր աւերուած բնի մօտ նստած սղաւոր ու անյոյս՝ էլ սիրտ չունի երկրորդը հիւսելու: Ես այրի եմ, իմ և կեանքի մէջ մէկի տեղ երկու գերեզման կայ... այսքանը բաւական է ձեզ արդեօք:

— Իւրաքանչիւր հոգի ծնունդ և մեռնող յոյսերի գերեզմանների մի շարք է, բայց և այնպէս կեանքը պատկանում է երիտասարդութեանը, դուք դեռ որքան ջանիլ էք...

— Այդ թողնենք, չէ՞ որ դուք էիք ասողը, որ իւրաքանչիւր մարդ կեանքը հասկանում է իր

ձեռով: Իմն էլ այսպէս է: Բայց աւելի լաւ է խօսենք ձեր մասին: Քանի ժամանակ է, ես լաւ նրկատում եմ, թէ ի՛նչ է կատարում ձեզ հետ: Նոյնիսկ իմ եկած առաջին օրը ես լաւ հասկացայ ձեր ներքին յուզմունքը: Դուք երեւի շատ չղարմացաք, երբ դրան ծակը փակած գտաք. կանայք շրջանկատ են: Այս երեկոյ էլ ես լաւ լսում էի, թէ դուք ինչպէս գնում գալիս էիք ձեր սենեակում, լսեցի, ինչպէս դուք եկաք, կամացուկ հետեւեցի ձեզ, վկայ եղայ ձեր գաղտնի արտասուքներին և մօտեցայ ձեզ հարցնելու, թէ ի՞նչ էք սպասում ինձանից:

— Ես ձեզ սիրո՞ւմ եմ:

— Առանց ճանաչելու, ի՞նչ երեխայութիւն:

— Չգիտեմ, անուանեցէ՛ք երեխայութիւն, յիմարութիւն, թեթեւամտութիւն, բայց ես ձեզ սիրում եմ խենթի պէս և ձեզ համար լալիս եմ խաւարի մէջ: Դիտակցութիւն չկայ, բանականութիւնս չի գործում, սիրտս է միայն, որ լուսթեան միջից մխում է, իսկ ձեր ներկայութեամբ թրպրտում է՝ կարծես կրճքիցս դուքս թռչելու և ձեր ոտքերի տակ ընկնելու համար: Սա մի տանջանք է և դեբադոյն հաճոյք միաժամանակ, բայց շարունակել չեմ կարող, իմ էութիւնը փշրւում է, ես մեռնում եմ կամաց-կամաց, ահա թէ ինչու ես աշխատում եմ փախչել ձեզանից, թէեւ դիտեմ, երբէք կամ շատ երկար բուժուելու չեմ այս վէրքից: Մինչեւ այժմ ես վարել եմ մի կեանք, որ յատուկ է ուսանողական տարիներին, սիրոյ վրայ ես նայել եմ ինչպէս մի թռչնի, որ երբեմն ներս է մտել իմ դռնից՝ լուսամտից դուքս թռչելու համար, բայց

այս մէկը ուրիշ բան է. նա խնամքով հիւսեց իր բունը սրտիս ամենանուիրական անկիւնում, հիւսեց ու նստեց՝ էլ երբէք չչուելու համար: Իմ ամբողջ կեանքը այժմ ձեր ձեռքումն է. մի խօսք, միայն մի խօսք: Օ՛, փոյթ չէ, եթէ դուք դրուած էք ինձ երջանկացնելու անկարելիութեան մէջ, փոյթ չէ, եթէ դուք ինձ պատկանել չկարողանաք, եթէ մեր բախտերը անկարելի լինի միացնել յաւիտեանապէս, բայց գոնէ ես իմանամ, որ ձեր սիրտը համը չէ, որ դուք էլ զգում էք զէսլի ինձ իմ զգացածի մի չնչին մասը, ես կը ձգեմ բոլոր աշխատանքներս, որ ու գիշեր կը նստեմ, կը պատկերայնեմ ձեզ կտաւի վրայ, կ'առնեմ այդ թանկագին աւանդը, և ձեր հրամանով կը ծածկուեմ յաւիտեան: Տեսէ՛ք, ծունկ չոքած աղաչում եմ ձեզ, արտասանեցէք ինձ համար ճակատադրական այդ խօսքը:

Ես կամայուկ ծունկ իջայ նրա առաջ և մեղմով բռնեցի ձեռքը: Նա յետ չքաշեց, ձեռքը դողում էր և ջերմ էր:

— Ի՜նչ էք սպասում ինձանից:

— Ասացէ՛ք, վաղը մեկնե՞մ, թէ՞ մնամ:

— Դուք գտնում էք, որ լռութիւնը գերազանց է խօսքից, իսկ եթէ այժմ ես լռեմ:

— Ես կը մնամ, մինչեւ խօսէք:

— Լռում եմ, ասաց նա վճռական եղանակով և շտապով ոտքի ելնելով՝ շարժուեց զէսլի դռնու: Ես մնացի տեղում. քարացած, մի վայրկեանս: Ես մնացի տեղում. քարացած, մի վայրկեանս: Ես մնացի նրա սպիտակ պատկերին, յետոյ՝ այն էլ ծածկուեց, և յոգնած ընկայ նստարանի վրայ: Կէս գիշերն անց էր, և ես դարձեալ ներս չգնացի, սեսեակի օդը կը խեղդէր ինձ:

Յաջորդ առաւօտը ես շատ ուշ դարձնեցի: Մի ախորժ զգացմունք համակել էր ինձ: Ապաքինուող հիւանդի կացութեան մէջ էի, սենեակումս ամեն բան ժպտում էր ինձ: Առաջին միտքը, որ ծագեց գլխումս, այդ այն էր, որ ես վճռել էի չմեկնել և գոհ էի: Վերստին յիշեցի նախընթաց երեկոյեան անցքը իր բոլոր մանրամասնութեամբ և ամեն ինչ բացատրում էի յօգուտ ինձ, մանաւանդ Մարգարտի վերջին խօսքը, ի՜նչ տեղին, ի՜նչ գողարիկ ձեռով ասաց՝ «ես լռում եմ»: Ամեն բան այդ կնոջ մէջ մի զբաւիշխութիւնով խորհրդաւորութիւն ունի, անպամ նրա կատակները, նրա ըստ երեւոյթի մանկ խօսքերը, նրա հնչուն ծիծաղը, ինչպէս և գաղանի վիշտը, այդ բոլորը, բոլորը մի արեւոյցի շմայլ ունի. այդպէս է ընտելութիւնը, ուր չկայ փոփոխութիւն, որ իր տակ թաղցրած չլինի մի սքանչելի խորհուրդ:

Երազելու ժամանակ չունէի, սաստիկ շտապում էի տեսնել նրան ցերեկով, ինձ թուում էր, թէ նախընթաց գիշերից յետոյ նա փոխուած պէտք է լինի, մի այլ կերպարանք պէտք է ունենայ:

Այն գիշերը փոքրացրել էր մեզ բաժանող անջրպետը, այժմ ես ինձ աւելի մօտ էի զգում նրան:

Նախաձաշը շատ ուրախ անցաւ, ամառիկինս ի հարկէ շատ դոհ էր, որ ես մնում եմ, նրան նոյն իսկ պէտք չէր խմանալ պատճառը:

Մարգարտը թէեւ գունատ էր, ինչպէս մի անբուն գիշերից յետոյ, բայց անդադար քրքում

էր բարձրաձայն, նոյնիսկ ամենաչնչին պատճառից: Այսպէս նրան սաստիկ ծիծաղեցրեց մեղրի մէջ թափախուած մեղուն, որի թևերը կպել էին մարմնին, էլ թռչել չէր կարողանում. անուշադրութիւնից տաք սուպով չրթունքներն այրեց և դարձեալ ծիծաղեց, յետոյ նրան երկար զբաղեցնում էր լուսամուտի վարագոյրի արանքից ներս բնկած շողը, որ թիթեռնիկի պէս խաղում էր նրա դէմքի վրայ:

— Ի՞նչ աներես շող է, բացականչեց նա ու դարձեալ քրքջաց:

Եւ վեր կացայ, վարագուրով խափանեցի շողը:

— Շնորհակալ եմ, ի՞նչ բարի էք, ասաց նա, դարձեալ ծիծաղեց:

Եւ նկատեցի, որ նրա ծիծաղի մէջ մի տարօրինակ բան կար. դա այն հիւանդոտ ծիծաղներից մէկն էր, որոնք հեշտութեամբ կարող են լացի փոխուել. նրա բոլոր շարժումները տենդոտ էին, ներլային, ձայնն աւելի հնչուն, ծիծաղի համարեա անվերջ պահանջ. նայում էի նրան և վախենում մի մութ բանից:

— Գետէ՞ք՝ պարոնն ինչու չի մեկնում, դարձաւ նա յանկարծ տանտիկնոջը — երեակայեցէ՛ք, նա վճռել է ինձ նկարել. նկարիչները տարօրինակ են, այնպէս չէ՞, — և նա կրկին բարձրաձայն ծիծաղեց:

— Ի՞նչ խելացի միտք, որքա՛ն դուրեկան, բացականչեց տանտիկնոջը:

— Եւ ես համաձայն եմ, աւելացրեց Մարգարիտը. — բայց եթէ լաւ չի եղե՛լ...

Նա մատը թափ տուեց չարաճճի ձեռով:

Եւ մնացի դարձա՞ց, նա այնպէս բացախեց, այնպէս համարձակ էր խօսում, որ մի րոպէ ինձ թւաց, թէ անպատճառ կը պատմի գիշերուայ անցքը:

Ի՞նչ էր պատահել, ես նրան նայեցի խորհրդաւոր հարցական հայեացքով. նա անուշադիր թուեց այդ:

— Հը՛, ինչո՞ւ էք լռել, դարձաւ նա դէպի ինձ. — չլինի՞ թէ էլի վտանգաւոր բան կայ, ես միշտ վախենում եմ ձեր լռութիւնից:

— Երեակայեցէ՛ք, տիկի՛ն, որ ձեր խօսակցութիւնը իմ լռութիւնից այսօր աւելի վտանգաւոր է:

— Մի՞թէ:

Եւ նոյն վայրկեանին զգացի, թէ ինչպէս սեղանի տակ մի փոքրիկ, շարժուն բան դիպաւ ոտքիս: Եւ ցնցուեցի, սիրաս թափով ողմուեց ու թրթռաց, կուրծքս բարձր ու ցածր եղաւ յանկարծական յուզմունքից, զգացի՝ թէ ինչպէս մի ախորժ ջերմութիւն ներքեից, ոտքիս ծայրից բռնեց ու բարձրացաւ ելեկտրական հոսանքի պէս, վարակեց ինձ, հասաւ սրտիս, դէմքիս, որ երևի սաստիկ կարմրեց: Այտերս սկսեցին այրուել: Զգուշութեամբ նայեցի, նա չարունակում էր հանդարտ ուտել իր կարկանդակը: Մի՞թէ դիպումս ինձ էր նրա ոտքը իմ ոտքի վրայ, մտածեցի ես, առանց շարժուելու. նա էլ անշարժ էր: Եւ ոտքիս թափը կամացուկ շարժեցի, նա յետ քաշեց իրը, մի վայրկեան յետոյ կրկին դրեց և սեղմեց բոլոր ուժով:

Կասկած չկար, դա մի չարաճճի խաղ էր լռութեան մէջ, մէկն այն խաղերից, որոնցով կանայք

գիտեն խենթացնել տղամարդին: Ես իրօք խենթի պէս էի, էլ խօսել չէի կարող, բերանս ու կոկորդոս չորացել էին, դողդոջուն ձեռքով վերցրի առաջս դրած ջրով լի բաժակը և մի անգամից դատարկեցի: Նա նայեց ինձ ժպտադէմ ու խորամանկ:

— Ինչ ծարաւ էք, լուսթիւնից է այդ, թէ՞ խօսելուց. ես որքան գիտեմ՝ խօսելիս է մարդութեանը չորանում, բայց դուք այսօր չատ էլ չէք խօսել, և նա կրկին քրքջաց ներվային ծիծաղով:

— Իմը լուսթիւնից է չորանում, որովհետեւ լուսթիւնը չատ անգամ աւելի ջանք է խլում մեզանից, քան խօսքը: Գուցէ երբէք ես այդպէս խոր կերպով չեմ դգացել լուսթեան լեզուի ուժը, ինչպէս այժմ, աի՛կին:

Տանտիկինը գնաց դէպի խոհանոց, Մարգարիտը շտապով յետ քաշեց իր ոտքը և ընդունեց միանգամայն սովորական լուրջ կերպարանք, կարծես նա իր լոյսը խաղերը դիտամամբ անում էր մի երրորդ անձի ներկայութեամբ, որ ևս անկարող լինէ պատասխանել:

— Դուք այսօր չափազանց տարօրինակ էք, ինչո՞ւ էք այդպէս, հարցրի ևս սիրահարներին յատուկ շշուկով և դէպի առաջ կոացած սեղանի վրայ:

— Տարօրինակ... ինչո՞ւ. ինձ թւում է, որ ձեր հարցն է տարօրինակ, ամեն մի արտաքին կացութիւն, որ համապատասխանում է մեր ներքինին: Ընտա տարբերակ չէ. դրա հակառակը՝ կեղծիք է, դուք այդ լաւ պիտի գիտենաք իբրեւ գեղարուեստագէտ և փիլիսոփայ: Երբեմն մի գիշերը մի կեանք է. մի զիպուածը՝ մի ճակատագիր: Այս գիշեր ևս այնքան ապրեցի: Դուք լաւ քնե՞լ էք:

— Ո՛չ.

— Ինչո՞ւ. սովորաբար մարդ չի կարողանում քնել կամ վշտից կամ երջանկութիւնից, ձերը ո՞րն է:

— Դուք գիտէք, որ վերջինը... ,

— Ե՛րբ էք նկարելու ինձ. դիտամբ խօսքը փոխեց նա:

— Երբ կամենաք, հէնց այսօրուանից:

— Գիտե՞ք ինչ կայ... Նա մի փոքր լռեց, իր սովորականի պէս մագերթ յետ—յետ տարաւ ճակատի վրայից, ապա շեշտակի նայեց ինձ, յետոյ կոացաւ դէպի առաջ ու փոփոակով ասաց.

— Երեխայ էք, երեխայ, երեխայ...

Տանտիկինը ներս մտաւ, ևս մնացի կարկամւած ու շփոթուած, իսկ Մարգարիտը հանդարտ վերցրեց նոր բերած կերակուրը և սկսեց ուտել լուսթեամբ: Ոչինչ չէի հասկանում, այս կնոջ վարձուքը իր անօրինակութեամբ ճնշում էր իմ միտքը մի բնուի պէս: Ես պատրաստ էի ճշալ, աղերսել, որ այդպէս չվարուի, չխօսի, կարծես թէ մի գիշերուայ մէջ նա էլ խենթացել էր քրոջ պէս: Ճարտ կարծե՞մ սկսեցի սեղանի տակ փնդրել նրա ոտքը, որպէս զի սղմեմ ցաւեցնելու չափ, բայց չգտայ: Նա երեւի այդ հասկացաւ և նայում էր ինձ մի հայեացքով, որ կարծես ուզում էր ասել՝ «չես դանի, չես դանի»:

Ճաշը հաղիւ վերջացած՝ նա շտապեց դուրս գնալ, ևս հետեւեցի նրան: Սանդուխների ծայրից նա վար նայեց դէպի ինձ:

— Եթէ այս գիշեր էլ դուրս գաք պարտէզ, ասաց նա ժպտելով, անպատճառ հարբուխ կը

ստանաք և յետոյ էլ ինձ նկարել չէք կարող :
— Բայց եթէ դուքս չգամ, կը խեղդուեմ :

Միկէ՞, և նա ծիծաղեց ու դուքս գնաց :

Ես մնացի մտքերի մէջ. նրա վարմունքից ոչինչ չէի հասկանում. ինչո՞ւ էր այնպէս տարօրինակ, ինչո՞ւ ոտքս սեղմեց, ինչո՞ւ ասաց, որ երեխայ եմ. այս բոլոր հարցերը դառնում էին իմ գլխում. և ես քարացած կանգնել էի սանդուխների առաջ՝ առանց կարողանալու վեր ելլել կամ դուքս դնալ :

Յետոյ ինձ դբաղեցրեց նրա վերջին խօսքը. ինչ էր ուղղւո՞ւմ ասել այդ կատակով, արդեօք դա գիշերային տեսակցութեան մի հրաւէր չէ՞ր, թէ՞ մի անսիրտ խաղ իմ այսքան բուռն զգացմունքի հետ : Այսպէս թէ այնպէս՝ ես որոշեցի գիշերը պարտիզի ծառի տակ սպասել նրան, թէկուզ մինչև լոյս և դուքս գնացի, որ թափառելով սպանեմ անտանելի դարձած ժամանակը :

IX

Աննաման գիշեր էր, աստղազարդ ու բուրախից. համատարած լուսնի տակ մեջ ծաղիկներն ու խոտերը կարծես մեղմիւ ճաշակում էին ջինջ ցօղերի կաթիլները և գլուխ գլխի տո՞ւած, փափսում խորհրդաւոր ու անուշիկ : Բայց այդ ժամին սչինչ չէր կարող ինձ դբաւել. հոգուս մէջ ոչ մի ազատ տեղ չկար, ուր կարողանայի թէկուզ մի հատիկ վառաստղ տեղաւորել, այս զարմանալի գիշերը մի փոքր վայելել : Սիրածս կէներ իմ ամբողջ էութիւնը լըց-

րել էր մի զգացմունքով, որ յիշեցնում էր մրսող մարմինները գուրգուրող արևւոյ ակտորմ ջերմութիւնը : Ինձ թւում էր, որ բնութեան բաղմամբիւ գեղեցկութիւններից ես վերջապէս գտել եմ այն, ինչ նա կարող է տալ մի ընտրեալ մահկանացուի, և ես չեմ կարող ուրիշ իմաստ վնասել կեանքում, աշխարհում, բաց ի այդ չքնաղ արարածը, որ յայտնուել է իմ ճանապարհի վրայ :

Միեւնոյն նստարանի վրայ, միեւնոյն ծառի տակ նստած՝ ես սպասում էի : Նա ոչ միայն ինձ որոշակի չէր ասել, թէ գալու է, այլ նոյնիսկ ճաշից յետոյ ամբողջ՝ փակուել էր սենեակում առանց դուքս երնելու և ընթրիքն էլ քրոջ հետ էր արել, բայց ես սպասում էի : Հեռաւոր հաւատ ունէի, թէ նա անպատճառ կգայ, և զլխումս դառնում էին այն բոլոր հանգամանքները, որոնք ամբապընդում էին իմ այդ հաւատը և հաստատում անորոշ, տարտամ յոյսը : Սիրոյ իմ արամաբանութիւնը պարզ էր. ես ինքս ինձ մտածում էի, որ Մարգարիտն իրաւունք չունի ինձ այսպէս չարհարել, որ այս կացութիւնը մի ելքի պիտի յանդի վերջապէս, որովհետեւ մարդկային ոեւէ կարողութիւնից վեր է տանել այս բոլորը, իսկ թէ ո՞վ էր տուել ինձ իրաւունք այդպիսի պահանջներ դնել, այդ ես չէի քննում. սիրոյ ճանապարհի վրայ, երբ մի կին ու մի մարդ հանդիպում են իրար, սովորաբար պարտքերն ու իրաւունքները իրանք իրանց են սահմանում. Մարգարիտը սրտաւկան էր գալ, իմ խորին համողմունքն էր այդ. և ես սպասում էի :

Աչքս պարտիզի դրանը յառած՝ ես նայում էի

անթարթ, այնքան ուշադիր հայեացքով, որ երբ յոգնած թերթերունքներս մի վայրկեան բաց-խուփ էի անում, ես ցաւում էի կորցրածս ժամանակի համար. կ'ուզէի, որ աչքերս միշտ չաւած մնան, որ դուռը, ճանապարհը, այն միայն լուսաւոր պատահանը հայեացքիցս չձածկուեն: Նայում էի, և սիրտս թռթռում էր ամենաչնչին չռակից, խռտերի սլաքից, ծառի տերեւների թեթեւ սոսուփիւնից: Երբեմն մի որեւէ թուփ կամ մացառ ճանապարհի ուղղութեամբ ձեւափոխում, ընդունում էր կանացի կերպարանք, խսկեւիտ անձնանք, բարձրահասակ, հոյակապ, որ առաջանում էր դէպի ինձ թեթեւքայլ, արտորանքով, ասես շտապում էր, լարում էի տեսողութեանս բիրերս պատուելու չափ, և պաակերը չքանում էր ինչպէս մի խարուսիկ ստուեր:

Շատ գիշեր անցաւ. գիւղում ու շրջակայքում ճրագների մէկիկ-մէկիկ մարեցին. մէկ Մարգար տի լուսամուտը դեռ շարունակում էր թարթել խաւարի մէջ, մէկ նա էր հսկում մութ գիշերուայ վրայ: Ես ու այն լուսամուտը երկու խորհրդաւոր արարածներ լինէինք ասես, նայում էինք իրար գիշերուայ միջից և մտմտում էինք նոյն բանը: Կարծես թէ այն լուսամուտը գիտէր, թէ ես ինչո՞ւ եմ պարտիզում մննակ, երբ արար աշխարհ քնած է, ինչո՞ւ եմ նայում իրան, և ժպտում ու թարթում էր մեղմիւ, որ սպասեմ: Անբուն, թափառական խոհնի պէս խաւարի մէջ, ծառերի տակ ծուարած իմ սէրը այն ողորմած, մենաւոր լոյսի գութն էր շարժում և ես պաշտում էի այդ ժամին այն լուսաւոր պատահանը, որ ծած-

կում էր իր յետեւում իմ կեանքի նպատակը, իմաստը, բնութիւնից այնքան դժուարութեամբ խըլած գաղանիքը: Եւ այն ողորմած լոյսը յանկարծ մարեց. Մարգարիտը հանգցրեց իր ճրագը, արդեօք պառկելու, թէ՞ դէպ ի վար, պարտէզն իջնելու համար: Սիրտս թրթռաց ուժգին, յայն ու երկիւղը աղմկեցին հոգիս միաժամանակ, իմ շուրջը խաւարը թանձրացաւ, ծանրացաւ և ճնշեց կուրծքս խեղդելու չափ: Գիշերը դարձաւ անտանելի, կարծես լուսնիւն ու խաւարի մէջ մի սեւ դաւադրութիւն էր կազմում իմ դէմ ինձ ոչնչացնելու համար. դայի՞ս է, թէ ոչ, ինչպէս իմանալ, զգացի որ եթէ էլի մի վայրկեան շարունակուի այս կացութիւնը, ես կը ճչամ ցաւից կամ կը վազեմ, նրա լուսամուտի տակ կը կանգնեմ, կը պոռամ, թէ նա չի կարող քնել, նա չպէտք է քնի, երբ ես այսպէս տառապում եմ, և ճէնց տեղն ու տեղը կը մեռնեմ հոգիս այրող կրակից: Եւ նա չեկաւ... փշրուած, լքուած յետ ընկայ, նստարանի թիկունքին յենուեցի, որ աւելի լաւ չնչել կարողանամ, որովհետեւ լայնարձակ երկնքի տակ օդը սպակաւ սում էր, կուրծքս ուռաւ վշտից, պաարաստում էի ինչպէս, խորունկ ցաւի ուժգնութեամբ կանչել՝ «Մարգարիտ, անողորմ», որ ձայնս հազար արձագանգներով կրկնուէր այս սարսափելի գիշերուայ մէջ, պատրաստում էի այդ խնթութիւնն անել, և մէկը շտապ շտապ դէպ ի ինձ եկաւ. նա՛ էր... մի լայն շալ ծածկում էր նրա գեղեցիկ հասակը ուսերից սկսած մինչեւ ոտները, իսկ հարուստ մա-

դերը արձակ ու ծփծփան փուռէլ էին ուսերին ու թիկունքին՝ տալով նրան գիշերային ոգու կերպարանք։ Նա հասաւ ու կանգնեց ատաջ տիր բարեձեւ հասակի բոլոր վայելչութեամբ և լուռ նայում էր ինձ, և ել լուռ էի, նայում էի շուարած, ինչ անելու չիմանալով, լեզուս արձիճի պէս ծանրացաւ քիմքիս տակ, պապանձուեցի, միայն պարզ լսում էի սրտիս զարկերը, ինչպէս մէկը ուժգին ու համաշարի հարուածելիս լինէր մի հողաթմբի վրայ՝ խուլ թրմիոց հանելով։ Երկու քունքերիս երակները ուռել էին, և ականջներումս լսում էր մի անորոշ բզզոց։ Հաւատացած եմ, եթէ նա մինչեւ լոյս այդպէս կանգնէր ատաջս, ևս կը մնայի լուռ ու քարացած, խօսելու միանգամայն անկարող։ Տիրոջ և ստրկի վիճակի մէջ էինք, և տէրը նա էր։ Հասկացաւ իմ հոգեկան վիճակը, չդիտեմ, միայն նա նետուեց նստարանի վրայ, ինձ բոլորովին մօտիկ, այնպէս որ մեր ուսերը գիպան իրար, և ես միայն այժմ զգացի, որ դրսում խոնաւ է ու ցուրտ, մի ցնցող դող անցաւ մարմնովս, և ես կծկուեցի։

— Իսկ ես կարծումն էի, թէ դուք այսօր կը մեկնէք, ասաց նա ժպտալով։

— Ի դուրս այդպէս կը վարուէր լուրջ, հասուն մարդը, իսկ ես երեխայ եմ։

— Մե՛ծ երեխայ.— և նա ձեռքով կամացուկ խփեց ուսիս։ Ես խլեցի այդ փոքրիկ, քնքոյշ ձեռքը, որ դողդողում էր բռնուած թոջնիկի պէս, և սղմեցի կրծքիս, ապա երկիւղածութեամբ մօտեցրի չրթունքներին և ջերմ, ջերմ համբուրեցի։ Նա չդիմադրեց և անուշիկ նաղանքով դուլիսը կը-

ռացրեց ուսիս, նրա հարուստ, փափուկ մաղերը թափուեցին պարանոցիս, թիկունքիս ու կրծքիս վրայ՝ բարձրից գահավէժ ընկնող ջրի յորձանքներով։ Անուշարոյր մի ամպ էր այդ, որ ամբողջապէս պատեց ինձ, և ես վախճում էի չարժուել, որ չլինի թէ նա ցրիւ գայ ու չքանայ ինչպէս մի երջանիկ երազ։ Եւ այն ամպը ցուրտ չէր, այլ ջերմ. մի վայրկեան առաջ մարմինս ցնցող դողը անցաւ, իմ վրա թափուած այդ կենդանի մաղերի տակ ես այրում էի ինչպէս բոցերի մէջ և ձեռքով խաղում էի նրանց անուշահոտ փնջերի հետ, ինչպէս երեխան կը խաղայ հոսող վտակի ալիքներով հետ,

— Երեխայ, երեխայ, մրմնջում էր նա փոփրտալով, մեղմիւ օրօրելով իր գլուխն իմ ուսին և աչքերը երկինք յառած.— դեւ ու երեխայ։ Այնքան ասողեր են նայում վերից, մեծ ու փոքր, վառ ու ազօտ, մենաւոր ու խումբ խումբ, և ոչ մէկը, որ կարողանար ասել, թէ ինչո՞ւ, ինչպէ՞ս միեւնոյն մարդը և՛ երեխայ է, և՛ դեւ, ինչպէս է լինում, որ երեխայի սեւ, խորունկ աչքերի մէջ դեւ է նստում, հայեացքը բոց է, բայց հոգին մանուկ։

Ես վերցրի մաղերի մի փունջ և մօտեցրի չըրթունքներին. նա աւելի մեծ փնջերով ծածկեց երեսս։

— Երեխայ ու դեւ, դա լաւ ծածկոյ է աչքերիդ, իսկ ես կը նայեմ աստղերին, որոնց հետ խօսելիք ունիմ...

Բայց ես էլ նրան լսել ու հասկանալ չէի կարողանում, նրա ձայնը հնչում ինչպէս մի քնքոյշ մեղեդի, որի ամբողջութիւնն օրօրում էր ինձ ա-

նուրջներում, իսկ առանձին մասերը խուսափում էին իմ հասկացողութիւնից: Նրա բարբոքում, ուժգին հեւքը, որ կրծքի խորքից դուրս էր գալիս, փչում էր վրաս, որպէս մի պարարիչ զօրութիւն, չոյում էր դէմքս քնքշութեամբ և կարծես եթեւրացնում էր ինձ. և նրա նուրբ մաղերը՝ մետաքսանման ու հոսանում, որոնք քսում էին դէմքիս ու պարանոցիս. իրանց բուրմանքով արեկցնում էին ինձ. և գիշերային այդ քար լուսթիւնն ու խաւարը, այդ զարմանալի խաւարը, որ հեւում էր մեզ հետ մեղմիւ և որ պատել էր երկրիս ինչպէս մի հսկայական ծածկոց, որպէսզի մեր առանձնութիւնն ու սէրը աստղերից դուրս ոչ մի աչք չը տեսնի, այս բոլորը համակեցին իմ էութիւնը մի զգացմունքով, որ չի ասուի, չի արտայայտուի, ինչպէս ամեն մի գեղեցկութիւն, որ վեր է աշխարհից, գունատ իրականութիւնից և մասն է տիեզերական անհատանելի գաղտնիքի: Ես էլ չը գիտէի, թէ ո՛ւր եմ, ի՛նչ եմ անում, մարմին ունե՞մ, թէ եթերացել եմ, գետնի վրա՞ն եմ, թէ լուղում եմ անհունութեան մէջ՝ յաւիտենական երջանկութիւնը գրկած: Գիտէի միայն մի բան, որ իմ բաղունների մէջ է մի զողդոջուն ու թանկագին էակ, մի հրեշտակ, իմ երազների, խոհերի, իմ բոց սիրոյ առարկան, մի չքնաղ արարած, որ քնքոյչ ամպի պէս կարող է եթերանալ ու փախչել, եթէ բաց թողնեմ մի վայրկեան, և խնթի պէս համբուրում էի նրա շրթունքները, պարանոցը, այտերը, մաղերը, ճակատը, սղմում էի նրա գլուխը իմ կրծքին ջերմութեամբ, ասես աշխատելով լուծւել նրա հետ, կամ միասին ոչնչանալ ունայնութեան ծոցուկ, ես խեղդում, մարում էի անչափ

երջանկութիւնից: Ես բռնել էի վերջապէս բնութիւնն սքանչելի երազը իմ բաղունների մէջ, գրկել էի այնքան տարիների իմ անտոյ, մութ իղձը, միշտ փախչող գաղտնիքն իմ կեանքի, գեղեցկութեան գերագոյն մարմնացումը և պատրաստ էի մեռնել հազար տառապանքով, վերստին կենդանանալ, զգալ այդ գիւթիչ էակն իմ կրծքին, կրկին տառապել, մեռնել, դարձեալ կենդանանալ և այսպէս անվերջ, յաւիտեան:

Որքան երկար տեւեց այդ կացութիւնը, ես չգիտեմ, միայն ուշքի եկայ այն ժամանակ, երբ ես արդէն ուժատապառ էի սաստիկ յուզմունքից, իսկ Մարգարիտը հեկեկում էր իմ կրծքի վրայ յորդարցունքներով: Մի մութ սուգ էր այդ ինձ անյայտ պատճառից, և արցունքները՝ կարծես վաղուց հետէ զօպուած՝ այժմ թափւում էին, քանդելով իրանց պատուարը, և երջանկութեան արցունքներ չէին, նրանք այնքան խորից և այդպէս առատութեամբ չեն դալիս:

Յանցաւոր էի ես, ասել չէի կարող, բայց աննկարագրելի ցաւի մի զգացմունք համակեց ինձ և սիրտս խաթեց ինչպէս թունաւոր օձ, այդ արցունքը մի հեղեղ էր կարծես, որ սրեց տարաւ երջանկութիւնս իր վառ երազներով և ինձ բաժին մնաց միայն մի խոր ապաշաւանք, որ մի սառնարիւն զեռունի պէս անցաւ մարմնիս վրայով, լիղեց իմ թիկունքը ու սարսուցեց ինձ, և գլուխս յուսահատ ու վշտաբեկ կախուեց կրծքիս արծիճի ծանրութեամբ: Կարծում էի, թէ վերջապէս հասկացել եմ այդ հրաշագեղ սփինքսին, որ նրա հոյին իմն է, ինչպէս իմ սիրտը և սակայն այս արցունքը վկայ էր, որ ես դարձեալ խաբուեցի:

Այնպէս դժբաղդ էի. դեռ երբէք դուցէ ան-
քան մեծ, անխառն երջանկութիւնն այդպէս արագ
էէր թունաւորուել արցունքով, երբէք բախտ ու
դժբախտութիւնն այդքան մօտիկ չէին եղել իրար:
Թողեցի, որ նա հեկեկայ իմ կրծքի վրայ, իսկ ես
մտածում էի մէկը միւսից սև բաներ և նղովում էի
իմ ճակատագիրը: Ի՞նչ դադանիք ունի այս կինը,
Տէ՛ր Աստուած, մտածում էի ես. անցեալները նա
խօսեց ինչ որ գերեզմաններից, չլինի՞ թէ՛ ճշմարիտ՝
եւ առանց իմանալու խաղում եմ մի ազնիւ կնոջ
թուրութեան հետ, վիրաւորում եմ մի գերեզման,
որին նա ուզում է դեռ հաւատարիմ մնալ: Կամ
չլինի՞ թէ ես վիրաւորել եմ նրան իմ բիրտ վար-
մունքով, իմ չափազանց տաք, չափազանց փութկոտ
համբոյրներով, որոնք չեն եղել քնքոյշ, մաքուր,
ինչպէս լինում են սիրոյ առաջին արտայայտու-
թիւնները, երբ խօսում է միայն հոգին՝ մարդկային
զգայական բնութիւնից անկախ: Ես քնքշութեամբ
բարձրացրի նրա գլուխը և բռնեցի արցունքով
թրջուած ձեռքը ու մօտեցրի չրթունքներին:

— Ներեցէ՛ք ինձ իմ կոպտութիւնն, ասացի,
իմ անվայել թուրութիւնը, ես այժմ տեսնում եմ,
թէ որքան դժուար է ճանաչել մարդկային հոգին, և
մանաւան կնոջ հոգին. ինձ թւում էր, թէ այն բո-
լորից յետոյ, ինչ մեր մէջ պատահեց, այդքան հա-
մարձակութիւն դուք ինձ կը ներէք, բայց նորէն
սխալուեցի և դժբախտ եմ: Բաւականացէ՛ք այդքա-
նով, որ ես դժբախտ եմ, խորապէս դժբախտ, որ-
պէս երկնքից դահավիժուած, մերժուած մի հրեշտակ:
որ իր անկման սարսափի մէջ անգամ սղում է
սխալը: Ես վիրաւորեցի ձեզ, այդ տեսնում եմ, և

որպէս պատիժ՝ վաղը եւեթ ես կը հեռանամ այս-
տեղից՝ տանելով սրտումս ձեր նուիրական պատ-
կերը, որպէս արտասուող, վշտացած հրեշտակի, և
նրա հետ ամօթի մի խորունկ զգացմունք: Եւ թող
այդ զգացմունքը չիկացած երկաթի պէս օրուղիներ
այրի իմ սիրտը միեւնոյն տեղում, որպէսզի երբէք
չմոռանամ, թէ ես մի օր, մի տեղ անվայել կեր-
պով վիրաւորել եմ մի քնքոյշ սիրտ, մի ազնիւ
կնոջ, որին ես արժանի չեմ և որին չեմ հասկացել:

Նա ուղղուեց, աչքերը սրեց, գողտրիկ շար-
ժումով յետ-յետ ձգեց ճակատի վրայ թափուած
մաղերը, ինչպէս նա սովոր էր անել, երբ յուզուած
էր լինում, կամացուկ յենուեց նստարանի թի-
կունքին, կուրծքը դուրս ձգեց ու լայն շունչ ա-
ռաւ: Ես լուռ հետեւում էի նրա բոլոր շարժում-
ներին և սպասում էի, թէ ինչ է լինելու, երբ
յանկարծ նա կռացաւ դէսլի ինձ, երկու ձեռքով
բռնեց գլուխս, նայեց աչքերիս մէջ երկա՛ր-երկար,
ասեւ նրանց խորքը թափանցելու, նրանց ներսը
կարդալու համար նոյնիսկ զիշերային խաւարի մի-
ջից, ու կամացուկ ասաց՝ թափահարելով իր հե-
րարձակ, նազելի գլուխը:

— Օ՛, իմ փոքրիկ դեւ ու երեխայ, — և ապա
մի տաք ու երկար համբոյր դրօշմեց չրթունքնե-
րիս. — ահա քեզ որպէս ապացոյց՝ թէ դու երե-
խայ ես և դեւ, — շարունակեց նա. — դու ինձ
չես վիրաւորել, սիրելիս, միայն սէրը քեզ մոռաց-
րել է անդամ լուրթեան փիլիսոփայութիւնը. ին-
չո՞ւ չես ուզում մտածել, որ տիեզերական հրաշա-
ղորձ ու սարսափելի լուրթիւնից դուրս կայ և մեր

խղճալի կեանքի լուսթիւնը, որ մաս-մաս ապրում է հողիներին մէջ, ծածկում է մեղանից վտանգաւոր ճշմարտութիւններ, մարդին մարդու համար դարձնում է մի մութ առեղծուած, սրտերը պատում է անթափանցիկ քողով, և ամենքը, օ՛, ամենքը խարխալում են խաւարի մէջ, փոխադարձ յարաբերութիւնները դառնում են կեղծիք, և մարդիկ իրար գտնելու, ճանաչելու համար քայլում են մի մշտական մշուշի մէջ: Է՛հ, թողնենք, դու լաւ ես հէնց նրա համար, որ շատ բան չգիտես, կեանքը քեզ թւում է մի բաց պարտէզ, ուր ամէն ինչ գրաւիչ է: Երեխաներն այդպէս են, նրանց փոքրիկ ճշմարտութիւնները իրերի սկիզբն ու վախճանն են: Երեխայ ես, իմ բարեկամ, հոգով՝ երեխայ: աչքերով՝ դեւ:

— Իմ հրեշտակ, իմ կեանք ու արեւ, օ՛ խօսիր, խօսիր այդպէս, դու վանում ես իմ հոգու մռայլը, իմ փշրուած երջանկութիւնը յետ տալիս, ես աղաչում էի քեզ միայն ներել ինձ, մի քանի կաթիլ ցող կաթեղնել իմ այրուած հոգու վրայ, իսկ դու ինձ բարձրացնում ես զով բարձունքները և դիւթական, երջանիկ օրօրներով հանդիստ տալիս իմ տանջուած, պապակուած սրտին: Խօսի՛ր, խօսիր: քո չրթունքներով միշտ լուռ անհունութիւնն է փափուած իմ ականջին, և այժմ ինձ թւում է, թէ այլեւս ես երբեք մեռնելու չեմ: Առաջին անգամն է քո չրթունքներից լսում եմ «դու» և «սիրելի», և կարծես թէ դու ինձ տանում ես մի այլ անձանթ աշխարհ, ուր մահը մեղ էլ երբեք հասնելու չէ: Այս բոլորից յետոյ մի՞թէ ճշմարիտ չէ, որ անհուն ժամանակներից երկու էակներ դեռ

աշխարհ չեկած անգամ նշանակուած են լրացնելու իրար, որ նրանց հողիները թէկուզ բեւեռից բեւեռ կը նետուեն դէպ ի իրար մի անյաղթելի մղումով և հէնց այդ մղումն է, որ մարդկային խղճուկ լեզուն անուանում է դիպում:

Նա կրկին գլուխը դրեց ուսիս նաղելի ձեւով, ես դրկեցի նրա պարանոցը քնքշութեամբ: Երեխայի պէս մոռացած մի փոքր առաջ թափած արցունքը, նա մեղմիւ մըմնջում էր ականջիս տակ կարծես ինքն իրան:

— Ի՞նչ լաւ է այսպէս, երբ աստղերը թարթում են, երբ խոտերը փափսում են, և հողիների մէջ գաղանիք չկայ, որովհետեւ արցունքը լաւ է, նա հողիների խաւարը լուսաւորող ջահն է, եթէ մարդիկ բնաւ արտառուել չիմանալին, նրանք սարսափելի կը լինէին, և նրանց կրծքի տակ ո՛չ մի հայեացք չէք թափանցի: Մի՛ վշտացիր իմ արցունքից, սիրելիս, երբ կուտուել է, լաւ է որ թափուի, մոռացիր հողիս, մոռացիր, որ ես արտասուեցի:

— Մ, Մարդարիտ, աղաչում եմ քեզ, մի՛ թող, որ մեր երջանկութեան վրայ թէկուզ մի փոքրիկ ամպ մութ կապի, չէ՞ որ դու ասում էիր, լուսթիւնը ծածկում է վտանգաւոր ճշմարտութիւններ: մի՞թէ՞ դեռ ես արժանի չեղ ո՞չ քո արցունքի պատճառն իմանալու:

— Իմ արցունքն անցեալին է պատկանում, իսկ մենք ապրում ենք ներկայով, և նա աւելի մօտ սղմուեց ինձ, գլուխը ուսիցս վար ձգեց կրծքիս վրայ, մազերը փաթաթեց պարանոցիս և չարաճճի ձեւով նայում էր կրեւիս:

— Դեւ, դեւ, կրկնում էր նա գողտրիկ եղա-

նակով, դու իսկեւսիկ դեւի աչքեր ունիս, մի հին դեւի, որին ճանաչում եմ մանկութիւնից: Երբ ես դեռ շատ փոքր էի, միշտ երազում էի, որ մի դեւ ինձ խլել է, փախցնում է, նա սարսափելի աչքեր ունէր. որոնք ինձ այրում էին բոցի պէս, ես սոսկում էի նրանցից, բայց աշխատում էի նայել և լ՛ափանցել դեւի հոգու մէջ, տեսնել ինձ այրող բոցի աղբիւրը, քանի սարսափում էի, այնքան աւելի էի նայում: Գիտե՞ս, ես սիրում եմ սարսափը, մեծ սարսափ: Եւ ահա այդ դեւը տաճում էր ինձ առասպելական գետերի, հովիտների, ձորերի, լեռների վրայով, որոնք բոլորն էլ նոյնպէս սարսափելի էին: Քանի հեռանում էինք դէպ ի այդ անծանօթ աշխարհի խորքերը, այնքան սարսափն աւելի էր մեծանում, ես դողում էի, բայց չէի ձգում, կ'ուզէի փախչել, ազատուել և կ'ուզէի մնալ միաժամանակ: Յետոյ մեր յետեւից սրարշաւ հասնում էր մի ասպետ, ողջ պատած գէնք ու զրահով, ահագին ու անհեղեղ, մի նոյնքան հսկայ նժուղի վրայ. նա գալիս էր, սպանում էր դեւին և ինձ կրկին փախցնում դէպ ի անծանօթ աշխարհներ, ես դարձեալ դողում էի, բայց պինդ-պինդ կեռում էի նրա թիկունքին և մենք սլանումք ինժ չգիտեմ ուր. և լաւ էր, լաւ էր այդ բոլորը, միայն սաստիկ ցաւում էի, որ ասպետը, դեւի պէս աչքեր չունի, հայեացքը հեղ է ու մեղմ: Այժմ նայում եմ և խաւարի միջից անգամ ես տեսնում եմ իմ կորցրած դեւի աչքերը, որոնք այրում են մի՞նձ, ես տեսնում եմ նրանց բոցերի աղբիւրը. նեւ, դեւ:

Եւ նա փոքրիկ ձեռքով կամացուկ, քնքշու-թեամբ խփեց երեսիս ու յետոյ մազերով ծածկեց

իր երեսը: Այս բոլոր պատմութիւնը, նրա արածները, այդ չարածճի և դուրգուրող ձայնը խենթացնելու չափ գեղեցիկ էին, խօսքերը մարեցին իմ շրթունքներին, ես իսպառ մոռացայ ինձ, աղահուլեամբ կռացայ նրա վրայ համբոյրի ծարաւով, բայց նոյն վայրկեանն նա կատուի արագութեամբ թռաւ տեղից ու կանգնեց առաջս:

— Լսի՛ր. դու շա՛տ ես սիրում ինձ, ա-սաց նա:

— Ուզում ես՝ ասե՛մ խօսքերով.

— Ես ի՞նչ գիտեմ. ես հարցնում եմ՝ շա՛տ ես սիրում ինձ:

— Սէրը խօսք չէ, այլ գործ, ուստի ես լը-ռում եմ:

— Ի՞նչ կ'ուզէիր ինձ համար:

— Մի սարսափելի վտանգ, որից ես կարողանայի քեզ ազատել իմ կեանքի գնով:

— Բոլոր տղամարդիկ այդ ասում են:

— Ոմանք կատարում են:

Նա լռեց մի վայրկեան. կամացուկ մոմաց «Յառուստի» Մարգարիտայի ողբից մի կտոր. ապա յանկարծ հարցրեց:

— Եթէ ես մեռնեմ, դու շա՛տ կը տխրես:

— Աղաչում եմ, Մարգարիտ, սա ի՞նչ խօսակցութիւն է, ինչո՞ւ համար են այս տարօրինակ հարցերը, ինչո՞ւ այս սեւ քօղը, որ ձգուած է մեր յարարերութիւնների վրայ, չէ՞ որ առանց այն էլ քո կեանքի խաւարը խեղդում է իմ հոգին:

Պատասխանի փոխարէն նա կրկին նստեց կողքիս, նաղելի դրութեամբ դուխը ձգեց կրծքիս ու երկար ժամանակ լուռ, մտախոհ նայում էր աստ-

զերին: Եւ նոյնպէս լուռ էի ու անշարժ, վախե-
նում էի խանդարել նրա հմայիչ խաղաղութիւնը,
միայն զգուշութեամբ խաղում էի նրա հարուստ
մազերի հետ, որոնց մետաքսանման վնջերը իմ
մասնների արանքից հոսում էին ջրի ալիքների պէս
և մեղմով թափւում նրա կրծքին: Ապա նա քնն-
քայլ ձայնով սկսեց մի պատմութիւն, միշտ երա-
զուն, միշտ մեղամաղձոտ, ասես աստղերի հետ
խօսելիս լինէր: Եւ այն պատմութիւնը գողտրիկ
էր ու ականջ, ինչպէս այն գիշերը, ուր խաւարի
միջից աստղերը նայում էին, որպէս զի համարեն
նախընթաց օրը մեռած կեանքերի լուռ շիրմները:
Նա ասում էր.

«Լիճն այնքան վճիռ էր, որքան մանկան ար-
ցունքը, և այնքան խորը, որքան կապուտակ եր-
կինքը: Ոչ ոք չէր ասել նրա անդունդները ոչ
ոք չէր կարգացել նրա սիրտը:

«Յերեկը նրա վրայ լողում էին ձիւնափայլ
կարապները, և արեւի շորերը ոսկեզօծում էին նրա
կոնակները. գիշերը աստղերն էին նայում նրան և
ժպտում իրանց դողդոջուն պատկերին:

«Վերջապէս յետոյ անհանգիստ ու արկա-
ծախնդիր հովիւ էր փչում նրա վրայ, սիրահարի
պէս մի մեղմ համբոյր էր խլում նիրհող գեղեց-
կունու երեսից ու խոյս տալիս դէպի լեռները:

«Եւ լեռները, որոնք գրկած պահում էին ի-
րանց հսկայ բազումների մէջ երկնքի այս չքնաղ
աղջկան, խոժոռում էին իրանց աչքերը և դուրս
քշում չարածճի ու յանդուգն հովիւն իրանց ձորերից:

«Եւ ամեն գիշեր, երբ նիրհում էին կարապ-
ները, այն լճի վրայ յայտնւում էր մի նաւակ՝ երկու

փոքրիկ առագաստ լացած ինչպէս հրեշտակի թե-
ւեր, և այն նաւակի մէջ նստած էին զոյգ սիրա-
հարներ: Նրանք սուրալով անցնում էին լճի երե-
սից դէպի խորքերը, ուր չէն հասնում լեռների
ստուերները, ուր կարապները երբէք չեն լողում:

«Աստղերը վերից նայում էին նրանց, իսկ կա-
րապները դարձնում էին իրանց ականակիտ ու
յեղեղուտ անկողնում, փախում սիրահարների
գաղանիքը ու կրկին քուն մտնում՝ օրօրուելով
դողդոջուն ալեակների վրայ:

«Եւ մինչեւ լոյս այն նաւակը օրօրում էր
ջրերի վրայ՝ ման ածելով խաւարի մէջ այն դաղա-
նի սէրը, և մինչեւ լոյս աստղերը ժպտում էին
նրանց: Նաւակն անյայտանում էր, երբ արշալոյսի
շողերի տակ լիճը ցնցւում էր ու յօրանջում, երբ
կարապները կրկին յուզում էին ալիքները:

«Հովը նախանձեց այդ չքնաղ սիրուն, ուռու
ու պայթեց. դու փոթորիկը ալիքներ հանեց, նա-
ւակը խորոտակեց, սիրահարներից մէկն անհետ կո-
րաւ, իսկ միւսին ձկնորսները կիսամեռ հանե-
ցին ջրից:

«Եւ նա ապրեց, անրնկեր ու վշտոտ, նոր
սէր չփնտռեց, սեւ հագաւ, փակեց իր սրտի դու-
րները ու այնտեղ սղաց ու զգուհեց իր գծրալիտ սի-
րոյ յիշատակները:

«Եւ տարին մի անգամ Ամենայն սրբոյ տօ-
նին, նա կէս գիշերին դաղտադողի դուրս էր դա-
լիս, զգուշութեամբ իջնում լիճը՝ ձեռքին մի պսակ
թարմ ծաղիկներից. մեն-մենակ նստում էր մի նա-
ւակ, առանց ճրագի և առանց առաջնորդի գիմում
էր այնտեղ, ուր թաղուհեց իր ընկերը:

« Դարձեալ աստղերը թարթում էին երկնքից, դարձեալ կարասիները զարթնում էին իրանց արցունքէ բնի մէջ, օրօրում էին վշտով, կարծես նրա հետ միասին սգում էին ջրերի տակ թաղուած սէրը :

« Վշտաբեկ սիրահարը հասնում էր այնտեղ, ուր մի դժբախտ օր թաղուեց իր ընկերը, և մի ծանր քար կապելով բերած պսակին՝ ձգում էր ջուրը ու կրկին յետ գալիս, և այսպէս տարիներ :

« Եւ մի գիշեր փոթորիկը բարձրացաւ, աստղերը վերից ծածկեցին իրանց աչքերը, լեռները գլուխները քաշ ձգեցին, և սգաւոր նաւակը խորտակուած՝ իջաւ ալիքների տակ, այս անգամ զոյգ սիրահարները ջրերի տակ դտան իրար » :

Նա վերջացրեց ու լուց :

Իսկ իմ պատմութիւնը լաւն է, այնպէս չէ՞, ի՞մ փոքրիկ դեւ :

— Հրաշալի է. պատասխանեց՝ բայց շատ է տխուր, և չգիտեմ՝ ինչո՞ւ պատմեցիր :

— Երեխայ, մեծ երեխայ, բոլոր գեղեցիկ բաները միշտ տխուր են, գեղապաշտ ու երազող երեխայ, չե՞ս նկատել, որ բնութեան սքանչելի տեսարանի հանդէպ մեր հոգին համակուած է մի անուշ, դուրեկան վշտով, մի քնքոյշ տխրութեամբ, որից կ'ուզէինք երբէք չբաժնուել. իսկ երաժշտութիւնը նոյնպէս չի՞ յուզում մեր հոգին անհատկանալի, բայց միշտ տխուր երազներով : Ես այն սիրուն ու տխուր բանը պատմեցի քեզ ասելու համար, որ եթէ ես խեղդուեմ, դու այնպէս չես լայ :

— Ինչո՞ւ :

— Որովհետեւ դու տղամարդ ես, իսկ տղամար-

դի սէրը, ես քեզ ասել եմ ուրիշ անգամ, նման է մեղուի սիրուն դէպի ծաղիկը :

— Սիրոյ ուժգնութիւնը կատուած է միայն սրտի հետ, սեւը չափ չէ :

— Ի՞նչ ես կարծում, ո՞վ է իմ պատմութեան մէջ հաւատարիմ սգաւորը, կի՞նը, թէ՞ մարդը :

— Կենդանի մնացածը մի իսկապէս սիրող սիրտ էր :

— Կին էր, կին էր, ի՞մ դեռու... Տղամարդն այդպէս չէր վարուի, նա կը մոռանար և նոր բուն կը հիւսէր. մեղունե՛րը... բայց և այնպէս...

Նա խօսքն ընդհատեց, յանկարծ փաթաթուեց իմ պարանոցով պինդ, պինդ համբուրեց ու ոտքի թռաւ :

— Բարի գիշեր, էգուց միեւնոյն ժամին այստեղ, դեւ, դեւ ու երեխայ :

Մինչեւ ես կարողացայ ուշքի գալ և ձեռքերս տարածել խաւարի մէջ, նա փախաւ առաջիցս այծեամի պէս :

— Մարդարի՛տ...

— Սո՛ւս, ցտեսութիւն. վաղը գիշեր, — լսուեց հեռուից, և նա անայտացաւ իմ աչքից : Մնացի տեղումս քարացած, կարծես թէ երազ էր այս բոլորը. մի քանի վայրկեան էր ինչ նա հեռացած էր ինձանից, և արդէն ինձ թուում էր, թէ նա բնաւ այնտեղ չէր եղել և թէ դա մի անկարելիութիւն է : Նրա հմայիչ կանաչութիւնից մնացել էր իմ վրայ միայն մի եթերային բան, շրթունքներին վրայ եղում էի նրա համբոյրի ջերմութիւնը, ականջումս դեռ հնչում էր նրա դուրգուրիչ ձայնը, դեռ չհնչում ից նրա մազերի բոյրը, այնուամենայնիւ ես

աշխարհը. իրական կեանքը, ամենօրեայ չար ու բարին շատ է խղճուկ ու ձանձրալի, նա ինձ երբէք չի գոհացրել. ես միայն ցանկացել եմ, որ իմ կեանքն անցնի դիւթական հէքիաթի պէս, ուրիշներինք բոլորովին տարբեր: Եւ իմ ցանկութիւնը մասամբ կատարուեց, բայց իմ հէքիաթը սոսկալի եղաւ:

— Եւ այդ հէքիաթը դու ծածկում ես ինձանից մինչեւ այժմ, կարծես ես անարժան լինէի ապրել քո անցած, գուցէ և ներկայ ցաւը:

— Լսի՛ր. — նա ուժով ցնցեց բազուկս ու կանգ առաւ:

Մի թռչուն աղիողորմ ճիչ արձակեց սաղարթներին մէջ, և նրա յուսահատ ձայնը ինչպէս մի ցաւի մօրմօք անցաւ քնած անտառի վրայով:

— Ի՞նչ է այս:

— Մի՛ թռչուն, մի՛ դժբախտ արարած, որ բուռի ճանկն ընկաւ:

— Ահա դարձեալ մի սոսկալի հէքիաթ... Մի՛թէ ոչինչ չի կարելի անել, ի՞մ ընկեր, ասաց նա յուզուած ձայնով:

— Ոչինչ. առաջ գնանք, անօդուտ է սպասել, բնութիւնը լի է այդ ճիչերով. անխուսափելի են նրանք:

— Զարհուրելի է բնութիւնը...

Մենք քայլեցինք դարձեալ, բայց Մարգարիտը յանկարծ կանգ առաւ, նորից սղմեց բազուկս և ականջ դրեց: Հեռու անտառի թաւուտի մէջ մի գաղան անբալ սկսեց, և նրա հեծեծանքները խուլ արձագանքներով տարածուեցին անտառի մէջ: Ծառերը կարծես ցնցուեցին ու փսփսացին, նրանց

վրայ թառած թռչունները կամացուկ ճթճթացին, թւում էր նոյնիսկ, թէ խաւարը դողում է, այն աստիճան սոսկում ունէր իր մէջ դժբախտ կենդանու անքոցը, որ շարունակում էր լսուել աւելի և աւելի թուլանալով:

— Լսում ես, այս ի՞նչ է, իմ ընկեր, — մըրմընջում էր Մարգարիտը յուզուած. համարեա լացակամած:

— Նոյն բանն է, սիրելիս, ինչ լսեցինք քիչ առաջ. տարբերութիւնն այն է, որ այն՝ ծառի վրայ էր կատարում, այս՝ ծառի տակ. դա մի անմեղ կենդանի է, գուցէ և մի գաղան, որին յօշոտում է իրանից աւելի մեծը:

— Բղկտում, ուտում են իրար, ո՛չ, դարհուրելի է անտառը գիշեր ժամանակ, նրա հէքիաթները լի են սոսկումով, իսկ խաւարի մէջ գործող կեանքը՝ աշտեղ ահաւոր է: Յետ գնանք, սիրելիս, և թող մեզ հասնեն այդ ձայները, որոնք խեղդում են մարդի հոգին:

Ես զգացի, թէ ինչպէս նրա թեւը դողում էր իմ թեւի տակ, նա աւելի ու աւելի մօտ էր սըղմընջում ինձ: Դիչ յետոյ մենք դարձեալ պարտիզի ծառի տակ էինք, նուիրական դարձած նստարանի վրայ: Մարգարիտը երկար ժամանակ դեռ չէր հանգստանում սաացած ցնցող տպաւորութիւններից. նա լուռ էր:

— Ինչո՞ւ չես խօսում, հարցրի ես կամացուկ՝ վերցնելով նրա ձեռքը և մօտեցնելով շրթունքներին:

— Ես դեռ մտածում եմ անտառի գիշերային հէքիաթների մասին:

— Ի դուր, դա կեանքն է, ես ու դու ոչինչ
փոխել չենք կարող :

— Զարհուրելի էին այդ աղաղակները . ես
անտառը գիշեր ժամանակ աւելի գրաւիչ . աւելի
գեղեցիկ էի երեւակայում :

— Նա դարձեալ գեղեցիկ է, բայց լուռ-
թեան մէջ :

— Այդ քո լուռթիւնը... որով աշխատում
ես ամեն ինչ բացատրել բնութեան մէջ, դու մո-
ռանում ես, որ տառապող կենդանին իր ճիշդ
յայտնում է միայն մի չնչին մասը այն ահադին
սարսափի, որ դործում է քո լուռթեան մէջ : Հա-
ւատա՛, բարեկա՛մ, որ եթէ աղաղակը չլինի, տա-
ռապանքի սարսափն աւելի ահաւոր կը լինի :

— Լուռթեան մէջ դործող սարսափը յարաբե-
րական հասկացողութիւն է, հոգի՛ս . ախեղերփի
ամբողջութիւնը անհատական ցաւերի գիտակցու-
թիւնը չունի, նա լուռ դիմում է գէպի մի ան-
յայտ գերադոյն նպատակ . անհատները դիպում
են նրա համար . յաւիտենականութիւնը վայր-
կեանքներ չգիտէ : Բայց թողնենք այդ, հոգի՛ս,
այսպիսի վէճի ոչ տեղն է և ոչ ժամանակը, և ես
էլ անկարող եմ շարունակել, որովհետեւ իմ սի-
րած էակի չթիւնքներով ինձ համար միշտ ճշ-
մարտութիւնն է խօսում : Այդ բոլորի փոխարէն
պատմիր ինձ խնդրում եմ քո ներքին ցաւը . ին-
չո՞ւ երբեմն այնքան տարօրինակ ես դու, ինչո՞ւ
էիր լայիս երեկ գիշեր և խոյս տուիր պատասխա-
նից : Հաւատա, սիրելիս, որ ես չեմ կարող հան-
գըստանալ, մինչեւ այս բոլորի վրայ ձգուած քողը
չբարձրացնես : Ես քեզ պաշտում եմ, բայց դու

ինձ համար մի դիւթական, մի սքանչելի գիշեր ես,
ուր լուսոյ մի շող չկայ իմ ուղին լուսաւորելու
համար :

— Ես երկար հաւատացած էի, որ մենք կը
բաժանուենք՝ առանց որ ես պէտք զգամ պատմե-
լու քեզ իմ կեանքը . այժմ տեսնում եմ, որ
սխալուում եմ : Դու իրաւունք ունիս, երբ գետը
յորդանում է, նա պատուարներ տանել չի կարող .
և երբ երկու սրտեր գեղում են իրար մէջ, նրանք
բայց են անում փոխադարձ գաղտնիքները : Ես քեզ
ճանաչում եմ, պէտք է որ դու էլ ինձ ճանաչես :
Զգում եմ, որ այս հանդիպումը սովորականներից
չէ, ճակատագրական է համարեա : Իմ անցեալը մի
հէքիաթ է, որ այնպէս նման է քիչ առաջ անտառի
պատմած սոսկալի հէքիաթին : Իմ կեանքի, իմ
բախտի հետ կասկածում մի լուռթիւն կայ, մի ծանր
լուռթիւն, որ այնպէս ծանրացած է իմ խղճի վրայ,
նրա մասին ոչ թէ խօսել, այլ նոյնիսկ մտածելն
ինձ համար ծանր է, բայց դու իրաւունք ունիս
այն իմանալու : Չվշտանաս սակայն, եթէ այդ
պատմութիւնը քո երջանկութեան վրայ ոչինչ չա-
ւելցանի : Ընձարտութիւնը որքան անգամ միայն
դառնութիւն է բերում մեզ :

— Խօսիր, խօսիր, իմ աննման հրեշտակ, ինչ
և յայտնելու լինիս, իմ վիճակը ձգուած է :

« Հօրս չեմ յիշում, այսպէս սկսեց նա՝ հոգոյ
հանելով ու յետ—յետ տանելով իր ճակատի խո-
պոսները . — Ես երկու՝ և քոյսս հօրս տարեկան էր,
երբ նա մեռաւ : Մեզ դաստիարակողը և խնամողը
եղել է մայրս, մի սիրող, քնքոյշ սրտի տէր մայր,
որ մեզ համար ոչինչ չի խնայել : Բարեբախտաբար

կեան այդ ժամանակ ես նրա աչքերին նայեցի ու սաստիկ կարմրեցի... բայց այնուամենայնիւ այդ համարյոյն ինձ չխրանեցրեց, ես երկար, երկար ծիծաղեցի և այնուհետեւ նրան աւելի էի չարչարում։ Միայն լաւ յիշում եմ, աշխատում էի էլ երբէք չբռնուել, որ նա այնպէս չհամբուրէ ինձ, թէ և կ'ուզէի, որ նա կարողանար ինձ բռնել հակառակ իմ քանքերի։ ծայրահեղ դէպքում վճռել էի, եթէ այդպիսի բան նորից պատահէր, չնայել նրա աչքերին, նրանց արտայայտութիւնը համարյոյն վայրկեանին մեր խաղերին նման չէր, սակայն կասկած չկար, որ կը նայէի։ Ես միշտ այդպէս եմ, սիրում եմ նայել այն ամենին, ինչից վախենում եմ... եթէ կարելի լինէր մահը տեսնել առանց խոկոյն մեռնելու, ես հաճոյքով կը փնդրէի նրան...

Քեզ ասացի, որ ես սիրում եմ սարսափը։

Մայրս իմ բոլոր չարութիւնների ու խաղերի համար կամ ժպտում էր՝ երբ նկատում էր, առանց խտտութեամբ արգիլելու։ Տարօքինակ էր մանաւանդ քոյրս, նա հեռու նստած՝ ժամերով դիտում էր մեր խաղերը, լուսնի տակ ժպտում էր իմ արկածների վրայ, յետոյ երկար մնում էր մտախոհ։ Ես շատ ուշ նկատեցի այդ և հաւատացած էի, որ քոյրս չի սիրում սպային, մանաւանդ՝ որ հետը խօսելիս կարճ պատասխաններ էր տալիս և գլուխը քաշ ձգում։ Քրոջս այդ վերաբերմունքը որքան ինձ անհասկանալի էր, նայեքան էլ դուր չէր գալիս, որովհետեւ ես մեր հիւրին համարում էի շատ լաւ մարդ, լաւ ընկեր, որի հետ կարելի էր շատ հաճելի ժամեր անցկացնել։ Յաւում էի քրոջս համար, բայց ես երջանիկ էի և բնաւ չէի մտածում իմ վարմունքի մէջ փոփոխութիւն առաջ բերել։

Մեր հիւրը ամբողջ ամառ մնաց մեզ մօտ։ Նա գիշերները միայն անց էր կացնում հիւրանոցում, իսկ ցերեկները մեր տանը։ Ժամանակն անցնում էր ուրախ, մենք յաճախ զբօսանքներ էինք կատարում քաղաքի շրջակայքում ոտքով, ձիով։ Ես դժգոհ էի սակայն, որ նա ինձ չի փախցնում գիշերով։ ձի նստելիս՝ քաղաքից դուրս, երբ մեր առաջ փութում էր լայնարձակ հորիզոնը, այն անորոշ հեռուն, որից դէնը մարդ սիրում է երեւակայել խորհրդաւոր աշխարհ, ես լայն շունչ էի առնում ազատ կրճքով, կարծես եթերանում էի թամբի վրայ և քիչ մնում էր մօտենալ իմ սիրուն ասպետին, կամացուկ փրփոսամ «էյ, քչի՛ր», փախչենք յի՛մար»... Եւ կը փախչէի, եթէ նա քչէր։

Տղամարդի հետ փախչելու իմ այդ բուռն ցանկութիւնը միանգամայն երեխայական էր. ամուսնութեան մասին այդ ժամանակ ես լուրջ հետևողութիւն չունէի. գիտէի, որ հէքիաթների մէջ սիրուն աղջիկներին փախցնում են... և ես սիրուն էի։ Բայց թէ ինչո՞ւ եմ փախցնում, ես այդ մասին բնաւ չէի մտածում։ Երիտասարդ սպային չէի սիրում, կամ թէ սիրում էի այնպէս, ինչպէս երեխան կը սիրէ իրանից մեծին, որ փաղաքշում է, գզւում է իրան, գուցէ և կար սեռական բնազդը, որովհետեւ ես սաստիկ ուզում էի նրա հետ լինել, բայց գիտակցութիւն, կնոջ պէս սիրուելու պահանջ չէի զգում։

Ես տասնեւեց տարեկան էի։

Մի օր մայրս ինձ առանձնացրեց և ասաց ժպտալով.

— Գիտե՞ս, Մարգարիտ, մեր հիւրը քեզ ուզում է, ի՞նչ կ'ասես։

— Ի՞նչպէս թէ ուզում է, բացականչեցի հա-
ղթկամակութեամբ:

— Ուզում է քեզ հետ ամուսնանալ, քո ձեռքն
է խնդրում, չե՞ս հասկանում:

Ես հասկանում էի, բայց կարկամուեցի, կար-
մբեցի և մի վայրկեան լուռ կացայ՝ գլուխս քաշ
ձգած: Մայրս սպասում էր և ձեռքով շոյում
մազերս:

— Թող փախցնի, ասացի ես յանկարծ՝ գլուխս
բարձրացնելով ու փախայ, հեռացայ մօրս աչքից:
Առաջին անգամ իմ կեանքում ես ամաչեցի մօրիցս
և առաջին անգամ այդ պատճառով լացս եկաւ. ես
թագնուեցի և լաց եղայ: Ինչո՞ւ էի լալիս, չգիտեմ,
կարծեմ նրա համար, որ իմ մանկութեան վառ ե-
րազները, գողտրիկ հէքիակներին հետ կապուած
վարդագոյն յոյսերը ցնդւում էին անդառնալի կեր-
պով: Այնքան տարիներ իմ սպասած, երազներին
մէջ փայփայած « ասպետը » եկել էր վերջապէս և
ինձ չէր փախցնում, չէր տանում քիւրեղեայ պա-
լատները մութ անտառների, խոր ձորերի բարձր
լեռների միջով, այլ « ուզում էր » . . . Դա իմ ա-
ռաջին և խիստ դառը յուսախափութիւնն եղաւ,
այդ օրը ես ոտք դրի կեանքի չէմքին և արդէն
ողջում էի փախչող մանկութիւնս, մօտիկ անցեալի
դիւթական հէքիաթները, որոնք այնքան տարիներ
փայփայել էին իմ երեւակայութիւնը: Արցունքներս
դեռ վճիտ էին, նրանց աղբիւրը հոգուս խորքում
դեռ չէր սղաորուել, բայց անորոշ կերպով զգում
էի, որ կեանքը հէքիաթ չէ, երազներն այնտեղ
ցնդւում են, որպէս արշալոյսի վաղանցուկ գոյներ:
Սիրտս փղձկաց մի անորոշ ցաւից, առանց իմանա-

լու ես կատարում էի կեանքի սուգը, ես ողբում
էի այն մեծ ցաւը, որ մաս-մաս ապրում է արա-
րածների մէջ: Եւ լացեցի, լացեցի . . .

Չեմ երկարացնի. ես նրա հետ այնուամենայ-
ն և նշանուեցի կարծես հանաքով և յետոյ ամուս-
նացայ զարձեալ կարծես հանաքով: Մայրս ցանկա-
նում էր, որ ես ամուսնանամ, որովհետեւ հաւատա-
ցած էր, թէ աւելի լաւ ընտրութիւն անել անկա-
րելի է, փեսացուն հարուստ էր և լաւ ծագումից,
լաւ էլ ապագայ ունէր առաջը: Ես էլ սաստիկ
շտապում էի իմանալ, թէ ինչ ասել է նշանուած
լինել մի տղամարդի հետ: Իմ փեսացուն ինձ հա-
մար ո՛չ թէ սիրելի, այլ պարզապէս հետաքրքիր
էր: Փոքր ժամանակ ես միշտ անհամբեր էի իմա-
նալու հէքիաթի վախճանը, այժմ էլ աշխատում էի
շուտով իմանալ, թէ ինչով է վերջանալու իմ սե-
փական հէքիաթը:

Քոյրս քանի գնում մոայլւում էր և անձնա-
տուր լինում մի մութ թախծի: Նշանադրութեանս
երեկոյին նա այնքան տխուր էր, որ ես մօտեցայ
նրան և ասացի յուզուած .

— Կլա՛րա, հոգիս, ճշմարիտն ասա ինձ, աղա-
չում եմ, դու չես սիրում նրան, չես ուզում, որ ես
նրա հետ ամուսնանամ, այնպէս չէ՞. երեւի դու մի
բան գիտես, ինչո՞ւ ես ծածկում ինձանից. ասա՛,
և ես յետ կը կենամ. ես քեզ այնպէ՛ս եմ սիրում:

— Երեխայ, պատասխանեց Կլարան ժպտա-
լով, նա այնպէ՛ս լաւ մարդ է: Եւ յետոյ ինձ գրկեց
ու պինդ, պինդ համբուրեց: Նա երբէք ինձ աւելի
ջերմ, աւելի անկեղծ համբոյր չէր տուել: Ես նրա
հոգին զգում էի նրա չրթուքների վրայ, նրա

համբոյրի մէջ: Եկեղեցի գնալուց առաջ նա դարձեալ գրկեց ինձ ջերմութեամբ և համբուրեց երկար, երկար ու ասաց:

— Բախտաւոր լինիս, քոյրիկ, օ, ինչպէս եմ ուզում, որ դու բախտաւոր լինիս... աշխարհում այնպէս դժուար է երջանիկ լինել...

Իմ ամուսնութիւնից յետոյ քոյրս իսպառ մոռալուեց. նրա ժպիտը դարձաւ աւելի և աւելի սալաւ, առհարկի, իսկ թախիծը մշտական: Մայրս անհանգիստ էր, բայց նա էլ ինձ պէս ոչինչ չգիտէր: Կլարան ժամերով մնում էր մաաղբաղ, ասես մի վերին աստիճանի ծանր խնդրի վճռով զբաղուած, յաճախ մեն-մենակ թափառում էր պարտիզում, աշխատելով աչքի չընկնել. իսկ երբ ես ու ամուսինս հանդիպում էինք նրան զբօսանքների ժամերին, նա մեզ դիմաւորում էր առհարկի ժպտով, աշխատում էր կատակել մեր հասցէին և իսկոյն մի որևէ պատշաճ պատրուակ էր գտնում սեղանից հեռանալու և կրկին իր սենեակում առանձնութեան անձնատուր լինելու համար: Եւ այդ ըստըր նա կատարում էր այն աստիճան քաղցր վարպետութեամբ, որ ես չնայելով իմ կասկածներին՝ ստիպւած էի մտածել, թէ դուք նա հեռանում է իմ և ամուսնուս՝ իրբեւ նորապսակների՝ միայնութիւնը չխանգարելու համար: Մի քանի անգամ էլ հարցեր տուի. նա միշտ կարողացաւ վերին աստիճանի հանգստացուցիչ պատասխաններ գտնել, նոյնիսկ մեզ հետ միասին յաճախակի պարտեզ դուրս եկաւ, զբօսանքի գնաց և դրանով ամեն կասկած փարատեց:

Հարսանիքիցս մի ամիս յետոյ մեկնեց նաւաւ

յին վարժութիւններին մասնակցելու, որից յետոյ նա պէտք է դար փոխադրելու ինձ իր բնակավայրը: Այս վաղաժամ անջատումը, որ աւելու էր ամսից աւելի, ինձ ամենեւին ակրութիւն չպատճառեց: Զգում էի, որ ես նրա հետ բնաւ կապուած չեմ այն քնքոյշ զգացմունքով, որ էլ աւելի ուժգին է դառնում անջատման ժամերին, և որ այնպէս կիզի է դարձնում կարօտը: Ինքս ինձ ցաւով խոստովանեցի, որ ամուսնացել եմ յիմարարար, սոսկ իմ անհանգիստ, հետաքրքիր բնաւորութեանը բաւականութիւն տալու համար: Ես այնուամենայնիւ վերսկսեցի իմ նախկին կեանքը, ճշմարիտ է՝ աւելի պակաս եռանդով, բայց սրտի առանձին գոհութեամբ, ինչպէս մի ծանր բեռից ազատուած: Ամուսինս կարծես մի անծանօթ անցորդ էր, որ եկաւ ինձ ասաց անողորմ ու անմիտ կեանքի դառն խորհուրդը ու հեռացաւ գնաց՝ հողուս վրայ փռելով մի մուրթ թախիծ, մի անբացատրելի վիշտ: Ինձ հետ կատարուել էր մէկն այն թիւրփմացութիւններից, որոնցով լի է մարդկային կեանքը, և թիւններից, որոնցով լի է մարդկային կեանքը, և որոնք շատ յաճախ ճակատագրական են դառնում անփորձ, միամիտ հոգիների համար: Ամուսնութեան ինձ թւում էր մի երեխայական խաղ, ես չգիտէի, որ անգամ երեխայական խաղերի մէջ լինում են այնպիսի վտանգաւորները, որոնք հեշտութեամբ դառնում են տրագեդիա:

Աշուն էր արդէն. ամուսինս դեռ չէր վերադարձել: Մի երեկոյ մենք երեքով նստած էինք ճրագի առաջ. քոյրս տարուած էր մի գրքի ընթերցանութեամբ, մայրս ակնոցները դրած նայում էր մի հաշուեցուցակ, որ հէնց այդ օրը ներկայացրել

էր մեր պաշարեղէն հայթայթողը, իսկ ես նամակ էի գրում ամուսնուս: Դուրսը վատ գիշեր էր, խաւարը թանձր, և առաւօտից սկսուած անձրևախառն քամին անդադար ծեծում էր լուսամուտները: Տրամադրութիւնս վատ էր. երբ հասայ նամակիս այն տեղը, ուր ասում էի ամուսնուս, թէ առանց նրան ձանձրանում եմ, կանգ առայ... դրածս ճշմարիտ չէր, ես կեղծում էի: Գրիչս վար գրի և մտածում էի վշտով, թէ ինչու եմ կեղծում և յետոյ՝ թէ ես դեռ որքան երկար այսպէս պիտի կեղծեմ, քանի որ նրան չեմ սիրում՝ պիտի կեղծեմ աշխարհի առաջ, նրա առաջ, մօրս ու քրոջս առաջ: Եւ այս զարհուրելի կեղծիքի շարքը, որի մէջ ընկել էի կամաւ, չղթայի պէս ինձ նեղեց, խեղթեց: Զգացի, որ ձանձրանում եմ ո՛չ թէ նրա բացակայութիւնից, այլ և՛ կեղծելուց, և՛ նամակ գրելուց: Կուտուած մի անդօր զայրոյթ կրճքիցս բարձրացաւ վեր, ես ներվային շարժումներով պատուտեցի նամակը և դէն չպրտեցի, որ ընկաւ քրոջս ոտներին առաջ: Նա գլուխը բարձրացրեց, իր խոշոր, թախմոտ աչքերը ինձ վրայ ուղղեց:

— Ինչո՞ւ պատուեցիր, հարցրեց կամացուկ:

— Ձեմ ուզում գրել, ասացի:

— Ինչո՞ւ չես ուզում գրել:

— Տրամադրութիւնս վատ է, անպիտան եղանակ է:

— Տրամադրութիւնդ վատ է, կրկնեց նա ծանր կերպով ու կրկին գլուխը կախեց գրքի վրայ: Ես նկատեցի, որ նա էլ չի կարգում, այլ մտածում է: Մայրս ուշք չէր դարձնում և շարունակում էր իր աշխատանքը: Դրսում օրմին հառունակում էր ու-

նայ, և անձրևը ծեծում էր պատուհանները վհատեցուցիչ յամառութեամբ: Ամեն անգամ, երբ փեղկերը թրխկում էին, քոյրս գլուխը բարձրացնում էր գրքի վրայից, նայում էր լուսամուտներին վախեցած հայեացքով, մի փոքր մնում այդ դիրքով մտախոհ վիճակում, ապա կրկին շարունակում իրր թէ կարդայ: Քամին դրսում աւելի սաստկացաւ. լուսամուտներն աւելի բարձր չընկալ սկսեցին. Կլաւրան գլուխը բարձրացրեց և անհանդատութեամբ ասաց:

— Ի՜նչ անպիտան եղանակ է դուրսը. ծովը երևի այժմ սարսափելի է:

Նա կարծես սպասում էր, որ ես մի բան կ'ասեմ, կը միանամ նրան, բայց ես լուռ կացայ ու նայում էի լուսամուտին:

— Կարծես չէր կարելի նաւային վարժութիւնն ինքն ամառն անել, շարունակեց Կլաւրան, այժմ այս դժոխային եղանակով մարդկանց չարչարե՛լ ծովի վրայ...

— Երևի այդպէս էլ պէտք է, պատասխանեցի ես, չէ՞ որ պատերազմը ամեն մի եղանակի կարող է պատահել:

Կլարան ինձ նայեց մի անպիտան տարօրինակ հայեացքով, որ որքան ինձ անհասկանալի էր, նոյնքան անախորժ. դա մի լուռ յանդիմանութիւն էր ինձ իմ սառն, անտարբեր պատասխանի համար: Նա ինձ երբէք այդպէս վատ չէր նայել, և ես առաջին անգամ իմ կեանքում նրա աչքերում կարգացի ինձ համար մի անախորժ միտք: Պարզ էր որ նա միանգամայն ուրիշ պատասխան էր սպասում ինձնից, չէ՞ որ ալեկոծ, վտանգաւոր ծովի

վրայ այդ դիշեր իմ ամուսինն էր: Նա գլուխը քաշ ձգեց դեքի վրայ, դարձեալ չէր կարդում, և ես նկատեցի, որ նրա դէմքը ընդունեց խիստ երազող տեսք: Այնպէս կ'ուզէի իմանալ, թէ նա ինչ է մտածում այդ ժամին, ի՞նչ է երազում, ի՞նչ յուշեր են պաշարել նրա գլուխը: Սակայն նոյնիսկ մի փոքր հաւանական ենթադրութիւն անել անգամ չէի կարողանում: Յանկարծ մեր զանգը տուին. տարօրինակ ոչինչ չկար, բայց քոյրս այնպէս ցնցուեց ու գունատուեց, որ կարծես նա մի վերին աստիճանի անախորժ, մի սարսափելի տխուր բան լսելու նախազգացումով էր բռնուած մինչև այդ: Դուռը բացուեց, աղախինը ներս մտաւ մի հեռագիր ձեռքին: Կլարան ոտքի թռաւ ու խլեց. ես ու մայրս նայում էինք և սպասում հետաքրքրուած:

Նախ բացեց հեռագիրը դողդոջուն ձեռներով, արագ հայեացքով անցաւ վրայից, երեքայ կանգնած տեղում, աջ ձեռքով կուրծքը սեղմեց ցաւով, իսկ ձախ ձեռքով հեռագիրը ճմուռն ջղածդարար, չնջարգելուած՝ ընդհատ—ընդհատ հետց և յանկարծ սկսեց ծիծաղիլ բարձրաձայն, երկար, երկար, մի սարսափելի ծիծաղով, ապա կարծես կուրծքը փառահագին վշտի ծանրութիւնից, նա հեկեկաց խեղագար լացով և ուշաթափ փռուեց դետին յատակի վրայ: Ես ու մայրս սարսափած վրայ պրծանք, բարձրացրինք և անկողնի վրայ դրինք նրան առանց ոչինչ հատկանալու այս բոլորից, և երբ երկար չարչարուելուց յետոյ կարողացանք մի փոքր հանգստացնել նրան, ես այն ժամանակ միայն յիշեցի հեռագիրը և կամացուկ դուրս քաշեցի նրա սղմուած մատներին արանքից այդ խորհրդաւոր թղթի կտորը

և կարդացի... Նաւը՝ որի վրայ գտնուած էր իմ ամուսինը, խորտակուել էր չողեկաթնայի պայթուածից, սակաւաթիւ զոհերի թուումն էր և նա՝ իմ ամուսինը: Մայրս ծնկներին տուեց, գլուխը ձեռներին մէջ առաւ ու կծկուեց քրոջ անկողնի մօտ, իսկ ես մնացի քարացած իմ տեղում չիմանալով ի՞նչ անել, լա՞լ, թէ՞ ոչ...

Եւ լաց չեղայ...

Այն հեռագիրը, քրոջ անօրինակ յուզմունքը, նրա մուժ վիշտը, այս ուշաթափութիւնը տարօրինակ կերպով զուգադիպում էին, այս բոլորն ինձ չլսեցրեց. ծանր հարուածի պէս իմ գլխին իջաւ: Ինձ թւում էր, որ մի մուժ բան ինձանից միանգամայն անկախ ու ծածուկ պաշարել է ինձ, խաւարով պատել իմ աչքերը, և ես երկար ժամանակ քայլել եմ մոռյլ տարածութեան մէջ՝ առանց ոչինչ տեսնելու: Ամենքը, ամենքը փախչում, խուսափում էին ինձանից, բոլոր ծանօթ ընտանի պատկերները չքանում էին, և ես ինձ զգում էի մենակ, անընկեր, մի հրաքիչային լեռան վրայ քայլելիս, որ ուր որ է պայթելու է ահագին որոտով, և որի մոռյլ անգունդների մէջ ես պիտի կորչիմ յաւիտեան:

Մի՞թէ գիտէին այս բոլորը մահամերձ քոյրս և այս ընկճուած, խեղճ մայրս, գլխէին, որ ես մի կտրած արարած եմ, ծանօթ էին այն սև դադունիկորած արարած եմ թիկունքից քայլառքին, որ բոլոր ժամանակ էմ թիկունքից քայլառքայլ սողացել է հրէշի պէս, մինչև որ ես հասնեմ անդունդի ծայրին, ուր նա վար է գլորում ինձ՝ յանկարծ բանալով աչքերս, որպէսզի տեսնեմ իմ կորստեան բոլոր սարսափը: Հնարաւոր է այդ, որ նրանք՝ իմ հարազատները իմանային այս բոլորը և

լուէին դաւադիրներին պէս: Ե՞րբ է տեսնուած այդ աստիճան անողորմութիւն, մտածում էի ես ցաւով. ո՛չ, այդ անկարելի է:

Գուրորը քամին մոնչում էր թանձր խաւարի մէջ, ես ականջ էի դնում սարսափով, կարծես նա էլ նոյն մութ բանից էր խօսում, աշխատում էր փշրել պատուհանները, ներս խուժել և իմ ականջին փախալ այն սև ու սարսափելի բանը: Հազիւ մի քանի րոպէ էր, ինչ ես ասլորում էի այս անօրինակ յուզմունքը և սակայն հասունանում էի տարիներով, միաքա գործում էր անօրինակ ուժգնութեամբ: Ի՞նչ կապ կարող էր լինել իմ քրոջ և այն գեղեցիկ սպայի մէջ, որի հետ մի ժամանակ ես այնպէս զուարճանում էի, և որը անսպասելի կերպով իմ ամուսինը դարձաւ: Վերստին յիշեցի բոլոր անցած—դարձածը մինչև այս աղէտը, քրոջս ծածուկ վիշտը պաշարեց իմ գլուխը սարդի ոտաայնի պէս, և ես աշխատում էի, բայց չէի կարողանում որևէ բացատրութիւն գտնել: Ի՞նչ էր կատարուել խաւարի ու լուսթեան մէջ ինձանից ծածուկ, իմ դէմ, ահա այն հարցը, որ ճիւղաղի ճանկերի պէս ճմուռում էր իմ ուղեղը, զանդս անքում էր սև մտքերի ծանրութիւնից՝ կարծես պայթել ու համար:

Ես այնպէս դժբախտ էի...

Բոյրս նրկար հիւանդ մնաց: Բոլոր այդ ժամանակը նա լուռ էր որպէս գերեզման, ուր անդարձ կերպով մարել են յոյգերը, իղձերը, մտքերը. և նրա այդ քար լուսթիւնն էլ նաեւ էր մեծացնում սրտիս վրայ ծանրացած սոսկումը իմ վիճակի անորոշութեան հանդէպ: Ես չէի համարձակում նրան խօսեցնել, հարց տալ և տառապում էի նոյն մութ

ցաւով, որ փշրել էր նրա էութիւնը: Մեր ցաւերը երևի մեզ պէս քոյրեր էին և մեզ պէս տարբեր բնաւորութիւն ունէին: Սպասում էի, որ նա բոլորովին կազդուրուի, որ սիրտս իր մութ կասկած-րովին կազդուրուի, որ սիրտս իր մութ կասկած-ներով փռեմ նրա առջև, խօսեմ, խօսիկ... բայց տարաբախտաբար իմ յոյսերն իղեբեւ ելան. երբ նա վեր կացաւ անկողնից, արդէն այնպէս էր, ինչպէս դու տեսար: Յաճախ ծիծաղում էր, ասլա անվերջ հեկեկում առանց արցունքի, իսկ դրսում տղամարդի հանդիպելիս աշխատում էր խոյս տալ, ծածկուել ինչպէս առելի թշնամիներից: Մարմնապէս բոլորովին կազդուրուած ու առողջ՝ նա մինչև վերջը անկարող եղաւ հոգեպէս վերականգնուել, նրա անկարող եղաւ հոգեպէս վերականգնուել, նրա անկարող էութեան ներդաշնակութիւնը միշտ խանդարուած մնաց: Մեզ հաւատացրել են, որ նա անբուժելի է և կարօտ ամենաքնքոյշ խնամքի:

Կարո՞ղ ես երեւակայել իմ ահագին ցաւն ու կսկիծը, երբ վերջապէս մօրս ինձ յանձնած մի յիշատակարանից իմացայ, որ իմ խեղճ, աղնիւ քրոջ շատականից իմացայ, որ իմ խեղճ, աղնիւ քրոջ անդառնալի դժբախտութեան պատճառը հէնց ես եմ եղել, անդիտակցաբար. առանց իմ գործողութեան արժէքն ըմբռնելու ես խլել եմ նրա սէրը, որ ինձ բնաւ հարկաւոր չէր, և որ հեռու ծովերի տակ թաղուած տղամարդը աւելի նրա ամուսինն էր, քան իմը, որովհետև նա էր սիրել և ոչ ես:

Խեղճ, վատաբախտ քոյր...

Նա դեռ սկզբից այնպէս էր սիրել մեզ հիւրեկած սպային, ինչպէս հազիւ պատահում է աշխարհում և ինչպէս գիտեն սիրել կանայք, երբ որևէ հում և ինչպէս գիտեն սիրել կանայք, երբ որևէ տղամարդ նրանց համար դառնում է այն էակը, որի մէջ կենտրոնանում է տիեզերքը, և որի համար

հարկաւոր է զոհուել և անցնել աշխարհի երեսից։ Քոյրս սիրել էր նրան իր բոլոր էութեամբ, էր երակ-
ների արիւնով, իր սրտի բոլոր թիւերով և միևնոյն
ժամանակ նա աշխատել էր թաղցնել այդ զղաց-
մունքը ամենքիցս, որովհետեւ նրա կանայցի հպար-
տութիւնը թոյլ չէր տուել նրան առաջինը յայտնել
իր սէրը մի տղամարդի։ Իսկ երբ վերջինս սկսել էր
նրանով զբաւուել, քոյրս յանկարծ դարձել էր ան-
տարբեր, սառն, որովհետեւ ճիշտ նոյն ժամանակ նա
տեսել էր, որ ես զուարճանում եմ սպայի հետ,
երջանիկ եմ, և իմ երեսայական խենթութիւնների
մէջ իմ սէրն էր նկատել։ Սպան վիրաւորուած
նրանից, թէ՛ յուսահատուած՝ դարձել էր դէպի ինձ
և իր անտարբեր խաղերին տուել էր լուրջ կերպա-
րանք, և յետոյ իմ ձեռքը խնդրել։

Գրողս համար շատ հեշտ էր խափանել այդ բոլորը և իրերին ուրիշ ընթացք տալ. բաւական էր, որ նա խօսէր, բաց անէր նաև իմ աչքերը, բայց նա լռել էր, պէտք էր համարել լռել. ինձ երջանիկ տեսնելու միակ ցանկութեամբ այդ մահացու լռութեան մէջ թաղել էր իր բուռն զգացմունքը, միայնութեան ու խաւարի հետ սգացել էր իր սէրը, իր էութեան բոլոր լարերը ձգուել էին մինչև յետին աստիճանի, և երբ հասաւ աղէտալի լուրը, նրանք ճայթեցին, բանականութիւնը խորտակուեց։ Այս բոլոր տրագիդիան կատարուել էր լռութեան մէջ. մենք իրեքով առանց իրար հասկանալու վազվզել էինք խաւարի մէջ իրար յետևից և փոխադարձաբար անդունդ պատրաստել մէկ մէկի դարձեալ լռութեամբ։ Երբ ես մտածում եմ այս բոլորը, ինձ թւում է, թէ մի կոյր ոյժ վարում է

մարդկանց ճակատագիրը միանգամայն մեզ անհասկանալի ձևով, մեզ անյայտ մի նպատակով, մենք տարւում ենք նրա թափով՝ ինչպէս մըրկով բլուռում։ Մտածում եմ յաճախ և միշտ դողում այդ ոյժից, որ տեսնել անկարելի է, որ համը է, կոյր և սարսափելի։ Դեռ երբէք ես այնպէս խորը կերպով չէի ըմբռնել իդիալայտ թագաւորի անլուր դժբախտութեան բոլոր տրագիկական մեծութիւնը. ինձ թւում էր, թէ Անտիգոնայի գունատ ու տառապած հոգին դարեւր մշուշի միջից հեծեծում է ու լալիս մեզ համար. չէ որ մենք էլ նրա քոյրերն էինք, լուսթեան զոհեր...

Քրոջս փշրուած հոգու պատմութիւնը օրըս-
տօրէ փռուած էր իր փոքրիկ յիշատակարանի թեր-
թիկնների վրայ. որոնք բոլորն ասեա լացել էին նրա
հետ: Նայում էի այդ թերթիկներին և վշտով մը-
տածում, թէ նրանց վրայ ցաքուցքիւ անդառնալի
կերպով փռուած են մի երիտասարդ կեանքի բե-
կորներ, ինչպէս մի բիրտ ձեռքով փետտուած ծաղկի
թերթիկներ, որոնց հետ խաղում է քամին և որոնց
վրայ աշխարհը երբէք չի սգում: Եւ ինչո՞ւ սղայ.
ո՞ւմ են հարկաւոր նրանք, զոհեր կան անխորհուրդ
ու անմիտ, որոնք մեծ են լինում, նոյնքան աւելի
են մեծացնում կեանքում իշխող աններդաշնակու-
թիւնը, մեր գլուխների վրայ ծանրացած հին տրա-
գիզմը: Ամեն մի զոհ իր իմաստն ու անունը պէտք
է ունենայ. ո՞ւմ էր հարկաւոր քրոջս բերած զոհը.
ո՞չ իրան, ո՞չ ինձ և ո՞չ՝ աշխարհին. այդ անցնող
կեանքը միայն դժբախտութիւն էր ակոում իր
չուրջը: Մեծ լուռութիւն: որքա՛ն այդպիսի կեանքեր
թաղած ունի իր ծոցում. լայնարձակ գերեզմանը

լոյսերի... Խլեցի այդ յիշատակարանը, վազեց՝ մօրս մօտ և գլուխս նրա կրծքում թաղած՝ երկար — երկար հեկեկում էի. դժբախտ էի ու խորտակւած։ Առանց իմանալու՝ ես կողոպտել էի իմ հաւաքատ քրոջը, կողոպտել էի նրա ամենալաւ մասը, նրա հոգին։ Երեխայական խեղճութիւններս անցան, և ես հասուն կին դարձայ։ Իմ և կեանքի մէջ երկու գերեզման կար. ես կրկին այրի էի»։

Նա լայն շունչ առաւ ու լռեց ճակատը ձեռներին մէջ առած, ասեա սև մտքերի ծանրութիւնից։ Լուռ էի և ես, ինչպէս և մեր շուրջը նիրհող բնութիւնը։

«Տես ինչպէս լուռ է մեր շուրջը իմ ընկեր չարունակեց նա, տիեզերական լուսութիւնն է, անյայտ ու ծածուկ, բայց դրանից ոչ սլակաս խուլ լուսութիւն կայ, որ ընթացիկ բարոյականութիւնը, թիւր հասկացողութիւնները, յաճախ նոյնիսկ յիմարութիւնը դնում են մեր շրթունքներին, մեր սրտի, մեր հոգու վրայ։ չկնոջ բարոյականութիւնը, կնոջ կեանքը հէնց մի մեծ լուսութիւն է, այդպէս է պահանջել աշխարհը, դարերը սրբազործել են, և մենք ազատուել չենք կարողանում։ Սիրել խորը ու անզուսպ սիրով, հոգու մէջ կրել մայրութիւնը, ստեղծագործող, սքանչելի բնութիւնը, սրտի մէջ զգալ կեանքը իր ալեկոծ ու փոթորկոտ խորհուրդներով, իր վսեմ լիճերով որ վառ երազներով և այս բոլորը, այս դիւթական աշխարհը լուսութեան ու խաւարի մէջ մաշել ու ոչնչացնել կամաց — կամաց — ահա շատ և շատ կանանց ճակատագիրը։ Վաղաժամ փետուած վարդի, տրորուած ծաղկի, փշրուած տունկի առաջ մենք երբեմն հազիւ ենք զսպում

մեր արցունքները, մեր հոգին ըմբոստանում է այդ փոքրիկ կեանքերի բռնի մահի առաջ։ Բայց յուսախաբ տրտերի մահը... ո՞վ կարող է չափել ցաւի խորութիւնը, որ այդ մահուան ընկերն է։ Մեռնող սրտերը լուսութեան մէջ փուլ եկող աշխարհներ են, որոնք այլևս երբէք չեն շինուում։

Անուամենայնիւ կիներ պարտական է լռել, լռել և սպասել. վա՛յ նրան, եթէ տղամարդը չեկաւ նրան իր սէրն առաջարկելու։ Փլչող աշխարհն է նա, անօգուտ անյնող կեանքը...

«Երբ շրթունքները նիրհում են, հոգին զարթնում է և գործի կենում»։ այս ճշմարիտ է, լուսութեան մէջ հրաշալիքներ են կատարւում գուցէ, բայց եթէ այդ բոլորը պիտի թաղնուած մնայ նոյն բայց եթէ այդ բոլորը պիտի թաղնուած մնայ նոյն լուսութեան մէջ, խօսքը չպէտք է գայ ծածուկ ճշմարտութիւնների վրայից յետ քաշելու քողը, ինչ արժէք ունի լուսութեան մէջ կատարուածը։ Ո՛չ, բարեկամ, լուսութիւնը զարհուրելի է, և իմ քոյրը, նրա զոհերից մէկն է։

Երանի՛ թէ մեր այս դժբախտ աշխարհում ճշտ կարողանան բոլոր զոհերը, նրանք, որոնք տառապում են լուսութեան մէջ, ծածուկ անքում են ցաւում են լուսութեան մէջ, լալիս են իրանց սրտերի խորհրդի բեռի տակ, լալիս են իրանց սրտերի խորքում, և նրանք, որոնք տրորուած են ոտների տակ, որոնց հոգին են կողոպտում անողորմ կերտակ, որոնց հոգին են կողոպտում անողորմ կերտակ, Մ, ինչ սքանչելի կը լինէր, եթէ իրանց պոլ, Մ, ինչ սքանչելի կը լինէր, եթէ իրանց սրտերում ցաւ կրող բոլոր դժբախտները, որոնք շրջում են աշխարհում, ինչպէս չղթայակիր վտարանդիներ, միաւին յանկարծ մոնչային իրանց բողբը, իրանց վիշտը և այնպէս ուժգին ու ցաւազին, որ լսողները սասանուէին ու դողալին։ Բոլոր

ոճիրները լուսթեան մէջ են կատարուած, իմ բնկեր, ինչպէս և բոլոր անօգուտ զոհերը, որոնք օժանդակում են խաւարի թանձրանալուն: Այդ լուսթիւնը ես ատում եմ, նա հրէշի պէս ծանրացած է աշխարհի վրայ և խեղդում է, խեղդում... անհատներ, հասարակութիւններ, ու ցեղեր մեռնում են նրա բեռի տակ:

Երբ ես քեզ տեսայ առաջին անգամ, զգացի քո սիրոյ ուժգնութիւնն ու խորութիւնը, հասկացայ, որ ստեղծւում է մէկն այն կապերից, որոնցից մարդ էլ չի ազատուում և որոնք կարծես ճակատագրական են: Ինձ ամենից շատ դրաւեց քո սեւ, բոց աչքերի թախիծը, քո համարեա մանկական յափշտակութիւնը, քո անքննադատ ու խենթ ձգտումը դէպի ինձ առանց ճանաչելու՝ ինչպէս թիթեռնիկը դէպի այրող բոցը: Այս բոլորն ինձ միջեցնում էր իմ սեփական անցեալը, այն երջանիկ օրերը, երբ ինձ համար էլ կեանքը միայն մի հաճելի երազ էր, դիւթական երազ, երբ իմ շուրջը ամեն ինչ բոյր ու սէր, խինդ ու ժողիտ էր միայն: Դու ինձ գրաւեցիր, որովհետեւ ինձ պէս էիր: Եւ իմ այս յափշտակութիւնը նման չէր առաջինն. այրիները, որքան և ջահել լինին նրանք, հեշտութեամբ չեն սխալուում: Երբ դու ցանցում բռնուած ձկան պէս թրպրտում էիր առաջս, ես ուշի ուշով դիտում, քննում էի քեզ, և քանի աւելի մօտիկից էի տեսնում քո հոգին, այնքան աւելի վտանգաւոր էիր դառնում ինձ համար: Քո ներկայութիւնը, հակառակ իմ ջանքերի, դառնում էր ինձ համար մի մութ անդունդ, ուր նայելիս գլուխս չշմում էր, բայց սիրում էի նայել: Քո տխրութիւնը, քո անյոյս

վիճակը, այն սիրուն թախիծը, որ քեզ տալիս էր խռոված երեխայի կերպարանք, ինձ համար անդիմադրելի գրաւչութիւն ունէին: Դու աղամարդ ես, սիրելիս, և գուցէ չգիտես, թէ ի՞նչ կը նշանակի մի կնոջ դեռ ևս կոյս հոգու համար այն գիտակցութիւնը, թէ գիմացի երիտասարդը տանջւում է իր սիրով, դա մի ամբողջ երանութիւն է:

Այնուամենայնիւ ես որոշեցի իմ սառն վերաբերմունքով, իմ հաճախակի՝ հեղնութիւններով, կծու ակնարկներով հեռացնել քեզ ինձանից, որովհետեւ ես դողում էի իմ քրոջ համար, դողում եմ և այժմ: Օ՛, եթէ նա իմանայ այս բոլորը, եթէ նրա խախտուած բանականութիւնը կարողանայ մի փոքր ըմբռնել, թէ ի՞նչ է կատարուում իր շուրջը, թէ ինչպէս կեանքը ընթանում է իր սովորական թափով առանց նրան, ես հաւատացած եմ, որ երկբորդ անգամ կը դառնամ յանցաւոր և այն գիտակցաբար: Յիշում ես, որ ես յազդուած ու թուլացած նստեցի այն ճանապարհի նստարանի վրայ, երբ դու ասացիր, թէ ինձ սիրել ես իմ քրոջ մէջ: Հին պատմութիւնն էր կրկնում, ինձ թւաց, թէ ես էլի մի անգամ կողոպտում եմ նրան, սիրտս փղձկաց, քիչ մնաց, որ լաց լինէի, շտապեցի դէպի տուն՝ արցունքս քեզանից ծածկելու համար: Յետոյ քո առաջին համոյրը որքան արցունք խլեց ինձանից՝ դարձեալ քրոջս սրտճառով: Նրանից առաջ ես ուղարկեալ քրոջս տանջանքի, յուսահատութեան նեցել էի գիշերներ, տանջանքի, յուսահատութեան գիշերներ, երբ ես պայքարում էի, եւ ք էի փնտռում քեզանից ազատուելու համար: Ես լալիս էի իմ անդորութեան մէջ և հեկեկանքս խեղդում բարձերի տակ: Պայքարեցի երկար, և յաղթող չհան-

դիսացայ, դու բռնել էիր իմ հոգին, և նա իզուր էր թռչնի պէս թրպրտում քո ավերից դուրս թռչելու համար։ Այս բոլորի հետեանքը... ահա, ի՛մ ընկեր, ի՛մ հմայիչ դեւ, մենք գիշերներ ենք լուսացնում այս նստարանի վրայ թառած՝ որպէս զոյգ սիրահար աղանիներ։ Դիպումները երեւի բախտեր են վճռում, խուսափել անկարելի է։ Ես այժմ յաղթահարուած՝ թողել եմ իմ նաւակը ջրերի երեսին, առանց դէկի, առանց առաքաստի և երէկ պատմածս սգաւորի պէս տարւում եմ, մինչև վրայ կը հասնի փոթորիկը։

Դու այժմ գիտես ամեն ինչ, սիրելի՛ս, օգնի՛ր ինձ, որ փոթորիկը չտանի մեզ, նա - Կլարան չիմանայ, չհասկանայ մեր յարաբերութիւնները, թէ չէ էլի մի ցնցում, և նա կորած է, ես էլ նրա հետ։ Զարհուրելի է այն գոյութիւնը որի հետ կապուած է մի յանցանք, թէկուզ ակամայ։ Իսկ ես դեռ ջահիլ եմ, այնքան ջահիլ. մատաղ տունկի վրայից երբ փչում է կատաղի հողմը և կռացնում, գետնին հաւասարեցնում, միթէ նա նորից չի բարձրանում և ժպտում արեւին։ Ա՛հ, կեանքը...։

Նա վերջացրեց, կռացաւ իմ կրծքին և սկսեց մեղմիւ հեծկլտալ։ Ես գրկեցի նրա գլուխը և մըխիթարում էի։

— Մի՛ լար, իմ հրեշտակ, ես կ'անեմ բոլորը, ինչ կամենաս, միայն թէ դու չտանջուես, մի նոր վիշտ չգայ քո հոգին պաշարելու։ Կլարան չի կարող իմանալ, նա չպէտք է իմանայ, անհոգ եղիր։ Ես քեզ կը լինեմ հլու հպատակ, քո հաճոյակատար ստրուկը, կը հետեւեմ քո թեթև նշանին, քո աչքի չարժումին՝ քո ամենաշնչին ցանկութիւնները կա-

տարելու համար, միայն թէ դու մի՛ լար, աղաչում եմ։ Կեանքը միայն ցաւին չի պատկանում։

— Կեանքը... ցաւերի հովիտ, տանջանքի պարտէզ, ուր ծաղիկների բոյրը մահաւիթ թոյն ունի, ուր ամեն մի պտղի արմատին մի թունաւոր օձ է գալարուել ու փշշում, և ուր խոտերը բոլորը փշաւոր են։ Հեռուից այնտեղ ամեն ինչ դեղեցիկ է, դրաւիչ վայելքի, երջանկութեան ծարաւով ներս ես մտնում համարձակ և հէնց առաջին քայլից ընկնում ես փշրուած ու արիւնոտուած՝ ինչպէս որսորդի գնդակով եթերային բարձունքից վայր գլորուող թռչուն։ Ես հաղիւ քսան տարեկան եմ և, տեսնում ես, թէ արդէն որքան եմ ապրել։ Է՛հ, կեանքը...։ Նա մի թունաւոր պարտէզ է։

Մի աստղ ցոլաց երկնքից, լայն բոց արձակեց, իշաւ գէտի հորիզոնը ու կորաւ։

— Աստղը բոց արձակեց ու մեռաւ... — մըմնջում էր նա կարծես ինքն իրան, — աստղերն էլ են մեռնում... Տիեզերքի մէջ երեւի ամեն ինչ մահ ունի... անմահը միայն տառապանքն է, որ կապուած է մարդկային խղճուկ ճակատագրին... մեռում են, մեռնում են ամենքը... ինչ լաւ է, որ աստղերն էլ են մեռնում, թէ չէ մենակ մեր մահը սարսափելի կը լինէր...

— Իմ վշտացած հրեշտակ, անխուսափելին տիեզերքում միայն մահը չէ, հապա և ծնունդը. երկրի վրայ իշխողը սէրն է, հոգը ու ստեղծագործող, գեղեցիկ սէրը, որի բոցը խլուած է արեղածոյ, իսկ գեղեցկութիւնը՝ երկնքի աստղերից։

— Հա՛, հա՛... սէ՛րը, իրաւունք ունիս, գոնէ

կեանքները, արցունքը մշտապես, ժպիտը վաղան-
ցուկ, յոյսերը երկչոտ, այս բոլորի հանդէպ վայր-
կեանքների մոռացութիւն, որի մէջ լուծում ենք մեր
ցաւոտ անհատականութիւնը. այն էլ անցնում է
երազի պէս՝ էլ երբէք, երբէք յետ չգալու համար:

Մտքերս սեւ էին, բայց անձեւը գալիս էր միա-
կերպ, տաղտուկ... կարելի էր խենթանալ զայ-
րոյթից ու յուսահատութիւնից. այլևս ոչ մի փիլի-
սոփայութիւն ինձ չէր օգնում. երևի սեփական
վշտի փիլիսոփայութիւնը ո'չ համոզիչ է և ո'չ մեղ-
մացուցիչ: Երբ կեանքի հաղուադիւտ լուսաւոր
վայրկեաններն են փախչում, նրանց տեղը սառը
միտքը ոչինչ չի կարող դնել, ինչպէս անկարող է
լցնել գերեզմանի պարապը, վանել մահուան գար-
շանքը, յաւիտենական ձմեռը ջերմացնել:

Մխիթարւում էի նրանով, որ Մարգարիտն ու
իր քոյրը դեռ երկար պիտի մնան ամբարնոցում,
գուցէ մինչև հոկտեմբերի վերջը: Ինչ ասել կ'ու-
զէի, որ ես էլ մեկնելու մասին չէի մտածում: Յե-
րեկները մենք պատահում էինք սեղանատանը, ուր
մեր յիմար ու բարի տանտիկինը մի վայրկեան մեզ
մենակ չէր թողնում. բնութեան պէս նա էլ էր
դարձել անտանելի: Այն գողտրիկ, սիրազիզ գի-
շերներից մեզ մնացել էր սեղանի տակ մեր ոտների
գազտագողի հսկումը, լուռ հայեացքները, մութ
ակնարկները, որոնցից տանտիկինը ոչինչ չէր հաս-
կանում, և որոնք մեզ համար այնքան խորհուրդ
ուենէին: Սիրոյ, երջանկութեան այն ծովից յետոյ
այս բոլորը միասին կաթիններ էին, որոնք չէին կա-
րող գովացնել իմ պապական հոգին:

Լաւ որ Մարգարիտը դեռ սիրտ ունէր հանաք-

ներ անելու. երբ տանտիկինը մի վայրկեան խոհա-
նոց էր մտնում, նա կոսնում էր դէպի ինձ իր սո-
վորական ձեռով ու կամացուկ ասում.

— Գիշերը լաւ քնեցի՞ր, դե՛:

Պատասխանի փոխարէն ես աշխատում էի սե-
ղանի տակ ոտքը սղմել ցաւցնելու չափ. նա շտա-
պով փախցնում էր ու վրաս ծիծաղում:

— Խուլա՛ճ երեխայ, ի՞նչ լաւ է որ դու
այդպէս ես... — շարունակում էր նա քրքջալով:
Իսկ դուրսն անձրեւը գալիս էր, գալիս: Ներս էր
մտնում տանտիկինը:

— Այնպէս չէ՞, տիկին, այս անձրեւը դեռ եր-
կար կը շարունակուի, դառնում էր նրան Մարգա-
րիտը: Հարցն ինձ չարացնելու համար էր անշուշտ:

— Ո՞վ գիտէ, մոռում էր տանտիկինը՝ յու-
սահատ կերպով նայելով դէպի լուսամուտը. անց-
եալ ասարի այս ժամանակ դարձեալ անձրեւոտ էր,
բայց էլի մենք դեռ մի փոքրիկ ամառ կ'ունենանք
մինչև ձմռան գալը: Խեղճ տանտիկին, նա աշխա-
տում էր մեզ մխիթարել, որ չթողնենք հեռանալ:

Անցաւ դարձեալ մի անխորհուրդ ու տխուր
օր, վրայ հասաւ նոյնքան անօգուտ, վհատեցուցիչ
գիշերը: Ես բարձրացայ սենեակս, նստեցի լուսա-
մուտի առաջ, նայում էի այն թաց խաւարին և
մտածում էի, թէ ինչ հնարով կարելի է գլուխ բե-
րել մեր ընդհատուած տեսակցութիւնները, մեր սի-
րուն գիշերները: Զանազան մտքեր ու ծրագիրներ
անցնում էին գլխովս, բայց բոլորն էլ անհետիւթ
էին, անիրագործելի: Հաւատացած էի, որ դրանցից
և ոչ մէկը Մարգարիտին ընդունելի չի լինի: Նա
սիրում էր այն ամենը. ինչ որ գեղեցիկ էր, անգամ

գաղտագողի սիրային տեսակցութիւնը նրա համար մի գեղարուեստական հաճոյք էր։ Յիշում էի, որ մեր սիրոյ ամենաբուռն գեղմունքի բոլէին նա իրան չէր կորցնում երբէք, իր շարժումները մնում էին նազելի, շուկր քաղցր ու քնքոյշ, անգամ իր արտաքինի մէջ նա թեթեւ անկարգութիւն տանել չէր կարողանում, ուր մնաց թէ յանձն առնէր տեսակցութիւն ոչ գրաւիչ պայմաններում։ Իմ մտածած հնարներից և ոչ մէկը գեղեցիկ էր, որ ես համարձակուէի յայտնել առանց նրան վիրաւորելու։ Կանայք միշտ աւելի հնարամիտ են սիրոյ մէջ,—մտածում էի ես,— եթէ Մարգարիտը կամենայ, գուցէ մի աւելի գեղեցիկ, աւելի խելացի միջոց գտնել կարողանայ։ Սակայն դրադուած նա այդ հարցով, թէ՛ ոչ, ես չգիտէի։ Նա միշտ այնպէս ուրախ էր ճաշի ժամանակ, իմ հարցերին պատասխանում էր զանազան կատակներով, որոնցից ես ոչինչ չէի հասկանում։ Երբ կամենար, նա միշտ գիտէր դառնալ անհասկանալի, առեղծուածական, ինչպէս մի սֆինքս։ Չուր չէր, որ ես նրան հէնց այդ անունը տուի սկզբից։

Գիշերը քանի գնում սեանում էր, և խաւարը լալիս էր իմ պատուհանի տակ իր անվերջ արցունքով։ Չայրոյթիցս քիչ էր մնում ես էլ լաց լինէի նրա հետ։ Ես լսեցի թէ ինչպէս հարեանուհիներս պատրաստում են քնել, ինչպէս Մարգարիտը մօր պէս հոգում է քրոջ պէտքերը, կատարում է նրա բազմաթիւ մանր քմահաճոյքները, մերթ ծիծաղում է նրա հետ, մերթ համոզում է երեխայի պէս։ Ետոյ կամաց—կամաց ամեն բան խաղաղուեց։ Ես էլ վեր կացայ, անկողին մտայ, գլուխս թաղեցի վեր-

մակի տակ, որ չլսեմ դրոից անձրևի կաթիլների միակերպ, վհատեցուցիչ ձայնը, այդ խեղդող խաւարի լացը, աշխատում էի մոռանալ ինձ, մի կերպ քուն մտնել մինչև յաջորդ առաւօտ, երբ գուցէ արև ծագի։ Ընութիւնը նորից հաշտ ժպտայ մեզ։ Սակայն իզուր, քնել չկարողացայ և թաւալւում էի անկողնումս տենդով բռնուածի պէս, ճմուռմ էի բարձս, գլուխս ցաւում էր, խեղդում էի օդի սակաւութիւնից, և լուսարացը դեռ հեռու էր։

Կէսգիշերն անցաւ։ հարեան սենեակից փոքրիկ իրարանցման ձայնն իմ ուշադրութիւնը գրաւեց։ Մէկը կամացուկ ցած իջաւ անկողնից և երեի կանգ առաւ լուսնի տակ մէջ, որովհետև շարժուելու ձայնը դադարեց։ Ես նստեցի և ականջ էի դնում, թէ ինչ է լինելու։ Ո՞վ էր արդեօք, Կլաւդիան, թէ՛ Մարգարիտը։ Ես համարեա հաւատացած էի, թէ դա Կլարան է, որ զարթնել է, ով գիտէ ինչ հրէշաւոր երազներից յետոյ, և այժմ գալիւցինացիայով բռնուած՝ պատրաստում էր մի սարսափելի խենթ բան անել, լուսամուտից վար նետուել, կամ քրոջը անկողնիցս, առաջացայ դէպի դուռը, որ հէնց փոքրիկ աղմուկ, կասկածելի ճիչ, խռնոց լսեմ թէ չէ, խորտակեմ մեզ բաժանող դուռը և օգնութեան հասնեմ։ Այս վատ գիշերն այնպէս տրամադրում էր ինձ դէպի սեւ մտքերը, որ ես երեւակայում էի խաւարի մէջ Կլարային, կիսամերկ, մազերը խոխ, աչքերը շուած ու կատաղի, բերանը ծռմած ու փրփրոտ, և նրա երկաթէ մատների տակ Մարգարիտը սոսկումից ու ցաւից այլանդակուած ու կիսա-

մեռ : Պատկերը զարհուրելի էր , և ես զգացի , թէ ինչպէս դողում եմ : Լսողութիւնս լարած՝ ես լուռ սպասում էի , իմ սեփական սրտի բարախիւնը , սաստիկ յուզմունքից՝ նա բռնուած թռչունի պէս աշխատում էր դուրս փախչել կրծքիս տակից : Սպա ես լսեցի , թէ ինչպէս խորհրդաւոր անձը շարժուեց զգուշութեամբ , կամացուկ , այնպէս որ ես հաղիւ էի կարողանում հետեւել նրա մերկ , Գեթե ոտներին ձայնին յատակի վրայ : Մի արկղ կամացուկ բացուեց ու փակուեց՝ հաղիւ լսելի քսոց հանելով , կրկին լուռութիւն . նա երեւի զարհեալ ակտիւ էր դնում : Մի՞թէ իմ կասկածները ճշտոււմ են , մի՞թէ Կլարան իր խենթութեան մի զարհուրելի վայրկեանում պատրաստուում է գործել մի անլուր ոճիր . գուցէ մի դանակ էր , որ նա դուրս քաշեց արկղից...

Սոսկումս զազաթնակէտին հասաւ , ես էլի մի քանի քայլ մօտեցայ դրանը , հետեւում էի , կուրծքս սղմում , ներս էր ընկնում և կրկին ուռչում , բարձրանում , շունչս դուրս էր գալիս ընդհատ—ընդհատ հառաչանքներով : Բռնեցի դրան կանթը ու մոտածում էի , էլի մի այդպիսի ձայն . և ես կը քաշեմ կառաղի թափով :

Հաւատացած էի , ինչքան որ ամուր լինի դուռը , այնուամենայնիւ կը խորտակեմ . Մարգարիտի թեթեւ ճիչը միանգամայն բաւական էր , որ ես երկաթէ պատուարներ փշրելու կարողութիւն ստանայի : Սպասում էի... և յանկարծ լսեցի , թէ ինչպէս նա մեղմիւ քայլեց դէպի իմ դուռը... մի բանալի ներս սողաց կողպէքի մէջ , պտոյտ գործեց , և սլոզպատը չոր , անախորժ ձուռց արձակեց : Նս աւամայ յետ—յետ քաշուեցի դէպի իմ անկողինը և

կանդ առայ քարացած... մի վայրկեան , միայն մի վայրկեան դիտուս անցաւ մի երջանիկ միտք՝ ինչպէս փայլակ , ցնցեց ու չմեղրեց ինձ... իսկ եթէ այս բոլոր հրէշաւոր կասկածներս անհիմն են և դուռը բաց անողը հէնց Մարգարիտն է... սիրող կինը ինչե՞ր չի կարող հնարել : Բայց այդ միտքը մինչև վերջը տանել , լրացնել չկարողացայ , նրա բոլոր մանրամասնութիւնները նոյն իսկ ըմբռնելու անկարող եղայ : Այդ միտքն այնքան աներեւակայելի , այնքան երջանիկ էր , որ նրա ծնունդն անգամ , ինձ չմեղրեց , մաւածելու կարողութիւնս դադարեց , աւելի հետուն տանել չէի կարող , արիւնը յանկարծ կանգ առաւ երակներին մէջ... Դուռը կամացուկ բացուեց , և իմ առաջ խաւարի մէջ ծրարուեց մի կանացի սքանչելի պատկեր : Միանգամայն ինձ կորցրած այս անակնկալ , աներեւակայելի երջանկութիւն՝ ց՝ ես արդէն պատրաստուում էի ակամայ լուծելու ճշալ՝ « Մարգարիտ »... բայց նոյն բոլոր ուժով ճշալ՝ « Մարգարիտ »... բայց նոյն վայրկեանին բազուկներին մէջ զգայի նրա լիքը ու քնքոյշ մարմինը , և չթեւեքներին վրայ հեքս մարեց մի լոց համրոյրով... Նա՛ էր... ես նուազեցի՝ այնքան երջանկութիւնը տանելու անկարող... թափուիր , անձրեւ , թափուիր հազար դարեր , և « թափուիր , անձրեւ , թափուիր հազար դարեր » . թող այս գիշերը էլի սեանայ և շարունակուի անվերջ... երեւի վերջին բառերը ես մրմնջում էի , որովհետեւ Մարգարիտը բռնուած եղնիկի պէս դողդողում էր իմ բազուկների մէջ և բերանս փակում ձեռքով :

— Սո՛ւս , սո՛ւս , երեխայ , փախուկով ասում էր նա , զարհուրելի է , եթէ նա լսի , հասկանո՞ւմ ես , զարհուրելի՛... բայց նա չի լսի... նա միշտ քնում է մինչև լուսարաց... Ժամացոյց կայ... հա՛ ,

այսպէս, լուցկի էլ պատրաստի՛ր... երեք օր է փնդրում եմ դրան բանալին, այսօր վերջապէս կարողացայ գտնել խոհանոցում և վեր բերի... դէ սո՛ւս, սո՛ւս:

— Այդ դ՞ու ես... մի՞թէ այդ դու ես, օ՛, ես կը մեռնեմ, եթէ դու լինիս... այդ անկարելի է... այդ անկարելի է... ես ի՞նչպէս կարող եմ երկնքից ասող խլիւ և գրկել այսպէս...

— Սո՛ւս, սո՛ւս, թէ չէ կ'երթամ, զարհուրելին է, եթէ նա իմանայ, հասկան՞ում ես, ի՛մ հոգի... ես քեզ համար արել եմ անկարելին անհնարինը... դեռ երբէք մի կին այսքան յանդուգն չի եղել... ոճրի մօտ՝ եմ, շա՛տ մօտ... այս ի՞նչ արի, Տէր Աստուած... տես նա չգարթնի՛ր, նայի՛ր, ականջ դիր, մի՞թէ զարթնեց. շարժուեց... լո՛ւս է, լուս է այսպէս:

Օ՛, այն փափսոյը խաւարի մէջ, մեղմ, գուրգուրիչ ու սարսափելի, նրա հմայիչ ձայնի իւրաքանչիւր հնչիւնը որպէս մի երկնային երաժշտութեան ամենանուրբ խաղ ընկնում էր իմ վրայ, և ես լուծւում, չքանում էի ասես մի դիւթական անձրևի կաթիլների տակ:

— Մարդարի՛տ... ես մեռնում եմ, այսքան երջանկութիւն տանել անկարելի է, սարսափելի է... միայն այս սէրը բաւական է տիեզերքը զարդարելու համար... կեանքի ցաւը սրան դիմանալ չի կարող...

— Սո՛ւս, սո՛ւս...

Եւ նա փաթաթւում էր ինձ՝ ինչպէս բաղնիքը ծառի՛ն պի՛նդ, պի՛նդ՝ մերթ խեղդում էր իր շշուկը, մի վայրկեան ականջ դնում, ապա կրկին տաք

համոտցում վանում իր երկիւղը: Եւ մենք փոխադարձաբար պատուիրում էինք իրար, ուել, և, իւրաքանչիւրս այնուամենայնիւ մի բան էր գտնում ասելու, միշտ մեղմիւ, միշտ փափսուկով: Լուս թիւնն էր խօսում մեր շրթունքներով, նա՛ որ օրերի, շաբաթների ընթացքում մեր հոգիների մէջ մեղմիւ կերտել էր մի կախարդական աշխարհ, ուր ամեն ինչ կեանք էր, բոյր ու սէր: Եւ մենք խօսում էինք այն սիրուց, մաքուր, գեղեցիկ սիրուց, որ մեր բախտերը խառնել էր իրար և պիտի լուսաւորէր այնուհետև մեր ուղին, պիտի փալլ և գին տար մեր գոյութեանը: Մեր իւրաքանչիւր մեղմ շշուկի, զգոյշ ձայնի իւրաքանչիւր ելևէջի մէջ լուռւմ էր այն անբիծ, քնքոյշ զգացմունքը, որ յատուկ է իսկական սիրուն, որ մարմնից աւելի հոգուն է խօսում և երազանքների մէջ մեղմիւ օրորում է մարդու երջանիկ էութիւնը:

Երբ խօսում էինք, մենք ցնցում էինք մեր ձայնի շեշտից, այն աստիճան յոյզ ունէր նա, իսկ երբ լուռւմ էինք, մեր հոգիները փոթորկուած ու բոցոտ՝ վառում էին մեր շրթունքները մի բան ասելու, ճշալու, կանչելու անյազուրդ ծարաւով: Լուել անկարելի էր, խօսել նոյնպէս: Եւ յանկարծ ես զգացի, թէ նա սարսուաց բռնուած եղնիկի պէս:

— Ես վախենում եմ, ասաց՝ նա կարճ լուս թիւնից յետոյ,

— Ինչի՞ց, իմ ընկեր:

— Խաւարից. լսիր՝ ինչպէս նա լալիս է դրսում. ինձ թւում է, թէ նա մի հսկայ սուգ է անում, որի մէջ ես բաժին ունիմ, ինձանից ծածուկ:

— Սքանչելի մանուկ, հէքիաթները քեզ հան-

ցիկ, աւելի գրաւիչ, քան քնի երազները : Իմ երազը սքանչելի էր . նրանից մնացել էր մի անուշ բուրմունք, որ լցրել էր իմ սենեակի օդը, պարուրել էր ինձ, և որի մէջ ես նստած էի այժմ այնչափ երջանկութիւնից հարբած : Որքան ասորեցի... էութիւնս յոգնած էր, ծանրացած գլուխս ընկաւ բարձի վրայ և այն փոքրիկ սանրը կրծքիս պինդ-պինդ սղմած՝ քնեցի խորը, երջանիկ քնով :

XII

Անձրեւը դադարել էր . ցօղաշատ, խոնաւ ու մռայլ օր էր, ծառերի տերեւների վրայից անկաշուն կտկոտոցով վար էին ընկնում ծանրացրած վերջին կաթիլները . հէնց որ թեթեւ հովը սուլում, չարժում էին նրանց : Խոնաւութեամբ յոփացած օդը մրսեցնելու չափ ցուրտ էր, բայց և այնպէս ես դուրս եկայ և անորոշ կերպով քայլում էի դէպի հեռուն :

Հոգիս ծով էր կտրել յորդացած զգացմունքից, և ես դուրս եկայ իմ երջանիկ էութիւնը տալու հովերին, մասւմաս բաժանելու ծառին, ծաղկին, ժայռին, սարին ու ձորին, ամենքին աւելու, ճշարու, թէ ես երջանիկ եմ : Մի զօրեղ զգացմունք երբէք մի հատիկ կրծքի մէջ, մի յարկի տակ պարտակուել չի կարող, նա պէտք է բաժանուի : Լայնարձակ ընութիւնը հրապուրում էր ինձ, և ես քայլում էի թեթեւացած՝ տանելով իմ կրծքում կենսական եռանդի մի հզօր բոց : Այդ ժամին այնքան բան կ'ուզէի անել, այնքան գե-

ղեցիկ, բարի, մեծ գործեր : Գեղեցիկ սէրը իմ հոգին դարձեալ էր մի բացուած ծաղիկ մեծ ներշնչումների համար : Ես սիրում էի, սիրուած էի, և այս գիտակցութիւնը խորունկ ու սիրուն՝ համապատասխան արտայայտութիւնն էր վնդրում աշխարհում :

Հորիզոնի վրայ լեռները կարծես յոգնած մառախլապատ երկնքի ծանրութիւնից՝ կայր հովերի թափով դժգոհութեամբ ցնցում էին իրանց անտառէ բաշերը և հեռու մղում սպիտակ կամ գորշ ամպերի անվերջ կարաւանները : Եւ հալածական ու անհանգիստ այն ամպերից երկրի վրայ քաշ էին ընկել գունատ, վախլուկ ստուերներ, որոնք վաղում էին իրանց եթերային քոյրերի յետևից, վաղում էին իրանց երկնքին, նրա ազատ բարձում էին՝ երբէք երկնքին, նրա ազատ բարձունքներին չհասնելու համար : Նրանց յեղեղուկ ոտների տակ մի պահ մթաղնում էին ձորերն ու դաշտերը, իսկ լեռնալանջերի անտառները սեւում էին, ապա ամպերի արանքում բեկրեկուած դաղջ շողերի անզօր ու տխուր փայլի մէջ մեղմիւ հեռւմ մշուշի տակից :

Եւ ամպերը սահում էին իմ գլխի վրայով . իմ հոգու պէս նրանք էլ էին հարուստ ու զեղում, բայց գնում էին բարիքը ցօղելու տառապող երկրի վրայ : Ստուերի պէս մի թախիծ իջաւ իմ սրտին . ինչ էի անում ես, դուրս էի եկել իմ սրտին . ինչ էի անում ես, որովհետեւ երջանկութիւնս բաժանելու սարին, ձորին ու դաշտին . եկել էի մայր ընութեանն ասելու, թէ «Ի՛նչ է, քի՛չ է»... մրմնջում ես բախտաւոր եմ : «Ի՛նչ է, քի՛չ է»... մրմնջում էին իմ շրթունքները . սէրը միթէ անհատական հաճելի երազների աղբիւր է միայն, ինձանից դուրս մեծ կեանքը կար, միշտ սեւ, սեւ...

— Է՛յ, ծերունի, այդ ի՞նչ ես անում:

Ծերունին կանգ առաւ, թեով սրբեց ճակատի քրտինքը, կրօնեց կնճիռների տակ կորած խորը աչքերը ու լուսթեամբ նայեց ինձ առանց յոդի ու դարմանքի: Բայց հարցս յիմար էր, անմիտ, ծիծաղելի, ես տեսնում էի, թէ նա ինչպէս իր պառաւ, վախտ կնոջ հետ քաշ է տալիս մի անագին կոճղ դէպի վեր, ուր ծխում էր նրանց խրճիթը: Կոճղը անտառից բերել էր նախընթաց օրուայ հեղեղը, հաստ էր, ծանր ու անճոռնի. բայց երեւի պէտք էր տանել, վառելիք էր, և երկու ծերերը քաշում էին ցեխերի մէջից, քաշում էին, վարելով խոնաւ գետինը, հեռւում էին, տնքում, քրտնաթոր ու տանջուած: Այս բոլորը տեսնում էի, գիտէի այդ կոճղի, այդ քրտինքի, հեքի, տանջանքի տակ ծածկուած գաղանիքը, մութ գոյուած թիւնների նոյնքան մութ տառապանքը, էլ ինչո՞ւ հարցրի, ինչո՞ւ կանգնեցրի: Խօսել էի ուղում, միայն խօսել, մի լաւ բան ասել ու յիմարացայ: Ծերունին շարունակում էր նայել ինձ, պատասխանի փոխարէն նա իր թուխ ու կոշտացած ձեռքը մեկնեց դէպի վեր, դէպի փոքրիկ խրճիթը, որ կծկուած էր բլրի լանջին ինչպէս դողդողացող մուրացիկ, ապա դարձաւ կնոջը:

— Բաշի՛ր, պառա՛ւ:

Վերստին լծուեցին երկու ծերերը, վերստին կոճղը սկսեց վարել խոնաւ գետինը ոլոր-մոլոր ակօսով դէպի վեր, դէպի վեր: Ես միառժամանակ քայլում էի նրանց յետեւից առանց համարձակւելու խօսել, զգում էի, որ էլի յիմար բան կ'ասեմ, միայն քայլում էի՝ հայեացքս յառած

այդ ծոմաւող, խղճուկ թիկունքներին, այդ այլանդակ կոճղին, որ հող վարելով գնում էր դէպի վեր այն խրճիթում կեանք ու ջերմութիւն սրփռելու ձմրան դաժան օրերին, դէպի վեր, դէպի վեր... Չմօտենա՛մ արդեօք, կախումս այդ կոճղից և մենւնեակ քաշեմ հանեմ խրճիթի մօտ, մտածում էի ես. քայլերս արագացրի և յանկարծ կանգ առայ... ամաչում էի այն ծերերից, ինձ թւում էր, թէ նրանք կ'ասեն՝ «ծիծաղելի է քո արածը, կեանքի ցաւը դրանով մաղի չափ անգամ չի փոխուի, հանդիստ ձգիր մեզ ու գնա»: Ահ, այս մարդիկ, այս հնազանդ ճակատները, այս ցաւայա մարդիկ, որոնց կրէք չես ճաւոտ, տառապած դէմքերը, որոնց կրէք չես ճաւոտ, նաչի, ապրում են ու հեգնում, նրանց հոգին մութ բնութեան մի մասն է, և յատկապէս այն մասը, ուր ցաւերն են դարբնուում, յարաւա երկունքն է ճգնում:

Յետ դարձայ և շարունակեցի ճանապարհս դէպի հեռուն, և կեանքի թախիծը քայլափայլ սողում էր իմ յետեւից: Գիւղից դէպի դաշտն էին գնում ծերեր, երիտառարդներ, մանուկներ, հաղարդախնի կարիքն էր այն, որ գալարւում, փրււում էր և այն երկու ծերերի պէս սեօրն էր լալիս: Ահա և փոքրիկ աղջիկը իր այծիկի հետ, իմ հին ծանօթները, ամբան սկզբից քանի՛ քանի անգամ եմ տեսել այդ զոյգը: Աղջիկը պարանով դարձեալ քաշ է տալիս կենդանուն, և երկսով էլ գոհ են, որ անձրեւոտ օրերից յետոյ վերջապէս արձակ դաշտեր են դուրս գալիս:

— Բարեւ, ի՛մ փոքրիկ, այժմ արածելո՞ւ ես տանում:

Պատասխանի փոխարէն նա ժպտաց ու կարմրեց. երեւի ուզում էր ասել՝ «խնայի՛ւ, տեսնում ես, էլ ի՛նչ ես հարցնում»։ Եւ արդարեւ մի բարձրովին աւելորդ հարց. ես լաւ գիտէի, որ նա արածելու է տանում իր այծը, բայց խօսեցրի նրան մի լաւ բան ասելու, նրան ուրախացնելու ներքին մղումով։ Ես նամանում էի այն մարդին, որ յանկարծ դանձ է գտնում և ուզում է ամենքին բաժանել, ամենքին բախտաւորեցնել և չգիտէ ինչպէս։ Գեղեցիկ սիրոյ բեղուն զգայմունքը իմ հոգում յորդացած գետի պէս դուրս էր թափւում ափերից։ Ես ուզում էի ամենքի հետ խօսել, ամենքի հետ բաժանել իմ հոգին և մի տարօրինակ հակասութեամբ ինչ որ ասում էի յիմար էր դուրս գալիս։ Ես յիմարացայ նոյնիսկ այս փոքրիկ աղջկայ առաջ։

— Մայրիկս ասաց, որ տանում արածացնեմ, քանի որ է, դուրս չի գնացել այծը։

Փոքրիկ աղջիկն էր խօսում առանձ ինձ նախելու։ Կեանքի, կարիքի գիտակցութիւնն ունէր այդ փոքրիկ գլուխը, և ասածը խելացի էր, ինձ ճշում էր։

— Հա՛, այդ լաւ է, տար, տար, թող արածի,— շտապեցի պատասխանել, որ խօսակցութիւնը կնքուի. ինչ որ ասում էի, ինձ զայրացնում էր իր յիմարութեամբ։

— Փախչում է, որ թողնեմ, կը փախչի, էլ բռնել չեմ կարող. այնպէս է վազում։

— Չա՞րն է։

— Հա, շատ չարն է, սիրում է հէնց մենակ լինել, չուտ արի,— դարձաւ նա իր այծին՝ ուժով

թափ տալով պարանր։ Նրանք էլ միւսների հետ գնացին հեռու, հեռու, դէպի մարդագետնները, միառժամանակ ես լսում էի փոքրիկ աղջկայ գեղջուկ երգը, յետոյ այն էլ լռեց։

Ես մնացի մենակ իմ մտքերի հետ և յետ դարձայ տուն. այնքան բան ունէի ասելու Մարգարիտին։ Մտածում էի պատմել նրան իմ այդօրւայ տպաւորութիւնները, փոխ նրա առաջ իմ խոհերը և լսել նրան, որ միշտ այնպէս խելացի էր։ Կոճղը քաշող ծերերի ծոմաւած մէջքերը իմ աչքի տառջն էին։

Քայլում էի և մտմտում ինքս ինձ. «Ամենագեղեցիկ, ամենաբուռն սէրը դարձեալ մի նեղ, ետասէր զգացմունք է, եթէ նրանից անմասն է մնում մեծ կեանքը, որ յորդացած հեղեղի պէս անցնում է՝ փչրելով այնքան խեղճութիւններ։ Իսկական գեղեցկութիւնը կեանքի մէջ իրագործուած բարիքն է։ Անհատական երջանկութիւնը մի անկարելի ցնորք է, երբ կեանքն իր ամբողջութեամբ ցաւազին ճիչերի, խեղդուած հառաչանքների մի հսկայական համերգ է։ Սէրը մի ամպ չէ, որ արագութեամբ սահում է երկնքի ետքից եթերային թևերով՝ առանց մի կաթիլ ցօրեսից եթերային թևերով՝ առանց մի կաթիլ ցօրելով փափկացնելու աշուած, պապակուած երկիւղով փափկացնելու աշուած, հաւատացած էի, որ Մարգարիտը իր պայծառ, հասուն խելքով, իր խորին տրամաբանութեամբ ինձ այնքան նոր ճախարհներ ցոյց կուտայ կեանքի մէջ գեղեցիկը նապարհներ ցոյց կուտայ իր հրաշագործ սիրով։ Նա որ բարիք դարձնելու իր հրաշագործ սիրով։ Նա որ այնպէս բմբռնում էր կեանքի լուռ թափիծը, նրա միացող յարատե մէքը, կը հասկանար անշուշտ

— Որ փախչես, կը բռնեմ և կը նստացնեմ տեղդ :

— Դէ բռնիր : Եւ նա վերկայաւ, արագ արագ քայլել սկսեց սենեակում՝ չարաճճի հայեացքը միշտ ինձ վրայ : Ես վար դրի վրձինս, հեռեւում էի նրա գողտրիկ խաղերին : Նա լաւ էր տրամադրուած :

— Եթէ փորձես վեր կենալ, նոյնիսկ մի փոքրիկ շարժում, և ես կը փախչեմ դռնից դուրս :

Ես շարունակում էի նայել առանց շարժուելու, մինչդեռ նա իր աննման հասակով տարւում էր այս ու այն կողմ, կրունկներով աղմուկ էր հանում յատակի վրայ, իրար խառնում աթոռները : Այդ բոլորն այնքան գեղեցիկ էր, այնպէս գրաւիչ, նրա շարժումներն մէ՛ջ այնքան անարուեստ շնորհք, նազանք կար, որ ես հմայուեամ՝ չէի էլ մտածում վերկենալ և միայն նայում էի, նայում էի ազա-հարար :

— Այ, այսպէս. վեր կենալ չես համարձակուի, տեղումդ քար ես կտրել. եթէ նկարել կարողանայի, ես կը նկարէի քեզ, զարմացած երեխայի պէս ես, դե՛. Թէ որ այդքան խելօք էս, ես կը նստեմ տեղս :

Նա քաշեց մազերս, ծիծաղելով կրկին տեղ բռնեց իմ առաջ նախկին դիրքով : Ես վերսկսեցի ընդհատուած աշխատանքս, բայց այնուհետեւ նա դարձեալ մի քանի անգամ ընդհատում էր իմ գործը իր չարաճճի խաղերով : Մերթ մի թիթեռ էր նրան զբաղեցնողը, մերթ մի թռչուն կամ մի բզեզ : Ներս մտաւ տանտիկներ :

— Սքանչելի է՝ բացականչեց նա՝ միամիտ ժպիտն երեսին. — սքանչելի է, երբ ես ձեզ տես-

նում եմ այգուէս, յիշում եմ իմ գոյգ ծիծեռնակներին. նրանք միասին աշխատում էին ու երգում, բոյն էին շինում. գողտրիկ գոյգ էր. ես չատ եմ սիրում թռչուններին, այնպէս լաւ են : Յետոյ նրանք փոքրիկներ հանեցին, իմ աչքի առաջ կերակրեցին, մեծացրին ու թոցրին : Ամեն աշնան գնում էին ու դարնանը յետ դալիտ, բոյնը կարկազնում էին ու դարնանը յետ դալիտ, փոքրիկներ հանում ու տում, դարձեալ երգում, փոքրիկներ հանում ու թոցնում : Եւ այսպէս տարիներ : Երբ նրանք չուում էին, ինձ միշտ թւում էր, թէ ինձ մնաց բարով են ասում ախրութեամբ, կարծես վախենում էին իրանց հեռաւոր ճամբորդութիւնից : Նրանք հեռու են գնում, այնպէս չէ՞, շատ հեռու : Նայեցէք, նրանց բոյնի խղճուկ աւերակները դեռ երեւում են այնտեղ :

Ես ձանձրանում էի՝ անհամբերութեամբ սպասելով, որ պառաւը վերջացնի իր շաղկապաւորութիւնը : Մարդարիտը լուծւում էր խորին ուշադրութեամբ, ինչպէս փոքրիկ մանուկը կը լսէ իր տատի հրաշալի հէքիաթը : Բայց տանտիկները լոեց ամենայն անտարբերութեամբ և սկսեց դասաւորել կանգնեց, մօտեցաւ լուսամուտին և ուշադրուկանգնեց, մօտեցաւ լուսամուտին և ուշադրութեամբ նայում էր ծիծեռնակներին աւերուած բոյնին :

— Յետոյ ի՞նչ եղան ծիծեռնակները, դարձաւ նա դէպի տանտիկները, որ շարունակում էր յարդարել սենեակը՝ ըստ երեւոյթին բոլորովին մոռացած և իր պատմութիւնը, և՛ մեզ :

— Ծիծեռնակները... նրանք մի անգամ գնացին, էլ յետ չեկան :

— Ո՛հ, այս պառաւը, բացականչեցի ես
սրտնեղած :

Ի՞նչ մեղաւոր է այդ խեղճ միամիտ կինը, որ կեանքի հէքիաթները սարսափելի են. քեզ ասել եմ, որ Նիրվանան լաւագոյն իմաստութիւնն է. է՛հ, թողնենք այդ էլ, ինքդ ասացիր քիչ առաջ, որ կեանքում տմն ինչ փախչում է. բոլորն, ինչ այսօր կայ, վաղը կամ նոյնիսկ մի ժամ յետոյ կա-
րող է չլինել, աւելի լաւ է նկարիր և մի՛ զայրանար:

Ես լսեցի, որպէսդի նա շուտով մոռանայ որ-
խուր միջնադէպը. վրձինը ձեռք առայ, շարունա-
կեցի ընդհատուած գործս, բայց նրա դէմքն էլ չէր
բացուում: Եւ որքան գրաւիչ էր նա իր ակրու-
թեամբ: Երբ նայում էի այդ թախծապատ, բարձր
ճակատին, խորունկ կապուտակ աչքերին, որոնք
թարթում էին անուրջների միջից, ինձ թւում էր,
թէ զեղեցկութեան մի ծով է առաջս, հմայիչ կա-
խարդական ծով, որի հրաշալիքները անծայր են,
որպէս իր ափերն ու անդունդները: Տխուր գե-
ղեցկութեան պրէզիան անհուն է: Անդունդները
պրպտող արծուի պէս ես աշխատում էի թափան-
ձել այդ անհունութիւնը, լսնել արձանացնել կը-
տաւի վրայ նրա նորագոյն խաղերը, որոնք նոյն-
քան սիրուն են և նոյնքան վաղանցուկ, որքան
արշալոյսի գոյները: Մ, սիրած ու գեղանի կնոջ
ակրութիւնը... դա նոճինքով եղերուած մեղա-
մարդն ու վճիռ լծակ է, ուր մարդ իր պատ-
կերը միշտ գտնատ է, տեղնում, և որը իր ափերին
ժպտացող հոգուց արցունքը էլ է ուզում: Կանացի
այս գողտրիկ պատկերի առնջ հայեացքս մթնել
էր, միայն երեւակայութիւնս էր գործում տենդոս

ինքնամոռացութեամբ: Ես կարծես մի հարուստ ու
կախարդական ընտելեան միջից դիմում էի դէպի
հեռաւոր լոյսը, որ քանի գնում՝ այնքան բոցա-
վառում եւ յափշտակում, շաղկում էր ինձ: Չեռ-
գըս աւելի եւ աւելի թափ էր առնում եւ երեւա-
կալութիւնս թւեր:

կալութիւնս թեւեր :

Ես նման էի այն անապատականին , որ տա-
րիների ծանր տքնութիւնից յետոյ մի հրաշալի և
երջանիկ տեսիլքի մէջ բռնոււմ է գերազոյն սրբու-
թիւնը և աշխատում է այն ամբողջապէս իր հոգու-
մէջ ամփոփել : Ես էլ տարիներից յետոյ բռնել էի
իմ երազը , և այժմ , երբ ուզում էի նրա պատկերն
իր բոլոր գրաւիչ մանրամասնութիւններով դրօշմել
հոգուս վրայ , զարմանքով տեսայ , որ նա վաղուց
ի վեր այնտեղ է , Հոգիս մի կաղապար էր , իսկ
և իսկ այս տեսիլքի ձևով , որ սէրը եկաւ ու լցրեց
ծանօթ պատկերով : Երեակալուծեանս հետ խաղա-
ցող սքանչելի ձևերը , այս գեղանի դէմքի թովիչ
մանրամասնութիւնները այն աստիճան ծանօթ էին
լինձ , որ եթէ յանկարծ կուրանայի , դարձեալ աւելի
լաւ կը տեսնէի , քան լաց աչքով :

Ես ամբողջով էի առանց նայելու : Ան-

լաւ կը տեսնէի, քան իաց աչքով : Ան-
եւ վրձինս շարժում էի առանց նայելու : Ան-
խառն ու բուռն զգացմունքով փոթորկում իմ հո-
գին յափշտակութեան այս դերագոյն վայրկեանում
իւր ծոցից դուրս էր մղում կանացի սքանչելի ձեւերը
ինչպէս ստեղծագործող, հզօր ոյժ, ինչպէս մայր
բնութիւնը, որ երկունքի անյուսի ձիգերով կերտում
է այնքան աշխարհներ, ծնում է այնքան կեանքեր :
Առջեւ նստած հմայիչ կինը իսկապէս իմ հոգումն էր
ապրում, և նրա բոլոր ձեւերը իմ ներքին զգաց-
մունքի բոցերի մէջ զտւած՝ անխառն ու կատար-

եալ դեղեցկութեամբ դուրս էին գալիս և աչքիս առաջ կանգնում: Դեռ երբէք ես այսպէս խորունկ կերպով չէի դպացել ստեղծագործող արուեստի մեծ պօէզիան:

Աստուծութիւնն էր շարժում իմ ձեռքը:

— Դու ինչ տարօրինակ ես, ինչ պատահեց քեզ, չաչքերդ փայլում են, կարծես ինքնամոռաց յայտակութեան մէջ լինես:

— Գեղարուեստը պաշտամունք է մի գերագոյն էակի, մի՛ շարժուիր, խնդրում եմ:

— Դու այնքան քիչ ես նայում նկարելի, որ կարելի է ասել՝ փակ աչքով ես նկարում:

— Այո՛, իմ ընկեր, ես քեզ կարող եմ նկարել նոյնիսկ առանց նայելու, և իմ գործը այնուամենայնիւ կատարեալ կը լինի: Երբ արուեստը մղումն է ստանում սիրուց, նա ամենակարող աստուած է: Ինձ թւում է, թէ նկարել, կերտել, քանդակել կարելի է միայն այն, ինչ մենք սիրում ենք խորապէս: Չոր, փշացած սրտերը միշտ ամուլ են: Եթէ այս աշխարհը մի աստուած է՝ յօրինել, ապա նա պաշտում է իր ձեռագործը, որի յաւիտենական զաղափարը իր հոգուց է դուրս քաշել ինչպէս իր էութեան մի կտորը:

Դուրս կամացուկ բացուեց և չէմքի վրայ յայտնուեց տանտիկինը:

— Օրիորդը զարթնեց ու ուղեց տեսնել, թէ պարոնն ինչպէս է նկարում ձեզ, տիկին, ասաց նա ժպտալով, ահա նա էլ եկաւ:

Եւ նոյն վայրկեանին պառաւի թիկունքից երևաց օրիորդի վախկոտ, գունատ պատկերը իր հանգած աչքերով, իր մեղմ դիմադեքով. նա մի վայրկեան զաղաազողի նայեց մեզ տանտիկինոջ ուսի վրայից,

ապա թողեց ու փախաւ դէպի վեր, իր սենեակը: Մենք լսեցինք միայն նրա բարձրաձայն քրքիչը, որ հնչուեց աստիճանների վրայ, և յետոյ դրան ձայնը, որ թրխկոցով բացուեց ու խփուեց: Ես մնացի չուարած. Մարգարիտը ոտքի կանգնեց գունատուած. մենք իրար նայեցինք ակամայ, և անշուշտ մեր մտքերը նոյնն էին: Տանտիկինը առանց մտածելու մեզ մասնել էր. կատարուածը անախորժ էր, չամեղ մասնել էր. կատարուածը անախորժ էր, չափազանց անախորժ: Մարգարիտը չտապեց դէպի վեր, ես մնացի ընկճուած ու դժկամակութեամբ նայում էի այս խղճուկ պառաւին, որ ըստ երեւոյթին լնաւ չէր հասկանում, թէ ինչ կատարուեց:

— Ներս մտայ, զարթնեց, — պատմում էր նա միամտաբար. — այնպէս ուրախ էր, ծիծաղում էր, կատակներ էր անում: Հարցրեց քրոջ մասին, ապա՛յ ի՛նչ երեքսումն է, պարոնը նրան նկարում է: Նա աւելի ուրախացաւ: «Պարոնն այսպէս երկար, երկար մազեր ունի» ասաց, ձեռքով զանազան շարժումներ արեց ու ծիծաղեց: Այնպէս լաւ էր ծիծաղումներ արեց ու ծիծաղեց: Այնպէս լաւ էր ծիծաղում: Յետոյ ասաց՝ «զնանք տեսնենք ինչպէս է նկարում»: Ես հագցրի, եկանք, հազիւ ձեզ տեսաւ: «Վախաւ ծիծաղելով: Ծառ է ծիծաղում, — վերջապէս... խեղճ աղջիկ:

Ես այլևս նրան չէի լսում. ամբողջ ուշքս կենտրոնացել էր պատահածի վրայ. Մարգարիտի գունատ պատկերը մի վայրկեան չէր հեռանում աչքիցս: Ծուռ-տով վերի սենեակից խառնիխուռն ձայներ լսուեցին. ես ծանօթ էի ասդ. ձայներին, սկսում էր մէկն այն ներվային դրութիւններից, երբ այդ խեղճ հիւանդը դառնում էր անտանելի: Ես լսում էի, թէ

ինչպէս նա փոխառփոխ ծիծաղում է, լալիս, ճշում
դէտեղէն չպրտում ձեռքի տակ ընկած իրերը: Ի՞նչ
էր պահանջում այդ խեղճ խեղաթիււրուած հոգին,
ինչո՞ւ էր այդպէս ազդել նրա վրայ մեր երկուսին
միասին տեսները, ես չգիտէի, բայց նրա աղաղակ-
ները քրքրում էին իմ հոգին: Սիրտ չէի անում վեր
բարձրանալ իմ սենեակը, վախենում էի սարսափելի
բաներ լսել: Մի ժամանակ նրա այսպիսի կացու-
թիւնը զարթեցնում էի իմ հոգում այն հասկանալի
կարեկցութիւնը, որ զգում եմք մեր նմանի դժբախ-
տութեան առաջ: Այդ աւերուած հոգին ինձ յու-
զում էր ինչպէս մի տրորուած ծաղիկ, փշրուած
տունիկ կամ մի թեւակոտոր թռչուն, որ վեր խոյա-
նալու իր ցաւոտ անկարողութեան մէջ մերթ լուռ
նայում է դէպի բարձունքները, մերթ անողուտ
փորձեր է անում՝ ճշալով ու թրսրատալով գետնի
երեսին: Խորունկ, ազնուացնող մի կարեկցութիւն
էր այն, որի տակից չէին ցցւում խղճի խայթի թու-
նաւոր փշերը: Այժմ ես դարձեալ ցաւում էի, բայց
անորոշ կերպով զգում էի, որ կատարուածի մէջ
անմասն չեմ: Ես այն մարդի կացութեան մէջ էի,
որ մի դժբախտ դիպուածով ճանապարհի վրայ ոտ-
քով տրորում է մի անմեղ արարած, ապա աչքերն
անզօր արցունքով լի՝ տեսնում է իր զոհի ցաւոտ
գալարումները:

Եւ սրտածմբիկ աղաղակները արունակում էին
լսուել վերից. դուրթիւնս դառնում էր անտանելի:
Տանտիկինս վաղուց էր դուրս գնացել՝ թողնելով,
որ ես անձնատուր լինեմ իմ ծանր խոհերին: Չըզի-
տէի ինչ անել, վերեւ գնալ, թէ՞ փախչել դուրս,
վրձինը ձեռքիս, սիրածս կնոջ կիսատ պատկերն

առաջիս, և հոգիս աղմկուած անորոշ երկիւղի և
խղճի խայթի զգացմունքով՝ եւ քարացել էի տե-
ղումս: Յանկարժ ներս ընկաւ Մարգարիտը՝ յուզ-
ւած, աչքերն արցունքով լի, շտերն անկարգ, ինչ-
պէս ճողոպրած ու փախած մէկի ձեռքից:

— Սարսափելի է, սարսափելի է, բացական-
չեց նա՝ նետուելով բաղաթափ վրայ և գլուխը
ձեռքերի մէջ առած. սկսում է փոթորիկը. տարի-
ներ լուրթիւնը խզուեց, յարը խօսեց... Նա ասում
էր, որ ես խլում եմ քեզ նրանից, նա հաւատացած
է, որ դու նրան ես սիրում, իսկ ես մէջ եմ ընկել
է, որ դու նրան ես սիրում, իսկ ես մէջ եմ ընկել
է, որ դու նրան ես սիրում էր ինձ, մօրս, աշխարհը,
խանդարելու, անիծում էր ինձ, մօրս, աշխարհը,
թող երթայ, հեռանայ ասում էր, ո՛չ ինձ, ո՛չ քեզ,
թո՛ղ նա էլ գնայ ծովերի տակը, հասկանում ես,
ծովերի տակը. հին պատմութիւնը յիշեց այնքան
տարիներից յետոյ առաջին անգամ, Սարսափելի
է... կեանք, ցաւերի պարտէզ:

Ես խօսք չունէի ո՛չ մխիթարելու, ո՛չ պատաս-
խանելու, ես նմանում էի լեռնալանջի այն վիրաւ-
ւորին, որ տեսնում է իթերում իր գլխին ուռածնող
արծիւ, և բաց է թողնում իր վիրաւոր կուրծքը,
որ նա իջնի ու քրքրի: Կեանք, ցաւերի պարտէզ,
ինչ լաւ է ասում. մոտածում էի ես:

— Ի՞նչ պէտք է, անել, Տէ՛ր Աստուած, — չա-
րունակեց Մարգարիտը՝ գլուխը բարձրացնելով.
— ո՛ւն, այս նկարը, բացականչեց նա յանկարժ,
վերկացաւ, թափով խից ու ճմուռն ձեռքերի մէջ:
— Ի՞նչ արիր, ի՞նչ արիր, — բացականչեցի ես,
բայց արդէն ուշ էր. տրորած, պատռած նկարը
ձեռքին՝ նա սենեակից շտապով դուրս գնաց. երեւի
տարաւ այդ գնով քրոջը հանգստացնելու: Դարձեալ

մնացի մենակ , չչմած ու փշրուած : Կարծես մի կայ-
ծակ էր , որ ճաթից գլխիս և ես չէի կարողանում
ուշքի գալ ծանր ցնցումից : Բնակարանը դարձաւ
մի լանտ , որ խեղդում էր ինձ : Թէ և ճաշը մօտ էր ,
լայց դուրս ընկայ ինչպէս փախստական և եթէ
չամաչէի , կը վազէի որքան կարելի է հեռու , հե-
ռու : Լայնարձակ դաշտն առաջս էր , սկսեցի քայլել
առանց ինձ հաշիւ տալու : Գլխիս վրայ ծանրացած
էր երկինքը , իսկ սրտիս վրայ մի բևեռ , անորոշ բևեռ ,
որի ինչ լինելը չէի համարձակուում պարզել : Առա-
ջին անգամն էի զգում մի հեռաւոր վտանգ , որ
մութ ֆանտոմի պէս ցցում էր իմ սիրոյ ճանապար-
հին և իմ ապագայի պարզ գիտակցութիւնը պղտու-
րում : Իմ երջանկութեան մէջ ես իսպառ մոռացու-
թեան էի տուել այն դժբախտ էակին , ոյգ խեղճ
Կլարային , որ իսկուպէս իմ սիրոյ սկզբնապատճառը
եղաւ . մոռացել էի նոյնիսկ , որ նա ապրում է , կայ ,
մոռացել էի նրա ցաւալի պատմութիւնը : Ես խնամ-
քով դատել էի նրանից իմ սիրած էակին՝ Մարգարի-
տին , կտրել էի նրանց կապերը և երջանիկ էի : Այժմ
այդ մոռացումն արարածը , այդ կասկածն ապրի
գալիս էր ասելու , թէ ինքը ո՛չ միայն կայ , ալ
կապուած է ինձ հետ , աշխարհի հետ թէ և աննիւթ՝
լայց այնպիսի ամուր կապերով , որոնցից հեշտու-
թեամբ ազատուել չի կարելի : Փոթորկի տակ հեծե-
ծող ծառն էր նա , որ արմատից ճանչում էր ցաւով ,
բայց մենակ խորտակուել չէր ուզում , կախուել էր
կեանքից : Բար լռութիւնն էր խօսում , և նրա ձայնը
սպառնալի ու վրէժխնդիր հնչում էր մեր գլուխ-
ների վրայ , կարծես հաշիւ էր պահանջում աշխար-
հից իրան վիճակուած ճակատագրի համար :

Եւ այն լայն ու ծիծաղը . . .

Մէկը ցաւ՝ միւսը հեգնութիւն , ո՛ւմ վրայ է
ցաւում կամ ո՛ւմ է հեգնում այդ դժբախտ արարածը :

« Ի՛նձ , ի՛նձ , ի՛նձ » ... Իմ սեփական փախոցից
ես վախենում էի :

Լայց ու ծիծաղ . . . ի՛նչ են նրանք , միտքն աղա-
ղակներ . աշխարհը լի է նրանցով . մի՞թէ նրանց
երեւելներն մէջ հէնց իմ դառաւթիւնն է հնչում : Ո՞վ
կարող է իմանալ , թէ ո՞րտեղ և ո՞վ է վճռում իր
բախար :

Լայց ու ծիծաղ . . . ցաւ ու հեգնութիւն . նրանք
ծանրացած են մարդկութեան տառապալից գլխին ,
իւրաքանչիւր ոք լսում է քրքիջներ ու հեկեկոց և
կեանք ցաւի ու ժգնութիւնից ծիծաղում է ու լայիս
միտածմանակ : Հեգնութիւն , անխառն երջանկու-
թիւնը հեգնութիւն է . . .

Հողիս տառապում էր այդ հակայական հեգ-
նութիւնից : Վերեւ՝ բլրի վրայ կծկուած էր ձերերի
խրճիթը , և ձխի պտոյտը այնտեղից դեռ բարձրա-
նում էր ոլոր-մոլոր : Աշնան թխպոտ երկինքը ցօ-
ղերով յղի՝ էլ նոր բեռ չէր ուղում , և ծուխը տա-
պակ—տապակ ծաւալւում ու անշարժ կանգնում էր
խրճիթի վրայ որպէս թանձր ու գորշ աստուա երկ-
նային հակայական վրանի : Ծխի և ամպերի բևեռ
տակ խրճիթն այնուամենայնիւ ապրում էր , մի կոճղը
բաւական էր եղել այնտեղ կենդանութիւն սփռելու :
Այնտեղ գուցէ ոչ լայց կար և ո՛չ ծիծաղ , ո՛չ ցաւ ,
ո՛չ հեգնութիւն , իշխողը բութ անգիտակցութիւնն
էր , սփոփիչ մոռացութիւնը :

Երանի՜ ձեզ . . .

Եւ քայլեցի հեռու :

Գեան էր առաջս . յորդացած ու կատաղի նա

թաւալ—թաւալ զարկում էր արիւրին, ծեծում էր միւսին ժայռի կուրծքը, ծեծում էր, քրքջում ու հեծեծում:

Լայ ու ծիծաղ և՛ այստեղ. գետի յորձանքները ցաւում էին ու հեղնում. նրանց խուլ մունչոցի մէջ լսւում էր տիեզերական համերգը, կոյր ոյժերը զառանցում էին, թէ երջանկութիւնը անկարելի է. յոյս, ու յոյզ, սէր ու իղձեր, ձգտում ու երազ լոկ ցաւ ևն ու հեգնութիւն: Ահ, տարուել, տարուել այդ յորձանքների մէջ. ե՛ս էլ, ամենքն էլ, ողջ մարդկութիւնը:

Հոգիս ուռած էր արցունքով:

— Գնաց, գնաց, գնաց...

Փոքրիկ աղջիկն էր վազում գետափով և ճշում սրտապատառ, և ալիքները մոմալով բերում էին այծին: Իմ զոյգ բարեկամներ... որպիսի դժբախտ զուգադիպութիւն. կենդանին երեւի փախել էր նրա ձեռքից, վազել և գետը գլորուել:

— Գնաց, գնաց...

Այժն էլի մի քանի պտոյտ գործեց ալիքների մէջ, որոնք յորձանք տուին մեծ ժայռի տակ և իրանց զոհին ծածկեցին անդունդներում:

Աղջիկը չարունակում էր վազել ճշալով. նա դեռ յոյս ունէր, չէր ուզում ընդունել, որ կորուստն անդառնալի է:

— Կա՛ց, կա՛ց, ի՛մ փոքրիկ:

Նա իմ ձայնը չլսեց. վազում էր գետափի մացանների ու քարերի միջով, ճշում էր աղիոգորմ կերպով առանց նայելու գետին, ուր այժմ վաղուց էր ծածկուած: Մայառները պատռտում էին նրա զգեստները ծուէն—ծուէն կախկիսելով, քարերի

վրայ նա ընկնում էր, դարձեալ վեր կենում ու վազում անընդհատ:

— Կա՛ց, կա՛ց, ի՛մ փոքրիկ:

Եւ արդէն մօտ էի, նա կանգ առաւ, վերջին անգամ նայեց ալիքներին, որոնք մոմառում էին ու պտոյտներ էին գործում ժայռերի տակ. այժմ չկար: Փոքրիկ աղջիկը յոյնած, ուժասպառ նստեց մի քարի վրայ, գլուխը ձեռների մէջ առաւ և դառն դառն հեկեկաց:

Կեանքի ալիքները առաջին անգամ թաղեցին նրա յոյսերը:

Եւ մօտեցայ. մեր ցաւերը նոյնն էին, ձեռքից բռնեցի և աշխատում էի միտիթարել. խօսք չգտայ, գրկեցի փոքրիկ, դանդաղեցր զուխը, և զսպում արցունքներս թափուեցին: Եւ լալիս էի իմ խեղճ սէրը, իմ վարդ յոյսերը, որոնց վրայ խտացած էր մի շանթարեր ամպ, իսկ աղջիկը՝ իր այծը:

Եւ գետը մեր սոսների տակ քրքջում էր ու մոնչում. նա հեղնում էր մեր ցաւն ու լացը:

Կա՛ց ու ծիծաղ, ցաւ ու հեգնութիւն:

XIII

Գիշերը. գիշերը... ո՞վ կը տար ինձ անմիջապէս մի մութ ու անձայն գիշեր, որպէսզի ես վերտալին կարողանայի զգալ նրան ինձ մօտ, փարել նրան նիրհող խաւարի մէջ: Համբ լուծեան գրկում: Իմ դերագոյն լղձն էր շուտով լսել նրա շրթունքներից, թէ նա իմն է և աշխարհում ոչինչ չի կարող հեղեղ, թէ նա իմն է և աշխարհում ոչինչ չի կարող ալլելս մեզ անջատել. նրա մի հատիկ համբոյրի ջերմութիւնը կարող էր ցրել լոլոր իմ մութ կասկած-

ները, որոնք անսպասելի ամպի պէս խտացած՝ խեղ-
դում էին ինձ։ Եւ յետոյ պէտք էր խօսել, խօսել։
Նա անքան բան կարող էր ասել մեր խոսակցող
երջանկութիւնը բռնելու համար։

Գիշերը... բայց դեռ մի քանի ժամ կար մինչեւ
նրա դալը, մի քանի՞ ժամ... մի յաւիտենականու-
թիւն։ Հոգիս այրում էր անհամբերութիւնից։ Ինձ
թոււմ էր, թէ մինչեւ կը հասնի նա՝ այդ փրկարար
ու ավտիկ խաւարը իր անկերջ յորանջող ու երազող
լուծութիւնով, կը պատահի մի անդառնալի, մի վրձ-
ռական բան, որ կը խորտակի իմ երջանկութիւնը։
Իրօք ինչ պիտի պատահէր, ինչու մն էր կայանում
վտանգը՝ եւ որոշակի ասել չէի կարող, բայց վա-
խենում էի, հոգուս մէջ խախտուած էր հաստատուն
յոյսը, երկեւղը չար օձի պէս ներս էր սողում աշ-
տեղ, եւ ես ինձ զգում էի պաշարուած ու հալա-
ծական։ Գիշերը, միայն նա կը փրկէր ինձ։

Եւ սպասում էի խաւարին, բայց մի չարա-
խնդացի զուգարկութեամբ այդ մառախլապատ,
ամպամած օրը վառ ու երկար վերջալոյս ունեցաւ։
Արեւմուտքում ամպերը շառագունեցին եւ երկար ժա-
մանակ կախուած էին լեռների վրայ ինչպէս հսկա-
յական լապտերներ, որոնք արեւի ծածկուելուց յետոյ,
ասես աշխատում էին որքան կարելի է երկար ժա-
մանակ լուսաւորել խաւարող բնութիւնը։ Դա մի
ցաւոտ վերջալոյս էր, որպէս հագեւլարքը մարտում
ընկած երիտասարդ վիրաւորի, որ հեշտութեամբ չի
ուզում բաժանուել կեանքից, աշխարհից, իր վարդ-
երազներից։

Եւ խաւարը չէր դալիս, երկինքը չէր մթնում,
շառագունել էր ու մնացել, « մահկանացուի ցաւերը
հեղնող անողորմ բնութիւն », մտածում էի ես՝ նա-
յելով կարմրատակած ամպերին։

Ամբողջ օրը երկու քոյրերը փակուած մնացին
իրանց սենեակում, եւ ես հակառակ իմ բոլոր ջան-
քերի անկարող եղայ տեսնել Մարգարիտին։ Վար-
կիջներ նա ընթրիքին, թէ ոչ, եւ չգիտէի. բայց
վաղուց էի սեղանատանը եւ սպասում էի սրտատրոփ՝
քայլելով յետ ու առաջ։

Նա ներս եկաւ գունատ ու տանջուած, աչքերի
մէջ անօրինակ վիշտ։ Ես նրան յաճախ էի տեսել
տխուր, բայց այսքան խորունկ ցաւ դեռ երբեք չէր
մուսկել նրա բայ, բարձր ճակատը։ Նա քիչ կերաւ,
չատ լուռ մնաց, տանախինոջ հարցին պատասխանեց
հատ—հատ բառերով։ Երբեմն—երբեմն նայում էր
ինձ մի հայեացքով, ուր ես կարգում էի արդա-
հատանք գէպի ինձ։ Տանտիկինը շարունակ ներկայ
էր, խօսել չէր լինում. նա հազիւ ժամանակ դուռ
ինձ ասելու, որ գիշերը պարտէլ իջնում։ Երեւի
ասելիքը լուրջ էր ու երկար, այդպէս նա չէր իջնի
պարտէլ գիշերով, երբ այնպէս խոնար. էր ու ցուրտ։

Ժամանակից չատ առաջ ես արդէն այնտեղ էի,
յիշողութիւններով հարուստ վայրում, ուր երկու
ինձորների գլուխ գլխի տուած զոյգ քոյրերի պէս՝
հովանի էին անում մի նստարանի վրայ։ Մուսլ գի-
շեր էր, մթնոլորտը տամաւկ, որ թափանցում էր իմ
զգեստները եւ հասնում մարմնիս։ Հով չկար, բայց
եւ այնպէս մի—մի տերեւ պոկում ծառից եւ փսփսու-
կով ընկնում իմ գլխի վրայ կամ ոտներիս առաջ։
Աչնան խղճուկ ու թօշնած տերեւ, որ մեռնում էր
որպէս փշրուած յոյս՝ այլեւս երբեք չփրածնելու
համար։ Հեռուից լսում էր վարարած գետակի շա-
ռաչը. նա դարձեալ ծեծում էր իր ափերը, դարձեալ
հեգնում ու սգում եւ լուռ խաւարը արձագանդ էր

տալիս նրա ցաւոտ հեծեծանքներին ու խենթ քրքիշներին : Է՛ն այս կեանքը . . . Ինչ կատարուում է մեր աչքի առաջ, ինչ մենք տեսնում ենք, շօշափում և զգում, այն եղկելի է, լացի և հեղնութեան արժանի, իսկ այն՝ ինչ թագնուած է մեծ լուսթեան տակ, միշտ խուսափում է մեզանից : Ո՞ւր է խորհուրդը մեր ցաւոտ զոյւթեան : Մտքերս սև էին :

Նուիրական լուսմուտը դարձեալ թարթում էր վերից . բայց ես սիրտ չունէի նրան նայելու . երկու ձեռքով ու ծնոտով յենուած ձեռնափայտիս, ես նայում էի դէպի հեռուն, և վշտացած ու հաւածական զեկ պէս իմ հայեացքը կորչում էր թանձր խաւարում, որի անհուն ծոցում ես փնդրում էի լուծումը ինձ տանջող առեղծուածի : Կեանքի ցաւոտ դաղանիքը ես փնդրում էի խաւարի մէջ, որի իւրաքանչիւր մութ ծալքը ինձ համար ցաւի մի ձև էր : Ամպերի աակից հատ — հատ աստղեր երևում էին ու ծածկւում, որպէս ծնունդ ու մեռնող յոյսեր մարդկային հոգիներում :

Յոյսեր . . .

Բայց մի՞թէ նրանք բոլորը պէտք է մեռնեն իմ ոգում, մի՞թէ այն հիւանդ աղջկայ զուռնատ ուրուականը, որ այնպէս ցաւադէսօրէն և սպառնալի հցցւում է մեր մէջ՝ պիտի կարողանայ իր սառն, զերեզմանային չնչով խամրել մեր սիրոյ այնքան փարթամ ծաղիկը . մի՞թէ Մարգարիտը նրա երկիւղից պիտի խոչս տայ ինձանից և դժբախտացնի թէ՛ ինձ, թէ՛ իրան : Վերջապէս ս'ի է կապել մեր բախտերը նրա հետ . ինչո՞ւ նրա սև ճակատապիրը, որ արդիւնք է մարդկային պարտաւորութիւնների իր անհեթեթ հասկացողութեան, պիտի ծանրանայ նաև

մեզ վրայ : Աշխարհում իւրաքանչիւր արարած կեանքի և երջանկութեան իր անբռնարարելի իրաւունքներն ունի . զո՞հերը դեղեցիկ են ու նուիրական, երբ իմաստ ունին, ինչո՞ւ թաղել սեփական կեանքը մի ուրիշի ոտների տակ, երբ դրանով ոչինչ չի կարելի ուղղել :

Փախչել, փախչել, մտմտում էի ես, եթէ Մարգարիտը իսկապէս սիրում է ինձ, ապա նա յանձն կ'առնի հեռանալ ինձ հետ, մի սէր պարտակելու, ծածկելու համար աշխարհը չափազանց լայն է : Այսպէս էի մտածում ես, և իմ սեփական տրամաբանութիւնն այն աստիճանի խելացի, հիմնաւոր թուաց ինձ, որ խռոված հոգիս մի փոքր հանգստացաւ : Հաւատացած էի, որ Մարգարիտը կը համոզուի, մենք կը յայտնենք սօրը և կը հեռանանք : Քրոջը խարելը երբէք դժուար չէր լինի : Այս միտքն այնպէս զրաւեց ինձ, որ կ'ուզէի վայրկեան առաջ բաժանել Մարգարիտի հետ : Փախչել, չուտով փախչել, այս երկու բառերը կախում էին իմ չրթունքից, և ես ակափայ անդադար կրկնում էի ինքս ինձ և նայում դէպի դուռը, որտեղից պիտի յայտնուէր սպասածս կինը :

Եւ նա եկաւ, ինչպէս միշտ՝ թեթեւաքայլ ու երկչառ : Ես ոտքի թռայ, ձեռներս տարածեցի դէպի նա և աղերսալի կանչեցի :

— Փախչենք, փախչենք, Մարգարիտ, հաւատա ինձ, դա լաւադոյն ելքն է : — Պատասխանի փոխարէն նա երկու ձեռքս բռնեց և նայում էր դէմքիս լուսթեամբ, կարծես նոյնիսկ խաւարի միջից աշխատում էր հոգիս կարգալ : Ես մնացի կարկա՛մ :

— Երեխայ, երեխայ, ասաց նա գլուխն օրօ-
րելով անուշ յանդիմանութեամբ, — ո՛ւր փախչենք,
մարդ ինքն իրանից ի՞նչպէս կարող է փախչել.
վասնդի առաջ ետասիրութիւնն է խօսում քո մէջ,
իմ ընկեր: Փախուստի ժամանակ ամեն տեսակ բեռ
կարելի է ձգել ճանապարհին, բացի այն, որ մենք
կրում ենք մեր հոգում: Նստիր, նստիր այստեղ ու
լսիր ինձ:

— Օ, ոչ, ոչ, նախ ասա՛, որ դու ինձ սար-
սափելի բան հաղորդելու չես, ասա՛, որ դու դարձ-
եալ իմն ես, որ ամեն ինչ կորած չէ, ասա՛, որ
այսօրուայ տխուր միջնադէպը անդամալի անջառ-
ման նախարանը չէ:

— Նստիր, յիշող ասում եմ, այսքան լալկան
փոքրօգութիւնը անվայել է մի աղամարդի, ես քեզ
անուանում եմ երեխայ, բայց էլի... սարսափելի
բան չկայ, միայն խօսք տուր ինձ խել հանդարտու-
թեամբ, և հաւատացած եղիր, ինչ էլ ասելու լինեմ,
դա մեր երջանկութեան համար է:

Մենք տեղ բռնեցինք նստարանի վրայ:

— Այնպէս չէ՞, սիրելիս, դու կը կատարես,
ինչ որ պահանջեմ քեզանից, շարունակեց նա. — յի-
շում ես, դու ինձ խօսք ես տուել հէնց այս նստա-
րանի վրայ, այս իսկ ծառերի տակ, որոնք մեր առա-
ջին համբոյրի, մեր ուխտի վկաներն են եղել: Այժմ
հասել է ժամանակը, ասա՛, կամենո՞ւմ ես կատա-
րել քո տուած խոստումը, թէ ոչ:

— Բայց...

— Ոչ մի «բայց» • ինչքան և քեզ սիրելիս լի-
նիմ, ինձ համար մահու չափ ծանր կը լինի եթէ
սիրածս աղամարդը խոստմազանց լինի:

— Քո ցանկութիւնն ինձ համար օրէնք է. միայն
աղաչում եմ, ասա՛ շուտով:

— Այդպէս, ես այդպէս էլ սպասում էի, այժմ
լսիր առանց վրդովուելու և յուզուելու. դու պէտք
է հեռանաս այստեղից վաղը և եթ:

— Անողորմ... անողորմ...

— Դու լա՞ց ես լինում... ա՛խ դու երեխայ,
կարծում ես, որ քո բացակայութիւնն ինձ համար
աւելի քե՛զ արժէ, քան իմ քեզ համար: Կեանքն
է այդպէս, իմ ընկեր, իմ խեղճ փրկափայ, մեր
վայելքի, երջանկութեան իւրաքանչիւր վայրկեանը
մենք ստիպուած ենք ձեռք բերել զոհերով. այն էլ
չաւ է, որ զոհի և արցունքի մէջ համաչափութիւն
պահպանուի, յաճախ այդ էլ չի լինում: Եւ այս-
պէս դու պէտք է հեռանաս:

— Բայց ինչո՞ւ... ինչո՞ւ...

— Դու դարձեալ հեկեկում ես, մի՞թէ ես պէտք
չունիմ քաջալերութեան, սփոփիչ խօսքերի, ո՛ւր
միղդրեմ մխիթարութիւն, երբ դու արտասուում ես:
Գերազոյն անհրաժեշտութիւնն է մեր անմիջական
անջատումը, հնազանդուենք, հոգիս, որ բոլորը
չկորցնենք: Դու գիտես, որ հիւանդ գլուխների մէջ
որեւէ դադափար միտի պէս ցցւում է անդաճալի
կերպով: Խեղճ քոյրս հաւատացած է, որ դու նրան
սիրում ես, ու անդադար կրկնում է, թէ ես նրա
ճանապարհը փակում եմ: Նրա ատելութիւնը դէպի
ինձ զարհուրելի է. այսօր սենեակում նա քիչ մնաց
բոլոր շորերս պատառոտէր. ես վար իջայ յատկապէս
նրա պահանջով, նկարը վերեւ տարայ, պատուցի,
այլապէս ամբողջ սենեակը քարուքանդ էր անում:
Դա մի խենթ կատաղութիւն էր, որպիսին ես դեռ

զես, բայց չեմ կարող, ևս կը մեռնեմ առանց քեզ» :
Բայց նա չկար, մենակ էի սենեակումս, խաւարը
թանձրանում էր ու ճնշում իմ կուրծքը ինչպէս մի
մութ զանգուած : Ի՞նչ պէտք էր անել : վեր կացայ :
մօտեցայ լուսամուտին և նայում էի դէպի դուրս :
ուր նոյնպէս խաւար էր, որպէս իմ սրտում : Նայում
էի և մտածում, դուրս չգամ արդեօք և քայլեմ
այդ խաւարի միջից հեռու, հեռու, դէպի լեռները
և մթին ձորերը, գնամ՝ էլ երբէք յետ չզառնալու
համար : Չէ՞ որ ես համարեա հալածական էի, մեր-
ժուած ու խեղճ... գնամ, յետո՞յ... ուհ զարձակ
այս « յետոյ » ն, ոչ նրանից ազատուելու սլո և ոչ
ընկճելու քաջութիւն էի դուռում : Դուռս կամացուկ
քոսաց ճիւղանի վրայ, սիրտս թունդ ելաւ, ևս թափով
յետ դարձայ. նա՛ էր... քիչ մնաց բարձրաձայն ճչամ.
« Չե՛մ գնայ, չեմ գնայ, Մարգարիտ, աղաւթիւր ինձ
իմ ծանր խոստումից » : Բայց նա իր սովորութեան
համեմատ երկու ձեռքով փակեց բերանս :

— Սո՛ւս, սո՛ւս, ի՛մ ընկեր... այս վերջին
խենթութիւնն է, որ ես կատարում եմ քեզ համար...
յանցաւոր խենթութիւն, այնպէս չէ՞... բայց նա խորը
քնած է օրուայ ցնցումներից յետոյ... համբերել
չկարողացայ... եկայ վերջին անգամ իմ բուռն սի-
րոյ ապացոյցը տալու... անջատումը հիմայ էլ այն-
պէս ծանր չի լինի քեզ համար, այնպէս չէ՞... :

Մոռացայ բոլորն, ինչ ուզում էի նրան ասել,
իմ տէրն ու հրամայողն էր խօսում, և ես չէի կարող
չհնազանդուել, միայն լսում էի նրա հմայիչ ձայնը,
գուրգուրիչ փսիսոցը խաւարի մէջ, լսում էի և
երջանիկ էի, այդ երջանիկ վայրկեանների փոխա-
րէն նրա պահանջած զոհարելութիւնը, այդ ժամա-

նակաւոր անջատումը չափազանց չնչին էր : Ո՛չ, ես
մերժուած, հալածական չէի, Մարգարիտի սիրոյ
այս ուժգնութիւնը հեշտացնում էր իմ վիճակը, վե-
րահաստատում այնպէս անուպսելի կերպով խախ-
տուած հաւատս :

Մենք լուռ էինք. էլ խօսք չկար. հերթը զգաց-
մունքին էր. Մարգարիտը լուռ նստած՝ գլուխը հե-
նել էր իմ ուսին, մեղմիւ հեռւմ էր. ապա կամաց-
կամաց խոր քուն մտաւ :

Այդ չարաբաստիկ օրուայ ընթացքում կրած
հոգեկան բուռն յոյզերը երեւի խիստ յոգնեցրել էին
նրան : Ես երջանիկ էի, որ նա այնպէս հանգստա-
նում է իմ ուսին, այդ դիրքով նա որքանչեւի էր :
Չէի համարձակւում անգամ ամենաչնչին շարժում
գործել, որ չխանգարեմ նրա հանգիստը : Լուսա-
բացը հեռու էր, քոյրը շուտով չէր զարթնի, այդ
եւս դիտէի, վճռեցի անշարժ մնալ, հսկել և երբ
արեւելքում հորիզոնը գունատուի, արթնացնել Մար-
գարիտին, որ իր սենեակին անյնի : Նա շարունակում
էր իր խաղաղ և առողջ քունը : Ես հաճոյքով զգում
էի նրա մեղմ շունչը իմ աջ այտի վրայ, լսում
էի անուշ շնչառութեան ձայնը և մտածում էի այս
տարօրինակ դիպուածի մասին, որ իմ բախտը դրեց
այդ քնած գեղեցկուհու ձեռքում, որ կապից մեր
կեանքերը անդանալի կերպով : Այս իրականու-
թիւնը՝ չնայելով իր պատճառած հոգեկան այնքան
բուռն, ցաւոտ յոյզերին, անուրջի պէս գեղեցիկ էր,
երազների հմայքն ունէր : Այս առեղծուածական
կինը մի փոթորիկ էր, որ ինձ տանում էր իր սրտո-
ների մէջ. ևս և՛ տառապում էի և՛ երջանիկ էի :
Երեւի իւրաքանչիւր սէր մի փոթորիկ է, մտածում

էի ես, որ մեզ տանում է բարձունքներից չմեցնող արագութեամբ. ու վաչակում է նրա վսեմ քաղցրութիւնը, նա անհրաժեշտապէս պէտք է տանի և դառնութիւնները: Եւ նա հանգչում էր... ինձ վիճակում փոթորիկը, հանգչում էր հէնց իմ ուսին, ինչպէս իմ անբաժան բախտը, ես վախենում էի նրանից և դողում էի նրա համար:

Գետը շարունակում էր որոտալ հեռաւորութեան մէջ, և նրա ձայնը, որ քիչ առաջ խօսում էր ցաւից ու հեգնութիւնից, այժմ էլ այնպէս վնասեցուցիչ չէր. ես լսում էի նրա խուլ շառաչք առանց սեւ մտքերի, նրա որոտը նոյնիսկ մի ինչ-որ նիրհեցնող, օրօրող բան ունէր իր մէջ. ականջ էի դնում, և կամաց-կամաց նա ամբողջապէս գրաւեց իմ ուշադրութիւնը: Ես վերստին յիշեցի փոքրիկ աղջկայ դժբախտութիւնը, յիշեցի նրա ահագին վիշտը իր այծի կորուստի համար, և սիրտս ձմրուեց ցաւից: Փոքրիկ հով եկաւ և կամացուի՝ սլալացրեց լուսամուտիս առաջին գտնուող ծառի տերեւները. մի թռչուն նրա վրայ մեղմիւ ձթձթաց և կրկին քուն մտաւ: Յետոյ ինձ թուաց, թէ փոքրիկ աղջիկը եկել է իմ լուսամուտի տակ կանգնել, լաց է լինում աղիողորմ ձայնով և իր այծը խնդրում ինձանից: Լսում էի նրա հեծկոտանքը, վշտոտ, յուսահատ, որ հոգուս խորքն էր թափանցում. աշխատում էի վեր կենալ, նայել լուսամուտից, կամ վար իջնել, մխլթարել նրան, բայց շարժուել չէի կարողանում... Եւ յանկարծ փոքրիկ աղջկայ լալկան մրմունջները, նրա մեղմ հառաչանքները, գետի որոտը, ծառերի սօսափիւնը դադարեց, և նրանց փոխարէն հէնց իմ ականջի տակ մէկը ճչաց ահա-

գին ձայնով՝ «գո՛ղ, գո՛ղ, էլի՛, ուս՛ւն»... Զարհուրելի էր. այդ ձայնը կարծես կոկորդից չէր հնչում, այլ մի պատուած, աւերակ դարձած կրծքից, և իր հնչիւնների հետ միաժամանակ դուրս էր քաշում սրտի արեւնոտ կտորտանքը: Այդ վերջին «ուս՛ւն» ը... դա սոսկ ցաւի հառաչանք չէր, այլ միաժամանակ անհուն վշտի և զայրոյթի ողաղակ, որ որքան ազնիւարչ էր, նոյնքան սոսկալի: Այդպէս է ճշում նա, ու յանկարծակի մի աներևոյթ ուժով տարւում է անդունդների վրայ, բաց աչքով տեսնում է մահը, դողում է նրա շունչը և մեռնել չի կարողանում: Այդ սպանիչ ճիշը որոտի պէս ձայնից իմ գլխին, փշաքաղեց մարմինս, ևս դողալով ու չձամոտքի կանգնեցի և կիսախաւար սենեակում տեսայ ինչպէս Մարգարիտը երկու ձեռքով բազուկս սղմած՝ դողում է իմ կողքին, միեւնոյն վայրկեան ինչպէս մի յանկարծական երևոյթ իմ աչքին ներկայացաւ մի այլ ահաւոր երևոյթ: Ես տեսայ Կլարային կից դրան շէմքում կիսամերկ, բազուկներն ու կուրծքը հոլանի, հարուստ մաշերը խառնիխառն փռուած ուսերին, աչքերը չռած ու զայրացկոտ, դէմքը ծոմոած, բերանը բաց կարծես մի անհնարին սարսափից, ձեռները բողբոջ ու սպառնալի ձեռով. բաց դռներից դէպի մեզ տարածած. նա՛ էր ճշում այնպէս զարհուրելի կերպով: Այս սպանիչ պատկերը ինչպէս մի շրացուցիչ փայլակ անցաւ իմ աչքով. յետոյ Կլարան կանգնած տեղը քրքջաց զիւ, երկար, և այդ քրքիջի հնչիւնները, նրա այլանդակ ելեւջները դնալով դնալով նուազեցին, ապա յանկարծ մարեցին ինչպէս կտրուած լարի հեծեծանք, և նա ամբողջ հասակով փռուեց

յատակին: Միայն այդ ժամանակ Մարգարիտը թողեց իմ բազուկը, ճշարով դուրս վազեց և ընկաւ քրոջը վրայ:

Եւ այդ բոլորը—այն ճիչը, այն քրքիչը, կլաւայի ուշաթափութիւնը— կատարուեց այնպիսի արագութեամբ, որ ես կանգնած էի քարացած՝ առանց հասկանալու, թէ տեսածս ի՞նչ է, երա՞զ, թէ՞ իրականութիւն... Ես ուշքի եկայ միայն այն ժամանակ, երբ լսեցի Մարգարիտի օգնութիւն կանչող աղաղակը: Մօտեցայ, մենք երկսով զգուշութեամբ բարձրացրինք կիսամեռ կլարային և տեղաւորեցինք անկողնի վրայ: Նա շոտած աչքերը յառել էր առաստաղին, նայում էր անթարթ ու յամառ հայեացքով՝ առեւ այնտեղից սպասելով մէկին: Մարգարիտը երկու ձեռքով ծածկեց իր դէմքը, ծունկ չողեց նրա կողքին և գլուխը կռացրած անկողնի վրայ՝ մեղմիւ հեկեկում էր: Ես կանգնած մնացի հակառակ կողմում համբ ու քարացած, չգիտէի ի՞նչ անել, ի՞նչ ասել: Սակայն իրերն ինձ համար կամաց-կամաց սլաղուում էին, կատարուել էր այն, ինչից այնքան դողում էր Մարգարիտը, մեր գլխին կուտակուած փոթորիկը սլայթել էր յանկարծ, մեղմից անկախ, մեղմից դուրս, և մենք չանթահարուած էինք: Վերստին յիշեցի գիշերուայ անցքերը, յիշեցի գետի գոռոցը, փոքրիկ աղջկայ հեծեծանքները իմ լուսամուտի տակ, որ անշուշտ մի երազ էր. առել է, որ ես էլ քնով էի անցել, ինչպէս և Մարգարիտը: Լուսաբացին մօտ զարթել էր կլարան և բաց դռնից տեսել էր մեզ. մնացածը հասկանալի էր:

Յանցագործ էինք առանց յանցապարտ լինելու, դժբախտ էինք ու խորտակուած վերջնականապէս,

այժմ սարսափելի իրողութեան հանդէպ սիրտ չէինք անում իրար նայելու: Այդ լուռ ու գունատ ուրուաւկանը, որ ձգուած էր մեր առաջ անկողնի մէջ, իր քար լսութեան տակ ծածկում էր մի անողորմ դատաւճիւ մեր դէմ՝ արձակուած ո՛վ գիտէ ո՛ւմ ձեռքով: Ուր է բանականութիւնը, հաշուի սահմանը իրերի բանականութիւնը, ո՞ւր է անհատականութիւնը իր անբռնարարելի իրաւունքներով, ո՞ւր է գերագոյն ներդաշնակութիւնը յանցանքի և հատուցման մէջ. մեղ զեկալարող, մեր ողբալի դոյութիւնը պայմանաւորող իրերը մի՞թէ մեղանից անկախ, մեղանից դուրս են միշտ: Ո՞վ է մեղ տանում, ո՞ւր և ինչո՞ւ: Ահա մեծ լուռութեան մէջ մեղ անհասկանալի ու խաւար ոյժեր կամաց-կամաց, վայրկեան առ վայրկեան դարձնելով մի հատիկ քայլ անելու դէպի մեր երազած երջանկութիւնը կեանքի մեծ ճանապարհով: Խեղճ, ողորմելի ու անզօր էինք այդ ոյժի առաջ, որին համարում ենք կոյր զիպուած, և որը երեւի մեղ անհասկանալի իր տշամբարանութիւնն, իր զարհուրելի բանականութիւնն ունի, քայլում է իր զարհուրելի զատ-զատ բախտերն ու դէպի մութ նպատակներ՝ զատ-զատ բախտերն ու անհատները իր ձեռքին իրր արիւնոտ չաղախ գործածելով: Շաղախ են, չաղախ, ծիծաղ ու արցունք, կեանք ու արեւ, յոյզեր ու յոյսեր, ծիծաղ ու արցունք, երիտասարդութիւն ու վայելքներ, կրազներ ու ցաւեր, ողջ չաղախ են լոկ մի յաւիտեական չէնքի, որի ինչ լինելը չգիտենք և որը չինուում է չինում, բայց վերջ չունի:

Փշրուած էինք ու անյոյս։ Մարգարիտն լալիս էր, իսկ իմ գլխուս վրայն ունեւորուած էին սև մօքերը ժխտով, և հոգիս մխուժէր, Սարսափի պէս մի բան էր թաղաւորուած սենեակում, մեր շուրջը՝ մեր գլխի վերեւ և մանաւանդ կարայի բաց մնացած, շուտ աչքերուս։ Ո՛հ այդ աչքերը, այդ քարացած բիւրերը... ևս աշխատում էի չնայել նրանց, խոյս տալ այդ սպանիչ հայեացքից, որ մարդկային չէր, կ'ուզէի գոնէ, որ նա թարթէր, մի շարժում գործէր, մի բան ասէր, թէկուզ անիծէր մեզ այնպէս, որ բառերը հալուած մետաղի պէս կաթ-կաթ ընկնէին մեր գլխին։ Այդէին, փոթոթէին։ Բայց նա անշարժ էր ինչպէս մի մարմարէ մահարձան մի հին գերեզմանի վրայ։ Նրա գունատ մահատեսիլ դէմքի և ոչ մի ջիւղ չէր շարժուած, չրթուներ չէր դողում։ Կոպերը չէին թարթում, ճակատը չէր կնճռուում, նրա հոգում յանկարծակի մեռան յոյզ ու իզծ, ցաւեր ու երազներ՝ տեղի տալով գերեզմանային ցրտութեան ու խոտութեան։ Եւ այդ արձանացած դիակը այնուամենայնիւ նայում էր այն յամառ ու անվերջ հայեացքով, որով մեռնողները կարծես պրպրտում են անհունը, ուր տիեզերքի աներևոյթ ոյժերը մի-լիոնների բախտերից ու երազներից դարձնում են յաւիտեանականի չէնքը։ Նա նայում է, և՛ իր, և՛ մեր, և՛ ամենքի ճակատագիրը, խօսում է գերմարդկային լեզուով մեր կեանքը ղեկավարող մութ, անսանձ կարողութեան հետ, կեանքի առեղծուածի լուծումն է փնդրում, այս գերազույն ժամին վերջապէս ճգնում է իմանալ, թէ ո՞ւր է խորհուրդը մեր սև գոյութեան, ինչո՞ւ մինչև իսկ սէրը, որի վրայ իբր թէ հաստատուած է տիեզերքը, նայնպէս ցաւոտ է, ինչո՞ւ

համար ինքը աշխարհ եկաւ, ապրեց ու տառապեց և անցնում է այժմ որպէս մի չնչին հիւլէ տիեզերական խօլ մրբի մէջ։

Սարսափելի հայեացք, ընկճող, խեղդող հարցեր, որոնցից կ'ուզէի ազատուել, նրանք այրում էին իմ ուղեղը շրկացած երկաթի պէս, ևս սասանուած էի... Կանգնած էի տեղումս՝ չիմանալով ինչո՞ւ և տառապում էի կարծես իրականութիւնից կտրուած մի եղբարկան աշխարհում։ Սա մի տանջանք էր, որի գիտակցութիւնն ունէի և որից խուսափելու հնարաւորութիւնից զրկուած էի։

Սենեակում դեռ իշխում էր վաղորդեան կիսախաւարը, մի պարզ, խորհրդաւոր ստուեր, որ պատել էր կահ-կարասիքը, պատերը՝ ինչպէս մի նուրբ քող, գիշերային մթութեան յետին մնացորդ, որ անկարող էր եղել ծածկել մեզ պատահականութեան այս կոյր և ահագին հարուածից։

Դրսում գիւղը կամաց-կամաց շարժուած և գործի էր կենում. անասունները անոգ բառաչով դիմում էին դաշտ, լուսում էին ճանապարհով անցնող գիւղացիներին հառ-հառ ձայներ, ամենօրեայ կեանքն էր վերսկսում միտկերպ, անյոյզ և երջանիկ անգիտակցութեամբ, իսկ մենք մեր գիտակցական ու մեծ յոյզերի փոխարէն քարացել էինք մեր տեղում որպէս յանցաւորներ, որոնք անկարող են խոյս տալ իրանց յանցադորձութեան տեղից Ո՛վ է Աստուածային գիտակցութեանը կցորդել ցաւերի այս ահագին բաժինը։

— Թո՛ղ ինձ մենակ։

Ես ակամայ չորս կողմս նայեցի՝ դարմացած, որ քար լուծեան մէջ խօսող կայ։ Սակայն այդ նա՛ էր, Մարգարիտը։

որեւէ ձայն, այնպէս չէ՞, անհանդիստ էք եղել. իսկ Մարգարիտն ի՞նչպէս է վախեցել, նա էլ կարծես ուշքը կորցրել է, չի իմանում ինչ է անում: Լաւ է, որ մայրն եկաւ, պատրաստուում են մեկնելու անմիջապէս, խեղճեր... ի՞նչպէս են արտասուում, լսում էք...

Ի՞նչպէս չէ... բոլոր ժամանակ, ինչպէս խօսում էր պառաւր, իմ ուշքը դրաւել էին միւս սենեակից լսուող մեղմ հեծեծանքները. մայրն էր արդեօք, թէ՞ Մարգարիտը, ես չգիտէի, բայց դա այլևս հետաքրքիր էլ չէր. երկուսի արցունքն էլ հաւասարապէս ինձ էր վերարերում, ես բաժին ունէի, ես լալիս էի նրանց հետ, ապրում էի նրանց ցաւը, հոգին լուռ միտում էր:

— Ո՞վ կը սպասէր, շարունակեց տանտիկինը. երէկ նա լաւ էր, իսկ այսօր, սարսափելի է, միայն նայում է. այս յարկի տակ այսպիսի դժբախտութիւն գետ երբէք պատահած չէր: Չեղ համար էլ երեւի ծանր է, ի՞մ սիրելի պարոն, հարեանութիւնն ուրախ չեղաւ, բայց ի՞նչ արած, ո՞վ կը սպասէր, Տէ՛ր Աստուած, սկզբում ամեն ինչ այնպէս լաւ էր ընթանում և յանկարծ այսպիսի վախճան:

Ախ, այս պառաւր, որ գիտէ միշտ անտանելի լինել. չգիտէի ինչպէս խօսակցութիւնն ընդհատել և ճանապարհ դնել նրան:

— Ի՞նչ պայծառ է օրը, այնպէս չէ՞, տիկին:

— Այո՛, օրը պայծառ է, այսուհետեւ մենք շատ այսպիսի օրեր կ'ունենանք, սկսւում է լեռների փոքրիկ ամառը:

— Յետոյ այնուամենայնիւ ձմեռը կը դայ. դաժան, մահաշունչ,

— Հա՛, իհարկէ, աշխարհի բանն է. ամեն ինչ իր ձմեռն ունի. խեղճ կլարա, նրան չուտ վրայ հասաւ:

— Աշխարհի բաները...

Ես սկսեցի մեղմիւ սուլել չգիտեմ ինչ... տանտիկինն լոնց և զարմացած նայում էր, երեւի արածս նրան թւում էր տարօրինակ:

— Դուք գունատ էք, ինչո՞ւ էք գունատ:

— Մի՞թէ:

— Այո՛, շատ գունատ. ի՞նչ է պատահել, երեւի գիշերը վա՛տ էք քնել. հաոկանում եմ, բոլորովին մօտիկ այսպիսի դժբախտութիւն... իհարկէ դժուար էր քնել:

— Աշխարհի բաներն են այդպէս, մէկը գունատ է, միւսը լալիս է, իսկ օրը պայծառ է:

— Խեղճերը, հա՛, լալիս են... ես էլ խօսքով ընկայ, հաղար ու մի բան պէտք է անել, մեկնում են ակար: Դուք ցած գնացէք նախաճաշելու, այսօր մենք մենակ կը լինիք, ո՞ւհ, պառաւները, մոռացայ, որ եկել էի ձեզ նախաճաշի կանչելու:

Վերջապէս թողեց ինձ. ա՛յնքան բան ունէի մտածելու: Վայրկեանները խոհեցողութեամբ պաշարել էին գլուխս, չգիտէի ինչից սկսել, ուր յանգել, տրամաբանութիւնը խոյս էր տուել, և ուղեղումս տեղծուել էր մտքերի մի ժխոր: Մի բան միայն գիտէի խիստ որոշ, որ «Նրանք մեկնում են այսօր»: Այդ ինձ ոչ զարմացնում էր, ոչ վշտացրած, նոյնիսկ ինձ թւում էր անհրաժեշտ, որ նրանք մեկնեն: Յետոյ դարձեալ սկսեցի սուլել ինքս ինձ և յանկարծ զարմանքով ու դժգոհութեամբ նկատեցի, որ այդ տարօրինակ, անպատեհ սուլոցի մէջ ես կամացուկ ասում եմ՝ «Նրանք մեկնում են, նրանք մեկնում են, մեկնում են»...

Եւ նրանք մեկնեցին երեկոյեան դէմ, երբ հասաւ յատկապէս պատուիրուած փակ կառքը: Ես դուրս եկայ միայն այդ ժամանակ և մօտեցայ մօրը. խօսք

չունէի տակու, նայել էլ չէի կարողանում, նա երեւի հասկացաւ յուզմունքս և ինքը առաջինը մեկնեց ձեռքը:

— Ծնորհակալ եմ, սլարոն, դուք անչափ բարի էք, դուք միշտ այնպէս բարի էք եղել, մենք ձեզ էլ երբէք չենք մոռանայ:

Մարդարիտը ձեռքս բռնելով հազիւ կարողացաւ շնչաւ «Սպասեցէք նամակիս»: Եւ կառքը շարժուեց դանդաղութեամբ. ևս ու տանտիկինը կանգնած մի առժամանակ նայում էինք գնացողների յետեից, յետոյ կառքը պտոյտ դորձեց, անցաւ փոքրիկ բլրի յետեր, և ամեն ինչ ծածկուեց:

Նոյն վայրկեանին կարծես աշխարհն ամայացաւ ինձ համար, և ևս մնացի մենմենակ, անսպասակ, անմիտ քաջ տալու իմ արտասուելի գոյութիւնը անծայր անսպասաների միջով: Դարձեալ նոյն չարագուշակ սուլոցը՝ «նրանք մեկնեցին, նրանք մեկնեցին, մեկնեցին»...

— Տէ՛ր Աստուած Տէ՛ր Աստուած, մրմնջում էր պառաւը, որպիսի դժբախտութիւն... դարձեալ մնացինք մենակ... չուտով երեւի դուք էլ կը չուէք տարափոխիկ թռչունի պէս, և ևս կրկին կը մնամ մենմենակ. ա՛յնպէս տխուր է այստեղ ձմեռը, քամիներ են փչում, ձիւն է թափւում անընդհատ, գիշերը անլոյս, վճատեցուցիչ և մարդ մեռակ, մեռակ...

Ես լուռ նայում էի այս խղճուկ պառաւին, որ այժմէն սգում էր իր միայնութիւնը և ամենեին չէր կասկածում, որ աւելի մենակները, աւելի մոռացուածները կան աշխարհում. սարսափելի միայնութիւն բաղմութեան մէջ, ամբոխի մէջ: Մենակ, մենակ, մարդիկ բոլորը մենակ են, և հոգիները ձմեռն աւելի խեղդող է, քան ընտթեանը:

Չինոյ օր էր... դժոխքի օրեր, դեռ այն նամակը չկար: Ծուրքս իշխող դատարկութիւնը ոչնչով չէր լցւում: Տանտիկինս՝ անծանօթ իմ հոգու սե փութորկին, խօսում էր անընդհատ, մշտմիտ ու յիմար և առանց հանդիմանալու արածը՝ շօշափում էր իմ գնում, նստում էի գետափին էի անից, նրանից, թարմ վերքերը: Ես փախչում էի անից, չառաչը, գլուխս ձեռներին մէջ առած՝ լսում էի նրա շառաչը, միակերպ, ծանր: Եւ տուն էի վերադառնում երեկոյեան մտալ ու մոլար, հարեան սենեակում իշխող քար լուծիւնը խեղդում էր ինձ, իսկ սպասուող նամակը դեռ չկար:

— Տիկին, ևս այսօր մեկնում եմ:

— Մեկնում էք, ևս այդպէս էլ դիտէի. տարափոխիկ թռչուններ, բարի գնաք, բայց այնտեղ մի նախակ ունիք, հէնց այս բուսիկն բերին, աւելացրեց տանտիկինս անտարբերութեամբ:

Ծնկներս դողացին, սիրտս թնդաց, խլիցի նամակը, չտալով սենեակս բարձրացայ և դողոջուն մատներով բախ արի. նրանից էր...

«Քոյրս մեռաւ, իմ դժբախտ բարեկամ, մենք նրան թաղեցինք երէկ և նրա հետ իմ սիրտը, խոցոտում, արիւնոտ սիրտը: Ամեն ինչ վերջացաւ... փոթորիկը պայթեց, անցաւ՝ թողնելով իր յետեից մահ ու գերեզման: Հոգուս տառապանքն անհուն է, արցունքները բարացել են այնտեղ. և նրանց վրայ թեւատարած սաւառնում է ոչնչութիւնն ու խաւարը:

«Այս գիշեր երկար ժամանակ թափառել եմ մեր պարտիզի ծառերի տակ. բո մասին էի մտածում, իմ խեղճ ընկեր, և ամեն անգամ, երբ բո պատկերը ներկայանում էր աչքիս, իսկոյն յայտնում էր բրոջս ուրուականը, գունատ, աչքերը

չառ, կեանքի, երջանկութեան ծարաւը յաւիտեան քարացած դէմքին, գալիս կանգնում էր մեր երկուսի մէջ, մեռելատիպ ու զարհուրելի: Յետ փախալ պարտիզից, ուր ծառերը ողջ ուրուականներ էին, և ամեն տեղ նա՛ էր, նա՛ էր... Մ', այդ ուրուականը, ինչպէս ազատուեմ նրանից, ո՛ր փախչեմ...

«Դու չգիտես, ի՛նչ սոսկումի ու ցաւի այս օրերում ինչ անագին չափերի է հասել իմ դժբախտ սէրը դէպի քեզ, և ես... ներքի՛ր ինձ, հոգի՛ս, ես աշխատում եմ խեղդել այն. կ'ուզէի մաս-մաս՝ ինչպէս իմ արիւնոտ սրտի կտորները, դուրս բաշել իմ կրծքից այդ խղճուկ սէրը, որ հեծեծում է ու լալիս հիւանդ երեսւյցի պէս գիշեր ցերեկ՝ և չի ուզում բաժանուել ինձանից: Մեր ցաւոտ կեանքի ընթացքում քոջս ուրուականը երկու ճանապարհների հանգույցում սպառնալի կերպով ցցուած մի արծառն է, որ ցոյց է տալիս մեր ուղին դէպի հակառակ կողմեր: Բայց ներ, քայլեր լուծի՛մամբ:

«Եւ այսպէս մեր ճանապարհներն այսուհետեւ տարբեր են ի՛մ քնկեր, ոչինչ չի կարող նրանց միացնել, որովհետեւ ոչինչ չի կարող հեռացնել իմ աչքից քոջս ուրուականը, որ քայլադրայ ընթանում է ինձ հետ ամեն տեղ: Գիշերներ ունեցալ, սոսկումի, զարհուրանքի գիշերներ, երբ իմ երեւակայութիւնը փորձում էր խաղալ անցնալ պատկերների հետ, և միշտ քո փոխարէն նա՛ այն ուրաւականը ցցուեց աչքիս առաջ, խաւարի մէջ, միշտ քարացած հաշիւացքը դէպի անհունը, միշտ իր մահատեսիլ գունատութիւնը, իր տանջանքը սպառնալի կերպով ի ցոյց դրած երկնքին, աշխարհին, ինձ: Մէն, ես մի կենդանի ողջակէզ եմ այն աստծուն, որի անունն է կոյր պատահականութիւն և որ այնքան հզօր է մարդկային բախտերը տնօրինելիս: Ի՞նչ յանցանք եմ

քաւում այս զարհուրելի զոհով, ես չգիտեմ, բայց զգում եմ, որ անկարող եմ ուրիշ կերպ վարուել:

«Ոչինչ ազատ, ոչինչ ինքնուրոյն, ինքնագլուխ այս մեր ողբալի աշխարհում: Մեռելներ ու կենդանիներ, ծանօթներ ու անծանօթներ, թշնամիներ և բարեկամներ ողջ միացած են իրար հետ աներեւոյթ կապերով. քաշքշում, տրորում, մաշում, կրծոտում են իրար և կեանքը դարձնում ցաւերի, դժբախտութիւնների մի անհատնում շարք: Եւ այդ բոլորի վրայ իշխում է միշտ մեծ լուծիւնը, համը հսկայական վիճակը, միակ ինքնակալը, միակ տէրը, միակ անհատանելին, որի թեւերի տակ անհատներ և հասարակութիւններ սողում են երջանկութեան երազների յետեւից՝ երբէք չհասնելու համար:

«Ես երկար մտածել եմ քո Ն.Ուրբան մասին, իրաւունք ունիս, ի՛մ դժբախտ բարեկամ, նրա տակ է թագնուած իսկական կեանքը, նա է, որ իր առանձին օրէնքներն ու տրամաբանութիւնն ունի, որ փշրում է և անցնում դէպի մի գերագոյն նպատակ, և մենք այն չենք տեսնում, չենք հասկանում, խաբում ենք մեզ: Մ', կեանքի մեծ նշմարտութեան մասին մենք ամենքս չենք խօսում երբէք, լուծիւնը նրա հսկայական գերեզմանն է: Այդպէս են և՛ մեր հոգիները...

«Իւրաքանչիւր օր, որ անցնում է իմ առաջից, ես ակամայ նայում եմ դէմքին, եւ ինձ թւում է, թէ՛ նա՛ էլ ինձ պէս իր հոգում կրում է դամբարանների մի ամբողջ շարք ծնում և մեռած յոյսերի, երազների, իղձերի, հուր տենչերի դամբարաններ, որ նա լուծեամբ տանում է թաղելու մեծ լուծեան ծոցում:

«Սէրը դարձաւ մեր հոգու գերեզմանափորը, նա եւ՛ փորում է, եւ՛ լալիս: Բայց ես չեմ լալիս, ես լուռ եմ այժմ. կրծքիս տակ ամեն ինչ քար կտրեց, և յոյզերս նրանց վրայ թառել են, որպէս

սեւաւոր թռչուններ, անշարժ ու համր: Մօրս էլ
ոչինչ չասացի, ինչ օգուտ իմ խօսելուց, անշի
լաւ է մենակ ման ածեմ հոգուս գերեզմանները,
ոչ որ, ոչ որ չը տեսնի նրանց քեզանից բացի,
մեր հոգիները քոյրեր են: Լճու, յուռ եւ՝ դու իմ
դժբախտ բարեկամ, խօսքն ու հիշք չեն օգնի.
Թող ապրեն մեր խոհերը մեր տանջուող հոգի-
ներում, որպէս թօշնած: զունատ ծաղիկներ,
որոնք մի օր փարթամ էին ու բուրայից եւ որոնք
էլ երբէք չեն փթթի: Դու տեսել ես այն հին
գրքերը, որոնց մէջ հին օրերից չորացած ծաղկի
թերթիկներ կան. ահա մեր կեանքը:

« Մի՛ փորձիր ինձ գտնել, այդ անօգուտ կը
լինի. երբ ստանաս իմ այս նամակը, ես ու մայրս
արդէն հեռու կը լինինք այստեղից՝ գնում ենք
դէպի անձանօթ երկրներ: Ինձ հետ՝ իմ հոգու
մէջ տանում եմ քո պատկերը, քո բոց հայեացքը
քո դիւթիչ յափշտակութիւնը, քո խենթ ու ազ-
նիւ սէրը, ինչպէս ե՛ր քո ցաւը, որը ես ապրում
եմ, որը պաշտում եմ և տառապում: Փախչում
եմ դէպի օտար, հեռու հորիզոններ, և նա էլ ինձ
հետ է, այն գունատ, յամառ ուրուականը որ
կարծես իր բաժին երջանկութիւնն է փնդրում:
« Ների՛ր, ների՛ր ինձ, բայց մեր անջատումը
յաւիտեան է: Բո Մ...

Նամակը ձխած՝ վայր թողեցի ձեռքիցս և
հսկեկալով ընկայ անկողնի վրայ
Կառքի չ՝ուղարկեմ. . . լալիս է. . . Տէր
Աստուած . . .

Տանտիկինն էր. դուխա բարձրացրի, նա
կանգնած էր շէմքում անշարժ, մատը շրթունք-
ներին դրած մտածկոտ՝ և նայում էր յատակին
ընկած նամակին:

2258
2259

2013

